

Hz. Peygamber ve İnsan Onuru

DİB
YAYINLARI

HZ. PEYGAMBER VE İNSAN ONURU

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 932
Halk Kitapları : 197

Tashih:
Mustafa YEŞİLYURT

Grafik & Tasarım:
Emre YILDIZ

Baskı:
Korza Yay. Basım San. Tic. Ltd. Şti.
Tel.: 0.312 342 22 08

2. Baskı, Ankara 2013

ISBN 978-975-19-5608-8
2013-06-Y-0003-932
Sertifika No: 12930

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 04.03.2013/9

İletişim:
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış:
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: (0312) 295 71 53 - 295 71 56
Faks: (0312) 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

Sunuş

Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) insanlığa getirdiği mesajın varlık anlayışında insan, yaratılmışların en saygını (eşref-i mahlukât) ve varlığın özüdür (zübde-i âlem). İnsanın fıtrat ve yaratılış itibariyle onurlu bir varlık olması, İslam'ın varlık, bilgi ve değer anlayışını şekillendiren en temel unsurlardan biri olmuştur.

Bununla birlikte insanoğlunun, son iki yüzyılda bilimsel ve teknolojik alanlarda gösterdiği olağanüstü ilerlemeyi, ne yazık ki insan onurunun korunması ve yüceltilmesi konusunda gösteremediği bir gerçektir. Geride bıraktığımız yüzyıl, daha şimdiden insanlık onurunun had safhada zedelendiği talihsiz bir zaman dilimi olarak anılmaktadır. Ayrımcılık, ötekileştirme, ırkçılık, şiddet, işkence, terör, savaş, gelir adaletsizliği, zulüm, sömürgecilik, eğitim eşitsizliği, emeğe saygısızlık, istismar, kürtaj, açlık ve kıtlık gibi onur kırıcı küresel sorunların kıskacındaki insanlık, tarihte görülmemiş bir sınavdan geçiyor. Göğün kapılarına sırt çeviren insanoğlu, kendi eliyle ürettiği yapay sorunların açılmak bilmeyen kapıları önünde yorgun ve bitkin bir hâlde bekliyor. Bilim ve tekniğin son imkânlarıyla ürettiği en modern anahtarlar, kilitli kapıların açılmasında ona yardımcı olmuyor. Kendi ürettiğinin esiri olan insanlık, kendini hapsettiği karanlık zindanlardan çıkış yolları arıyor. Bu yüzden de özlediği aydınlığı, peşinde koştuğu idealleri 'nerede' ve 'nasıl' araması gerektiğini yeniden düşünmesi gerekiyor. İşte bu sebeple Kutlu Doğum Haftası münasebetiyle "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" temasının, hem ülkemiz insanının, hem de bütün insanlığın gündemine taşınması son derece önem arz ediyor.

İslam'ın, insan onurunu merkeze alarak tesis ettiği insan anlayışının esaslarını Hz. Peygamberin (s.a.s.) çağlar üstü örnek hayatında, sünnet-i seniyyesinde, söz ve davranışlarında, en genel hatlarıyla da Veda Hutbesi'nde görmek mümkündür. Rahmet Peygamberi (s.a.s.), on binlerce insana hitaben yaptığı o tarihî konuşmasında, insanların canlarının, mallarının ve ırzlarının yani kişilik değerlerinin ve insanlık onurlarının dokunulmaz olduğunu bildirmiştir. Böylece o, İslam'ın, insanın yaşama ve mülkiyet hakkı ile manevî kişiliğine ilişkin bütün haklarını aynı ölçüde güvence altına aldığını ilan etmiştir. Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) tanımıyla iyi Müslüman, din kardeşinin canına ve malına olduğu gibi kişilik onuruna da saygı gösteren ve onun şahsiyetini dokunulmaz gören kimsedir.

Şurası iyi bilinmelidir ki insanı onurlu veya onursuz kılan temel ölçüt, davranışlarıdır. Davranışları kendisini onurlandırmayan kimseyi haricî hiçbir aidiyet onurlandıramaz. İnsan; ırk, renk, zenginlik, soy-sop gibi maddi, izafî ve geçici ölçülere göre değerlendirilmemelidir. "Nice kapılardan kovulmuş, üstü başı perişan insan vardır ki, Allah'a yemin etse Allah onu yemininde haklı çıkarır" buyuran Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.), insan onurunu maddi ölçütlerle değerlendirmenin yanıltıcı olabileceğine işaret etmiştir. İnsan, bizatihi değerli ve onurlu bir varlıktır. Efendimizin (s.a.s.) nazarında onun siyahı da değerlidir beyazı da; fakiri de onurludur, hizmetçisi de.

İnsan onurunun beşerî ve ilahi yönü birbirinden ayrı tutulamaz. Bütünüyle

insanı merkeze alarak aşkın hiçbir gerçekliği tanımayan bir bakış açısı, insanı bir bütün olarak kuşatmaktan uzak olacaktır. İnsan ve insan onuru, maddesi ve manasıyla, bedeni ve ruhuyla bir bütündür, parçalanamaz. Hiçbir insancıl düşünce ve ideoloji, İslam'ın insan onuru konusundaki ayrıcalıklı konumuna alternatif oluşturamaz. Aşkın değerlerden soyutlanmış, metafizik ilkelere bağlı olmayan bir 'insan onuru', insana hak ettiği değeri veremediği gibi, insanı daha da onursuz bir hale getirmektedir.

Sevgili Peygamberimizin (s.a.s.) kutlu doğumu vesilesiyle bir kez daha hatırlatmak gerekir ki, insanın ucuzladığı, bir meta hâline dönüştüğü, insan onurunun göz ardı edildiği, zedelendiği, ayaklar altına alındığı, insanlığın kaybolmaya yüz tuttuğu, insanı onursuzlaştırma, itibarsızlaştırma, değersizleştirme ve değerlerinden soyutlama gayretlerinin küresel ölçekte politikalar hâline geldiği günümüzde, bütün âlemleri onurlandırmak için gönderilen rahmet yüklü adalet, hikmet yüklü ahlak peygamberinin onur mücadelesini ve insana bakışını yeniden keşfetmeye ve bu keşfimizi toplumun bütün katmanlarına açmaya her zamankinden daha fazla muhtacız.

Hiç kuşkusuz Peygamber Efendimizin (s.a.s.) örnekliği ve rehberliği, insanlığın bugün içine düştüğü her türlü badireyi atlatması, zedelenen insanlık onurunun tekrar yücelmesi ve özlenen aydınlığa kavuşması yolunda yegane melcedir.

2013 yılı Kutlu Doğum Haftası temasının "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" olması sebebiyle Başkanlığımız elinizdeki eseri kamuoyunun istifadesine sunmuştur. Bu vesileyle eserin hazırlanmasından yayımlanmasına kadar geçen süreçte emeği geçen herkese teşekkür ediyor; eserin, insan onuru konusunda okuyucunun zihninde yeni ufuklar açmasını; insan onurunun yeniden yücelmesine ve korunmasına vesile olmasını Yüce Rabbimden niyaz ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Diyanet İşleri Başkanı

İslam dünyasında insanlık onurunu inciten görüntülerin ve resmin arka planına gidildiğinde, birden çok âmilin devrede olduğu, sorumluluğu ötekine yüklemenin de, özeleştiri yaparak tek başına üstlenmenin de yeterli olmayacağı anlaşılmaktadır.

Günümüz İslam Toplumlarında İnsan Onurunun Zedelenmesi Sorununa İçeriden Bakış

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu
Emekli Diyanet İşleri Başkanı

Bütün mevcudatı bir hikmete binaen yaratan Yüce Mevla, insanı da, yaratanını tanıma ve sevme kabiliyetiyle, onun yeryüzünde halifesi olup, iyi ve doğrunun peşine düşecek, çirkin ve kötü olana sırt çevirecek bir kıvamda yaratarak dünyaya gönderdi. Ona akıl ve irade özgürlüğü verdi. Din duygusuna paralel olarak utanma, onurunu koruma, merhamet, erdem ve iyilik arayışı, hak ve adalet duyguları da insanın doğasına yerleştirildi. Dolayısıyla bunlar insana sonradan aşılanıp kabul ettirilen değil, insan olmanın özünde bulunan ve insanın kendi varlığının farkındalığıyla eş zamanlı olarak kendinde bulduğu hasletlerdir.

Kur'an'da insanın yaratılış özellikleri "ruhların Allah'a verdiği ahit ve mîsâk" (el-Mâide 5/7; el-A'râf 7/172; Yâsîn 36/60), " göklerin, yerin ve dağların (hiçbir varlığın) taşımaya cesaret edemediği emaneti insanın yüklenmesi" (el-Ahzâb 33/72), "insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi kılınması (el-Bakara 2/30)", "insanoğlunun onurlu/saygın (mükerrem) bir varlık oluşu" (el-İsrâ 17/70), "en güzel şekilde yaratılışı" (et-Tîn 95/5) gibi ifadelerle anlatılır. Cenab-ı Hak, ayrıca, yine ilahi inayetinin bir tecellisi olarak Hz. Âdem'den itibaren peygamberler vasıtası ile hak dini göndererek insanı dünyada metafizik-külli bilgiyle aydınlatmış, onun aslî tabiatını ve fıtratını korumasına destek vermiştir. Diğer bir ifadeyle, peygamberlere Allah'tan vahyedilen din, insanın aslî ve fıtrî hasletlerini teyit etmekte, insana bunları korumayı sağlayacak inanç ve davranış bilgisini öğretmektedir. İslam'ın tabii ve fıtrî bir din olmasının anlamı budur. Nitekim Kur'an'da tanımları yapılmaksızın hak ve adalet, maruf ve münker gibi kavramlara sıkça atıf yapılmasını da, insana özünü hatırlatma ve asla dönüş çağrısı olarak anlamak mümkündür. Resul-i Ekrem de, insanlığın peygamberlerden işittiği ilk sözün "şayet utanmıyorsan dilediğini yap" uyarısı olduğunu belirtip, utanmanın imandan bir parça ve İslam ahlakının özü olduğunu ifade etmiştir (Buhârî, "Edeb", 78; Müslim, "Îman", 57; İbn Mâce, "Zühd", 17).

İslami ilimlerin her bir dalında insanoğlunun yaratılıştan sahip olduğu ayrıcalıkların farklı açılardan ele alındığını ve bunu izah için çeşitli kavramların geliştirildiğini bilmekteyiz. Kelam ilminde ve umumiyetle İslam düşüncesinde insanlığa biri akıl, diğeri nebîler olmak üzere iki resulün gönderildiği fikri, fetret döneminde sorumluluk tartışması, tasavvufta "bezm-i elest" anlayışı, fıkıh usulünde "hüsün ve kubuh" kavramı ve diğerleri, neticede hep insana yaratılışında nakşedilen aslî özelliklerden söz ederler. Ancak şunu da bilmekteyiz ki; Yüce Yaratan, hak ve hakikatı peygamberleri aracılığıyla insanlara ulaştırdıktan sonra insanı kendi iradesiyle baş başa bırakmış; ona bu dünyada

davranış özgürlüğü ve sorumluluğu, iyilik ve kötülük yapma imkânı/kabiliyeti vermiş ve sonuçta herkesin yaptığından hesaba çekileceğini bildirmiştir (ez-Zümer 39/7; Fussilet 41/46; eş-Şûra 42/30; el-Câsiye 45/15; eş-Şems 91/8).

İnsanın davranış özgürlüğünün en tabii sonucu, herkesin yapıp ettiklerinin hesabını bizzat verecek olmasıdır (Fussilet 41/46; el-Müddesir 74/38). Zaten yaşanan hayatta gerek bireysel, gerekse toplumsal planda haksızlık, kötülük ve fesat varsa, bu, insanların kendi elleriyle işledikleri yüzündendir (er-Rûm 30/41; eş-Şûrâ 42/30). Bir toplum kendini değiştirmedikçe/bozmadıkça Allah onları değiştirmez (el-Enfâl 8/23; er-Ra'd 13/11). Kur'an'da ayrıca dünya hayatının geçici, aldatıcı ve yoldan çıkarıcı özelliği, insanın hem iç dünyasında ve dış çevresinde birçok tuzakların bulunduğu sürekli hatırlatılır (el-A'râf 7/200; Yûnus 10/24; en-Nûr 24/11;el-Hadîd 54/20; en-Nâs 114/1-6). İnsanın saygın yönünün ve olumlu niteliklerinin yanında kendini beğenen, aceleci, çıkarcı, nankör, cimri, kan dökücü bir tabiatı da bulunmaktadır (el-Bakara 2/30; Hûd 11/9; el-İsrâ 17/11,67,83,100; el-Enbiyâ 21/37; el-Âdiyât 100/6-8) ve bu durum, ona verilen irade özgürlüğünün anlamlı olmasının gereğidir. Çünkü son tahlilde dünya, iyi ve kötünün, akıl ve nefsin mücadele alanıdır; ilahi hikmet öyle uygun görmüş, insanın kemâlini bu mücadeleyi kazanmaya bağlanmıştır. Dünya hayatı, insanlar için bir imtihan sürecidir ve bu süreçte insanoğlu, anılan zaaflarıyla baş edebilmesi hâlinde varlığına kendi cehdiyle anlam ve değer kazandıracak, sonuçta ebedi hayatta kalıcı kurtuluşa erecektir.

Bütün bu hususları, İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'an ve hadislerin sürekli vurguladığını, fakat bununla yetinmediğini, bir aşama ötesine giderek toplumsal hayata dair düzenlemeler getirdiğini; yararlı işler, iyilik, huzur ve barış yurdu olması yönüyle dünyayı, dünya hayatını önemsediğini de biliyoruz. Çünkü, sulh ve sükunun sağlandığı, hak ve adaletin gerçekleştiği, insan onurunun korunduğu bir dünyanın tesisi gerekiyorsa, o zaman, insanoğlunun iç dünyasındaki zaaflarını ve işlediği kötülükleri fark edip bunları frenleyeceği, eninde sonunda aklın ve erdemin galip geleceği beklentisiyle veya kötülerin zaten ahirette gereken karşılığı göreceği inancıyla yetinilemez; ilave tedbirler ve düzenlemeler de gerekir. Böyle olunca, kötülüğü geri plana itip iyilerin ve iyiliğin egemenliğini, güçlünün haklılığı yerine haklının güçlülüğünü sağlayabilmek, ancak ulusal, bölgesel ve uluslararası ölçekte sağlıklı ve sağlam bir dünya düzeninin kurulması ile mümkün olur. Bu süreçte hak ve sorumlulukların belirlenmesi, hakların güvence altına alınıp ihlallerin önlenmesi, caydırıcı tedbirlerin alınması elbette gerekecektir. Gücü ele geçiren insanın kişisel zaaflarının ortalığı kasıp kavurma tehlikesine karşı ortak aklın ve vicdanın devreye girmesine, ahlakın hakemliğine, hukukun üstünlüğüne, toplumsal adaletin tesisine ve güçlü bir kamu düzenine mutlaka ihtiyaç vardır. İslam'ın toplumsal hayata ve topluluklar arası ilişkilere müdahalesi, bu alandaki emir ve tavsiyeleri de nihayetinde böyle bir anlam taşır (el-Bakara 2/158,275; Âl-i İmrân 3/104,110; en-Nisâ 4/58-59,105-107; el-Mâide 5/33,38,44-50,90; en-Nûr 24/2,4 ; el-Hucurât 49/11; el-Haşr 59/7).

İslam dininin ana kaynaklarının bizlere öğrettiği ve yukarıda özetle temas ettiğimiz bu teorik çerçeve aslında, günümüz dünyasında yaşananların, çekilen acıların, dökülen masum kan ve gözyaşlarının, çiğnenen insanlık onurunun ve

hak ihlallerinin asıl kaynağının görülmesini sağladığı gibi, bu konuda aşırı iyimser ve hayalperest olunmasının da önünü kesmektedir. İnsanlık tarihinde yine insanlardan kaynaklanan büyük acılar hiç eksik olmadı, olmayacak da. Diğer inanç ve bölge toplumları gibi İslam dünyası da tarihinde çeşitli travmalar yaşadı. Orta Doğu'da yaşadı, Endülüs'te yaşadı. Bunların tarihteki en yakıcı örneklerinden biri Moğol İstilası, diğeri Haçlı Seferleridir. Her ikisinde de, bilhassa Moğol İstilasında kültür mirası, kültürel hazineler, kitaplar, bilgiler tarumar oldu ve daha önemlisi asırları karartan bir özgüven bunalımı yaşandı. Haçlı Seferleri hem topyekün İslam dünyasıyla birlikte Doğu Bizans Ortodoksluğuna bir saldırıydı, hem de insanlığın din barışında büyük yaralar açtı.

Bugün İslam dünyası olarak biz 21. yüzyılda belki bunlardan daha derin etkileri olan yeni ve büyük bir kırılma dönemi yaşıyoruz. Biz şimdi bunu pek hissedemeyebiliriz, çünkü içinde yaşıyoruz. Bir şeyin içinde yaşarsanız, bütünü algılamak zor olabilir. Fakat İslam dünyasının bir kırılma, bir travma yaşadığı, ciddi bir sarsıntı geçirdiği aşikar. Çünkü İslam dünyası, İslam medeniyetinin o parlak dönemlerindeki bilgi arayışını, düşünce ufkunu daha sonra yitirmeye başladı. Hâlbuki biz İslam'ın izzetini dünyaya sırt dönerek değil, dünya hayatını kadrince ve amaca uygun şekilde önemseyerek; bilgiye, tefekküre, hak ve adalete önem vererek sağlamıştık. Son birkaç yüzyıla ise İslam ümmeti bilimde, fende, teknolojide oldukça geri kalarak girdi. Sömürgeler oluştu. Birçok İslam ülkesi, gelişmiş ülkelerin hegemonyası altında buldu kendini ve bunlara karşı bağımsızlık mücadeleleri verildi. Bu bağımsızlık mücadelelerinde hem iktidar sahipleri, hem de siyasal iktidarlara karşı muhalefet hareketi, kendini dinî söylemle ifade etti ve siyasi söylemle dinî söylem iç içe girdi.

Öte yandan geçtiğimiz yüzyıl, ideolojiler mücadelesine sahne oldu ve Müslümanlar da bu ideolojiler karşısında, dinlerini bu ideolojilerle yarışır bir şekilde ifade etme yoluna girdiler. Aklın ve bilginin yerini duygular; öfkeler, içe kapanmalar, ötekinin üzerinden kimlik arayışları almaya başladı. Bu durum hâliyle dinî anlayışımızı da etkiledi. Biz İslam'ı anlarken, anlamaya çalışırken hangi duyguların etkisi altında kalıyoruz? Bizim bunu fark etmemiz çok zor. İnsanın kendi bilgi kaynaklarını, algı kaynaklarını, etkisi altında kaldığı şeyleri tahlil etmesi çok zordur. Arap baharının esintilerinin sürdüğü bugünlere kadar İslam dünyasındaki iktidarların kendi meşruiyetlerini sağlamak için dini önemli bir araç olarak kullanmaları, birçok totaliter rejimin kendini İslam üzerinden ifade ederek meşruiyet arayışına girmesi, aynı şekilde muhalefet rüzgarının da dinî söylemin gücünden yararlanması, yarının İslam algısı üzerinde nasıl bir iz bırakacak? Uluslararası stratejilerin boğuştuğu, dışardan ve içerden işgallerin sadece kaynakları değil, geleceğe dair umutları da kuruttuğu Orta Doğu'da, din ve mezheplerin, etnik kimliklerin her türlü baskı ve şiddeti besleyebilecek bir zemine dönüşmesinden sadece Müslümanlar mı zarar görecek, onların onuru mu zedelenecek? Bu soruların cevabını şimdiden kestirmek hayli zor.

Son yüzyılda bağımsızlık mücadelesi, rejim ve ideolojiler kavgası süreciyle birlikte demokrasi ve özgürlük rüzgarı da İslam dünyasında canlı bir gündem maddesi olarak yerleşti. Baskıcı anlayış ve rejimlerden yılmış, onlara karşı

mücadele etmiş bir dünyada demokrasi ve özgürlük, İslam dünyası için adeta can simidi oldu. Bir kısmı zihninde soru işaretleri taşırken büyük çoğunluklar giderek güçlenen bir biçimde demokrasiye ve özgürlüğe alabildiğine kucak açtı. Çünkü mevcut duruma göre demokrasi ve özgürlük ortamının Müslüman birey ve toplum için daha iyi olacağı varsayıldı. Ancak sosyal bilimler bize çok yönlü düşünmeyi, çok alternatifli düşünmeyi, bir şeyin sebebini bire indirmenin çoğu zaman yetersiz kalacağını, birden fazla noktayı göz önüne almayı öğretmektedir. İslam dünyası bugün de demokrasiye ve özgürlüklere duygusal bir atmosfer içerisinde koşmakta ve koşarken cılız bir düzeyde muhtemel sorunları tartışmaktadır.

Günümüz İslam dünyası aydınlarında, Batı'nın belli ölçüde geçmişinde kalan pozitivizmin etkileri henüz canlılığını korumakta. İslam toplumlarının yeni yeni alıştığı liberalizm, kapitalizm ve sekülerleşme süreci de bireyleri, kendi değerler dünyasından, kendi davranış çizgisinden dinin etkisini ve müdahalesini çıkarmaya ve hayatını özgürce yaşamaya doğru sürüklemekte; dine bağlılık ise belli şekil ve kalıplara sığınarak hayatiyetini sürdürmeye çalışmakta. Zahirî dindarlaşma ile batınî dünyevileşmenin at başı seyrettiği bir ortamda asıl hırpalanmanın Müslüman ruhunda, kimliğinde ve bilincinde cereyan ettiğine, en çok da İslam'ın izzetinde büyük sarsıntılar yaşandığına ortaklaşa şahit olmaktayız.

Sekülerleşme, Batı'da kiliseye karşı verilen mücadelenin sonucunda gelinmiş bir olguydu. Kilisenin hegemonyasına, bilim karşıtı skolastik düşüncesine karşı, siyasete müdahalesine ve kendi çıkarlarını her şeyin üzerinde tutan tavrına karşıydı. Batı'da bu tepkinin ve arayışın oluşumu uzun bir süreçtir ve o tepkinin arkasında birçok şey vardır. Ancak bu tip uzun soluklu kitlesel hareketler, çoğu zaman başlangıçta öngörülen yerde durmaz, kendi belirlediği yönde belli bir süre daha devam eder. Nitekim "din ve siyasetin birbirinden ayrılması" teziyle başlayan süreç, sonunda din ile hukuku, ahlak ile hukuku da birbirinden iyice ayrıştırıyorsa, o da ciddi bir sorun demektir. Çünkü ahlak, bize başkaları tarafından telkin edilen değil, bizim kendi doğamız olan, bizim insan oluşumuzun özünde bulunan temel değerdir. Ahlak, kendi tabiatımızdır, kendi aslî duruşumuzdur. Ahlakı sadece bireysel tercih görüp toplumsal alanının dışında, siyasetin, dinin, hukukun dışında düşünemeyiz. Ahlakın bulunmadığı her şey kuru ve aldatmaca kurallardan ibarettir. Ticarette, siyasette, eğitimde, aile hayatında, dindarlıkta ahlakı yitirirsek geriye ruhsuz iskeletten başka bir şey kalmaz.

Batı'da yaşanan sekülerleşme süreci, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi insanımızı yakından ilgilendirdi ve etkisi altına aldı. Osmanlı, bilimde ve dünyevi gelişmede geride kaldığını fark etmeye başlayınca, haklı olarak Batı'ya yöneldi, genç beyinlerini Batı'ya gönderdi. Ancak iyi niyete ve belli amaçlara dayalı olarak başlatılan Batılılaşma ve modernleşme gibi uzun soluklu ve kapsamlı süreçlerin yol haritasını ve sonucunu ilk müteşebbislerin niyetinden çok, o sürecin kendi mantığı belirler. Nitekim öyle de oldu; süreç, rotasını kendisi çizdi ve hesapta olmayan gelişmeler oldu. Yeni dünyayı okumakta geciken ve eski geleneklerden devraldığı bilgileri tekrar ederek görevini yaptığını düşünen İslami ilimler,

gidişattaki olumsuzluklara çözüm üretmeyi ve yeni şartlarla yüzleşerek ayakta kalmayı başaramadı. Bunu başarabilmek için zihinlerin bu yüzyılda yaşadığını fark ederek yeni ihtiyaçları ve şartları görmesi, bu çağda Müslümanca düşünmenin ve davranmanın yollarını tartışması ve bulması gerekiyordu. Öyle olmadı ve İslami ilimlerin klasik muhtevasıyla, hayatın akış yönü arasındaki makas, modern çağda hayli açıldı ve insanlar dolaylı biçimde sekülerleşmeye/dünyevileşmeye sevkedilmiş de oldular. Sonuçta Türk modernleşmesinin öncelikleri, yöntemi ve seyri, modern dönem dindarlığının yönünü ve tarzını da belirleyici oldu. Müslüman kimliğinde ve bilincindeki hırpalanmadan söz edilecekse bu hususu da dikkate almak gerekir.

İslam dünyasında insanlık onurunu inciten görüntülerin ve resmin arka planına gidildiğinde, birden çok âmilin devrede olduğu, sorumluluğu ötekine yüklemenin de, özeleştiri yaparak tek başına üstlenmenin de yeterli olmayacağı anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda temas edilen, çoğu uluslararası ölçekteki gelişmelerin yanı sıra, Müslümanların kendi çocuklarına merhamet eğitimini verme, toplumsal hayatta sosyal adaleti ve gelir dağılımında dengeyi sağlama; eğitim, sağlık, iş ve çalışma alanında fırsat ve hak eşitliğini gerçekleştirme, çevre ve insan hakkı duyarlılığını önceleme, kapsamlı bir ahlak ve ihsan bilincini dinî algı ve eğitimin ayrılmaz parçası görme gibi birbirinden farklı birçok alanda ciddi zaafiyetler içinde bulunduğunu, bunların her birinin, insanımızın bu dünyada onurlu biçimde yaşamasının önünde engeller oluşturduğunu da ifade etmek gerekir.

Şu anda küreselleşen bir dünyada Müslümanlar, 21. yüzyılın gerçekleriyle karşılaşmış durumdalar; içinde bulundukları imkân ve mahrumiyetleri fark etmeye başladılar. Bu şartlar içinde Müslümanlar, toplumlarında İslami düşüncenin ihyasına yönelme, İslam ahlakını dindarlık bilincinin (ihsan) ayrılmaz parçası kılma, İslami ilimleri yeniden inşa etme, hak ve adaleti ikame eden hukuki, idari ve siyasi yapıyı tesis etme, merhamet ve sosyal adalet toplumu olma gibi çok yönlü ve ağır bir mesuliyetle baş başadır. Bu, Kur'an'ın ifadesiyle "hayırlı ve örnek ümmet" olma sorumluluğudur (el-Bakara 2/143; Âl-i İmrân 3/104, 110). İnsanımızın onurunu korumanın yolu da herhâlde budur.

Peygamberler, insanlık tarihinin nesep, soy-sop açısından en net ve tereddütsüz bilinenleri, iyi ve güzel olan her alanda olduğu gibi onur açısından da örnekleri, önderleri ve yol gösterici rehberleridir. Onlar, Allah'ın iradesini yeryüzüne taşıyan, onun gereğini en mükemmel şekilde yaşayıp yansıtan, en üstün ahlaka sahip seçkin kişilerdir.

Hz. Peygamber'in Örnekliğinde İnsan Onuru

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı

Onur, gerek dilimizde gerek karşılığı olarak kullanılan başka dillerde, kelime anlamının ötesinde bir muhtevaya sahiptir. Terim olarak, kısaca, insanın kendine duyduğu saygıyı ve başkalarını da kendine saygılı kılmayı anlatır. Bir insanın kendine saygılı olması, her şeyden önce kendi yaratılışının sırrını anlamaya çalışması, kendinin farkında olması, kendi değerini bilmesi, yaratanı tanıması, O'nun buyrukları çerçevesinde bir hayat sürmesi ile doğrudan ilgilidir. Başkalarının bir insana saygı duyması için o kişide birtakım değerler manzumesinin bulunması gerekir. Üzerinde durduğumuz onur kelimesi, lugatlarda haysiyet, şeref, izzet-i nefis, itibar, ırz, namus, fahr/övgü, keramet/kıymet-değer gibi çok önemli sözcüklerle karşılanır. Bunların her biri, kendisinde bulunan insana değer katan, kişiyi saygın kılan ahlâkî niteliklerdir.

Peygamberler, insanlık tarihinin nesep, soy-sop açısından en net ve tereddütsüz bilinenleri, iyi ve güzel olan her alanda olduğu gibi onur açısından da örnekleri, önderleri ve yol gösterici rehberleridir. Onlar, Allah'ın iradesini yeryüzüne taşıyan, onun gereğini en mükemmel şekilde yaşayıp yansıtan, en üstün ahlaka sahip seçkin kişilerdir. Onurla ahlak arasındaki sıkı ilişkiyi dikkate alarak, Peygamberimizin örnekliğinde onur konusunu, genel anlamda onun ahlâkı çerçevesinde ele almaya çalışacağız.

Peygamberlerin yukarıda ifade edilen bu üstün niteliklerinin her birini ve en mütekâmil şeklini şahsında temsil eden son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) efendimizdir. Onur kavramının içine konulan, onunla birlikte anılan ve muhtevasını oluşturan her şey, öncelikle güzel ahlakın alanına girmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber hakkında: "Hiç şüphesiz ki sen üstün bir ahlak üzeresin" (Kalem 68/4) buyurulur. Peygamberimiz bir hadislerinde: "Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim" (Muvatta, Husnü'l-huluk 8; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 381) buyurmuştur. Yine Peygamber Efendimiz: "Allahım! Yaratılışımı güzel kıldın, ahlakımı da güzelleştir" (Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 403; VI, 68,155) buyurarak Cenab-ı Hakk'ın kendisini yaratılış olarak da mükemmel kıldığını bir tahdîs-i nimet olarak zikretmiştir. Sahabe-i kiram, Resul-i Ekrem'in ahlaki özellikleri açısından insanların en üstünü ve mükemmeli olduğunu birçok vesilelerle ifade etmişlerdir (Bazı örnekler için bkz. Buhârî, . Edeb 112; Müslim, Mesâcid, 267; Edeb 30; Ebû Dâvûd, Edeb 1; Tirmizî, Birr 69; Ahmed b. Hanbel, III, 270; VI, 236; 246). Bilindiği gibi ahlak, bir insanın hayatının tüm alanlarını kapsayan, kendisi, yaratıcısı olan Allah, ailesi, yakın ve uzak çevresi, tüm insan cinsi ve yaratılmışların tamamı ile olan ilişkilerini belirleyen bir özellik taşır. Peygamberimizin anılan bu alanların her biri ile ilgili ahlakîi örnekliği, sahabîler tarafından gözlemlenmiş, müşahade edilip izlenmiş, her biri ile ilgili emir ve tavsiyeleri, teşvikleri ve sakındırmaları hassasiyetle korunmuş ve sonraki nesillere aktarılmış bulunmaktadır. Hadis kitaplarımızın

ilgili bölümlerinde ahlak alanının detayları ile ilgili pek çok rivayet bulmak mümkündür. Tamamen rivayetlerden oluşan müstakil ahlak eserleri, ilk asırlardan itibaren tasnif edilmeye başlanılmıştır. Bunları ana hatlarıyla anmamızın sebebi, Hz. Peygamber'in kendisine olan saygısını ve öz güvenini, insanlar nezdinde saygınlığını sağlayan ve her biri en ince ayrıntılarına kadar tespit edilmiş olan üstün niteliklerini belirtmektir.

Hz. Peygamber, kendisi kendini anlatır, tanıtır ve konumunu tanımlar. Birtakım beşerî özelliklerini, seçkin niteliklerini, Allah'ın resulü olduğunu, resul ve nebîlerin sonuncusu oluşunu insanlara apaçık bildirir. İnsanı toplum içinde bilinir, tanınır ve saygın kılan özelliklerin başında sahih bir nesebe sahip olması, annesinin, babasının, soyunun sopunun belli olması gelir. Bu durum soy ve sopla övünme, hemcinslerine karşı üstünlük taslama, başkalarını küçük görme anlamına gelmez. Ancak temiz bir nesebe sahip olmak, kişinin hem kendisine karşı büyük bir güven duygusuna sahip olmasını sağlar, hem de başkaları o kişinin nesebini, soyunu sopunu araştırıp inceleme, tanıma imkânı elde edebileceği gibi, hiç kimse onun hakkında isabetsiz ve yersiz söz söyleme fırsatı da bulamaz. Özellikle peygamberimizin yaşadığı dönemde Arap toplumunda nesebin ne derece önem taşıdığı herkesçe bilinmektedir. Peygamberimiz, içinde yaşadığı ve öncelikle getirdiği dine ilk davet edeceği Arap toplumu huzurunda kendi babasını, dedesini ve dedelerinin soy ağacını sayarak, kimliğini bütün açıklığıyla ortaya koyar. Bu, onun onurlu duruşunun ve kendisine karşı saygı duyulmasının bir unsurudur.

Hz. Peygamber'in kendisini anlatan şu sözleri, onun örnekliği, önderliği, üstün nitelikleriyle onurlandığı, fakat bütün bunları övünmek için söylemediğini vurgulayan saygın duruşu hakkında bize birtakım temel ilkeler öğretir: "Ben kıyamet gününde âdemoğullarının seyyidi/efendisiyim, övünmek yok! Livaül-hamd benim elimdedir, övünmek yok! O gün Âdem'den başka bir peygamber yoktur ki benim sancağım altında olmasın. Ben ilk şefaat eden, ilk şefaat edilenim, övünmek yok! Ben tüm gönderilmiş resullerin komutanı/en önde bulunanıyım, övünmek yok! Ben enbiyanın sonuncusuyum, övünmek yok! Ben şefaat edenlerin ve şefaat edilenlerin ilkiyim, övünmek yok!" (Celâlüddîn es-Süyûtî, el-Câmiu's-sagîr, I, 413).

Peygamberimiz kendisine ilk vahiy geldiğinde korkup endişeye kapılmış ve evine gelerek eşi Hz. Hatice'ye kendisini örtmesini söylemiş, "Bana bir hâl olmasından korktum" demişti. Hz. Hatice, eşini, onda var olan güzel hasletleri anarak şu sözlerle teselli etti: "Sakın korkma, Allah'a yemin ederim ki Cenab-ı Hak seni asla utandırmaz. Çünkü sen yakın akrabanı koruyup kollar, onlarla ilişkini sürdürürsün; iş beceremeyen, aciz kimselerin elinden tutar, işini üstlenirsin; yoksulu koruyup gözetirsin; misafire ikramda bulunursun; bir musibete, haksızlığa uğrayanlara yardım edersin" (Buhari, hadis no: 3, 3392, 3953, 3955-56-57; Müslim, 160; Tirmizi, 3637; Müsned, VI, 153; 223,232).

Hz. Hatice'nin bu sözleri, Resul-i Ekrem'in hayatının peygamberlik öncesi dönemindeki yaşantısı ve ahlakı hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır. Bu durum onun peygamberlikten önceki hayatının da son derece onurlu ve şerefli bir hayat olduğunu gösterir. Peygamberimizi, ahlakı ve güzel huyları açısından

tarif edip anlatan birçok sahabi, onun ahlakça insanların en üstünü ve mükemmeli olduğuna vurgu yapma ihtiyacı hisseder. Eşi Hz. Âişe, peygamberimizin ahlakı hakkında kendisine soru sorup bilgi edinmek isteyenlere: “Siz Kur’an okumuyor musunuz? Onun ahlakı Kur’an idi” diye cevap verir (Müslim, hadis no: 746; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 54, 95).

Ahlak, kişinin tüm davranışlarına, sözlerine, işlerine, çevresiyle ilişkilerine yansır ve insanda yerleşik bir hâl alır, huy hâline gelir. Resul-i Ekrem Efendimizin ashaba ve ümmete örnek teşkil eden ahlakını haber verenlerden biri olan Abdullah İbni Amr der ki: Hz. Peygamber, davranışlarında ve sözünde aşırılıktan uzak durur, “Sizin en seçkin olanlarınız ahlakı güzel olanlarınızdır” buyururdu (Buhari, hadis no: 3559; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 328). Buna benzer rivayetler birçok sahabeden nakledilir. Bir keresinde Hz. Peygamber: “Bana en sevimli olanlarınız, ahlakı en güzel olanlarınızdır” buyurmuştu (Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 328). Hz. Aişe de Peygamberimizin: “Sizin en hayırlı olanınız, aile çevresine karşı hayırlı olanınızdır. Ben, sizlerin ailesine karşı en hayırlı olanınızım” buyurduğunu haber verir (Tirmizî, hadis no: 3893). Peygamberimizin eşleri, ayrı ayrı her biri, onun aile içi davranışlarını en ince teferruatına kadar bize anlatır. Bu anlatımların her biri, onun üstün ahlaki niteliklerini ve onurlu örnek davranışını simgeler. Bir insanın aile içindeki büyüklüğü ve saygınlığı, bütün saygınlıkların üstünde gelir. Çünkü onun bütün zaaflarını en iyi bilen ailesidir. Bu yüzden dünyadaki birçok büyük şöhret sahibi, ailesi içinde küçük ve etkisizdir. Hayatı bilinen büyükler içinde bunun belki yegane istisnası Peygamber Efendimizdir. Örnek alınması gereken onurlu bir hayat için bunun ne derece büyük önem ifade ettiği izahtan varestedir.

Bu dünyada huzurlu bir hayat sürmek isteyen ve ailesine, yakın ve uzak çevresine, din kardeşlerine, insan kardeşlerine yararlı olmayı, örnek davranışlar sergilemeyi hedefleyen her bireyin Kur’an’ı, onun hayata yansıyan canlı ve müşahhas şekli sünneti, peygamberimizin hayatını tümüyle kuşatan sireti yani Hz. Peygamber’in yaşadığı hayatı iyi okuması, anlaması, anlamlandırması ve kendisine rehber edinmesi, işin özünü ve ruhunu teşkil eder. Bizler, peygamberimizin hayatına çok kalın çizgilerle baktığımız zaman altı özenle çizilmesi gereken şu önemli özelliklerin onda yerleşik bir hâl almış, ahlak hâline gelmiş olduğunu görmekteyiz: Her konuda doğru sözlü ve doğru işli oluşu ve asla yalan söylememesi; risaleti tebliğde, Müslümanların mallarını korumada, ahdine vefada eminliği yani tam güvenilir oluşu; her işte ve herkese karşı adaletli davranışı; haktan asla sapmaması; affının ve müsamahasının sınırsızlığı; herkese ve her canlıya karşı merhametli oluşu; kadınlara ve küçük çocuklara karşı şefkat ve merhametinin daha öncelikli olması; aile bireylerine ve yakın akrabalarına karşı acıma ve şefkatinin, koruyup kollamasının eksiksizliği; her zaman ümmetini düşünmesi ve insanların işlerini zorlaştırmayıp kolaylık yolunu tercih etmesi; ashabına düşkünlüğü ve onların işlerinin yolunda gitmesine, ihtiyaçlarının yerine getirilmesine olan özeni; günahkârlara, ehlikitap olanlara, münafık ve müşriklere karşı da merhametli oluşu; canlı hayvanlar ve tabiata karşı olan merhameti; her türlü zorluğa, güçlüğe, belâ ve musibete karşı sabır ve tahammül göstermesi; Allah’tan gelen her şeye razı olması; her halükârda Allah’a hamd etmesi; dünya

malına düşkün olmayıp züht yolunu tutması; her konuda ve herkese karşı tevazu sahibi oluşu; ashabın erkeklerine ve kadınlarına karşı, Allah'a davet ettiği insanlara karşı, harp esirlerine karşı, tüm canlılara karşı rıfk ile yumuşaklıkla muamele etmesi; insanların en cömerdi olması, elinde avucunda ne varsa ihtiyaç sahiplerine vermesi; şecaatinin, cesaret ve kahramanlığının önde oluşu; herkese karşı vefakârlığının tam oluşu; haya ve iffet duygusunun zirvede olması; her zaman vakarını muhafaza etmesi; her zaman güler yüzlü oluşu ve kızgınlığının, öfkesinin sadece Allah yolunda oluşu; mizahının ve şakasının ahlâk hudutları içinde örneklik teşkil etmesi; ashabına, ümmetine muhabbetinin sınırsızlığı, onların başına gelen ve gelecek musibetlere hüzünlenmesi, kederlenmesi ve ağlaması; ibadetler başta olmak üzere bütün işlerde kolaylık yolunu tutması. Bunlara ilave edilecek daha birçok başlık bulunabilir. Bizim hadis kitaplarının onun şemaili ve ahlakı ile ilgili bölümlerinden ve müstakil kitaplardan seçtiğimiz bu konuların her biri ile ilgili sünnet ve hadisten onlarca misal vermek mümkündür. Bütün bunlar, onun kendi onurlu duruşu ve başkasının onurunu koruması açısından büyük önem taşır. Ayrıca, Resul-i Ekrem'e ne kadar büyük saygı göstersek, yine de onun üzerimizdeki hakkını tam olarak ifa edemeyeceğimizin de delilini teşkil eder.

Hz. Peygamber'in hem onur verici, hem onurlandırıcı bazı davranış, tavır ve tarzı hakkında birkaç misal, bizim için örneklik teşkil edecek niteliktedir. Peygamberimiz ashabına konuşacağı zaman muhakkak yüzünü onlara dönerek konuşurdu. Bu tavır, onun ashabına olan saygı ve sevgisinin eseridir. Oturduğu bir meclisten kalkacağında Allah'a istiğfar eder, ondan af dilerdi. Kendisinin huzuruna bir heyet geldiğinde onları en güzel elbiseleriyle karşılardı. Ashabından biri ile karşılaştığında, karşısındaki yüzünü dönmeden Hz. Peygamber ondan yüzünü çevirmezdi. Karşılaştığında musafaha için elini tuttuğu ashabı onun elini bırakmadıkça, o elini çekmezdi. Ashabından bir toplulukla karşılaştığında onlarla musafaha yapamamışsa kendilerini selamlardı. Peygamberimizin gülmesi tebessümü idi. Kendisinden bir şey isteyen olduğunda varsa verir, yoksa "yok" demez susardı. Müslümanların zayıf ve fakirlerinin evlerine gelir, onlara misafir olur, hastalarını ziyaret eder, onların cenazelerinde hazır bulunurdu. Hiç kimseyi küçük görmez, insanların kendilerini küçümseyip hor gördüğü insanları koruyup kollar, onurlandırırdı. Aralarında yakınlaşmayı ve samimi ilişkileri geliştirdiği için Müslümanların hediyeleşmelerini emrederdi. Medine'nin yerlisi Müslümanlara (Ensar'a) ziyarette bulunur, çocuklarına selam verir ve onların başını okşardı. Ashabın çocuklarına ve hanımlarına rastladığında selam verirdi.

Peygamberimiz, ümmetini, insan onurunu zedeleyen şeylerden uzak tutmaya özen göstermiş, birtakım şeyleri onlara yasaklamıştır. Bunlardan da birkaç örnek vermemiz, konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır: Efendimiz çıplak dolaşmayı yasaklamıştır, çünkü bu onuru zedeleyici bir davranıştır. Yenilip içilmesini yasakladığı şeyler, yırtıcı hayvanların ve yırtıcı kuşların eti, ehli eşeklerin eti, genel olarak atların, katırların etleri, laşeler ve benzerleri, insan fıtratının kabullenmediği ve onurlu kişilere yakışmayan şeylerdir. Mesela kabirler üzerine zaruret bulunmaksızın oturulmasını yasaklaması, ölünün de dirinin de onurunu korumaya yöneliktir. Müsleyi, savaşta da olsa insanların elinin ayağının,

kolunun bacağının, burnunun, kulağının kesilmek suretiyle eziyet verilerek öldürülmesini, hayvanları bile keserken onlara rıfk ile muamele edilip eziyet verilmeden kesilmesini, ruh sahibi hiçbir canlının sebepsiz yere öldürülmemesini emretmiş olması, onurlu davranışın bir göstergesidir. İnsanların vücutlarına dövme yaptırmasını, hayvanların tanınmak maksadıyla dağlanmasını yasaklaması da aynı şekilde insan onurunu zedeleyici davranışlardır. Bunların sayısını çoğaltmak mümkündür, ancak biz bu birkaç örnekle yetinmek istiyoruz.

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen.

(Şeyh Gâlip)

İrfân Geleneğimizde İnsan Onuru

Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

İrfân geleneğimiz, insanı merkeze alan, her insanın onurlu olduğu fikrini benimseyen bir anlayışa sahiptir. Çünkü insan, Allah'ın yeryüzünde kendine halife olarak[1] ahsen-i takvîm[2] ve mükerrem bir sûrette yarattığı,[3] dağların ve yerin taşıyamadığı emaneti yüklediği,[4] kendi ruhundan bir nefha bahşettiği,[5] yerde ve göklerde bulunanları emrine verdiği,[6] kendisine kulluk ve ibadet için[7] kendi sûretinde halkettiği[8] eşref-i mahlukat/onurlu bir varlıktır.

Allah Teala, insan denilen varlıkta bütün esmâ-i ilahisiyle tecellî etmiştir. Bu yüzden her insan ayrı bir âlemdir; kainatta görünen ve görünmeyen varlıkların özü ve özeti mesabesinde bir yapıya sahiptir. İmam-ı Ali'ye nisbet edilen şu şiir bunu anlatmaktadır:

Görmez misin ki sendedir ilacın.

Farkında değilsin; sendendir acın.

Sanırsın kendini küçük bir cisim,

Oysa sende dürülmüştür avâlim.

Ârifler, her insanı bir âlem görerek onun bedenini arza, kemiklerini dağlara, iliklerini madenlere, iç boşluğunu denizlere, bağırsaklarını ırmaklara, iç yağını bataklara, damarlarını akarsulara, üns duygusunu ümran ve medeniyete, vahşet duygusunu harabeye, teneffüsünü rüzgarın esmesine, söz söylemesini gök gürültüsüne benzetir. Böylece insan, âlemlerin suretlerini şahsında toplayarak onların muhtasar bir numunesi şeklinde ortaya çıkar. Bu yüzden âriflerimiz insanı "*âlem-i suğra*" ve "*zübde-i âlem*" olarak görmüşlerdir. Nitekim Şeyh Gâlip bu gerçeği şöyle ifade eder:

Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen

Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen.

İnsanın güzelliği ve ahsen-i takvîm sırrına mazhar bulunuşu, bu âlemin özü mesabesinde oluşundandır. *Ahsen-i takvîm*; sûret ve maddede değil, "hüsn ve cemal" denilen manayı kavramada, âlemdeki kemâli algılamada ortaya çıkar. Gerçek güzellik, hüsn duygusundan hareketle, güzeller güzeli olan "*ahsenü'l-halikiyn*"ı anlamada, O'nun hüsn-i mutlak ve sıfat-i kemâlini tanıyıp O'nun ahlakıyla ahlaklanmada zâhir olur.

İnsan onuru, insanın fıtrat gereği, imana yatkın ve ilahi hakikatleri kavrayabilecek kabiliyette halkolunmasından kaynaklanır. Yoksa insan sadece dış organları, güç, kuvvet ve duyuları itibariyle mükemmel ve onurlu sayılamaz. Nitekim güç ve kuvvette fil, aslan ve kaplan gibi hayvanlar, insandan çok ilerdedir. İşitmede gece kelebeği denilen yarasa, son derece mükemmeldir. Keza koku almada kene, bütün hayvanlardan ve dolayısıyla insandan öndedir. Her

varlığın, en mükemmeli temsil ettiği bir alan vardır. Ancak mükerremlik söz konusu olduğunda ilk sıra insanındır.

Sûfîler, gerek mutlak olarak insanı, gerekse fert ve toplum olarak insanlığı, hayatın nirengi noktası olarak görmüşler; varlık âleminin en şerefli ve onurlusu saymışlardır. İnsanın canı da, teni de önemlidir. İnsan canıyla ve teniyle muazzezdir, onurludur; korunmaya, saygı gösterilmeye, hak ve hukuku gözetilmeye layıktır.

Kur'an, bir insan canını bütün insanlığa eşdeğer sayarak, insanı ve onun onurunu evrensel değer olarak yorumladığı gibi,[9] tasavvufî telakkide de insan, her ne kadar ancak bir hamur teknesi uzunluğunda olsa da her şeyden ve her varlıktan yüce ve değerli görülmüştür.[10]

Tasavvufî düşüncede insan, melek ve hayvan arası bir varlıktır. Ya da insan, kabiliyetleri açısından şeytan ile melek arasında orta bir noktadadır:

Bazen melekler temizliğimizi kıskanır,

Bazen şeytanlar kötülüğümüzden sakınır.[11]

İnsan, bütün özellikleriyle değerli, hayatı da bu yüzden kıymetlidir. Mevlâna, insan onur ve değerini şöyle ifade etmektedir: "İnsan arştan da üstündür, ferşten de. İnsan, hayal ve düşünceye sığmayacak kadar büyüktür. Bu paha biçilmez insanın gerçek değerini söylesem, ben de yanarım, dünya da."[12] Ama ne yazık ki zavallı insan kendini tanıyamadı. Çok ötelerden, ezel âleminden geldi. Bu noksanlar âlemine, bu kirli dünyaya düştü. İnsan kendisini ucuza sattı. O, çok değerli atlas bir kumaş idi, tuttu kendini bir hırkaya yama yaptı.[13]

"***Kısasta sizin için hayat vardır***"[14] ayeti, bir yandan koyduğu müeyyide ile cana kasdetmek isteyenlerin yolunu keserek insanlara hayat ve can bağışlamaktadır. Diğer yandan ise: "Ey öldürülenin varisleri, siz katilden fidye alarak onu bağışlarsanız, bir can kurtarmış olursunuz denilmektedir." Çünkü ayetin devamında: "***Ey akıl sahipleri***!" diye hitap edilmekte ve ancak akıl sahiplerinin bu inceliği kavrayabileceğine vurgu yapılmaktadır.[15]

Benzer bir uygulamayı Mevlâna Celâleddin Rûmî'de görüyoruz. Nitekim O, Muînüddin Pervâne'den dostlarından birinin evine sığınan bir katilin affını ister. Pervâne: "Bu iş kan işi, başka şeye benzemez" diye cevap verince Mevlâna şunları söyler: "Katil, Azrail'in çocuğudur, kan dökmez, adam öldürmez de ne yapar? Adı üstünde katil işte!" Bunun üzerine Muînüddin Pervâne, öldürülen kişinin mirasçılarını diyete razı edip katili kurtarır.

Mevlâna; rengi, ırkı, kavmi, kabilesi ne olursa olsun insanı önemser ve onurlu görürdü. Çünkü Ona göre herkes potansiyel Müslümandı, canı azîzdi, ölümden ya da fitneden kurtarılmalıydı. Nitekim darağacına çekilecek bir Rum gencinin üzerine cübbesini atarak onu ölümden kurtarmıştı.[16] Bir başka seferinde de semâ meclisine katılmak isteyen bir sarhoşu itip kakarak horlayanlara: "*Şarabı o içmiş, ama siz sarhoş olmuşsunuz*" ifadeleriyle çıkışmış, sarhoş da olsa insanın değerli olduğunu, onurunu zedelememek gerektiğini ifade etmek istemişti. Çünkü Mevlâna, asr-ı saadette içki yasağına rağmen onu terk edemeyen ve birkaç defa had cezası tatbik edilince ,hakkında bazılarının: "Allah belasını versin, uslanmayacak!" türü sözler sarf etmesi üzerine Allah Resulü'nün: "*Öyle*

söylemeyin. Ben biliyorum ki o, Allah'ı ve Resulü'nü seviyor"[17] buyruğunu bilen biriydi.

Fıtrat ve yaratılış özelliği gereği insanlardan yüzde yüz hayır ve fazilet beklenemez. Nitekim nasıl deniz dibindeki inciler çakıllarla; altın filizi, toprağın içinde kum ve toprakla karışık bulunursa, insanda da övünülecek iyilik ve güzellikler, ayıp ve kusurlarla karışmış bir hâlde bulunur.[18]

İnsanın onurlu kılınışı onda ilahi nefha olarak bulunan ruhunun bir tezahürü mesabesindeki gönlü sayesindedir. Kalp ya da gönül, irfân ehline göre Rahmân isminin mazharıdır. Nitekim bir şair bu gerçeği şöyle ifade eder:

Kalb-i mümin arş-ı Rahmân'dır

Onu yıkmak ziyâde tuğyandır.

Gönlü sayesinde kainatın gözde varlığıdır insanoğlu. O, bu sayede Hakk'ı tanır ve sever. İrfân geleneğimizde insanı onurlu kılan gönül ile Beytullah arasında da ilgi kurularak, gönlün Kâbe'den üstün olduğuna vurgu yapılmıştır. Nitekim Molla Câmi der ki:

Halil İbrahim yapısıdır Beytullah,

Gönül ise ulu Hakk'a tecelligâh.

Yunus ise Kâbe ile gönlü mukayese ederken şunları söyler:

Gönül mü yeğ, Kâbe mi yeğ / Ayıt bana ey aklı eren

Gönül yeğdürür zîrâ kim / Gönüldedir dost durağı.

Gönül kaynaklı insan onurunu merkeze alan irfân geleneğimiz, beldelerin fethinin, ancak kalplerin fethi ve gönüller inşası ile ülkelerin imarının da gönül imarı ile mümkün olabileceğine inanır. Bu anlayış, gönül merkezli bir medeniyet kurmuştur.

Gönülleri aydınlatan hiç şüphesiz Allah ve Resulü'dür. Allah'ın kelamı ile Resulü'nün bizâtihi nur olan yolu ve sözü, insanımızın gönül dünyasını nurlandırmıştır. Hatta âlem onunla nurlanmış; cennet, değerini, izzet ve onurunu ondan almıştır. Çünkü, içinde Hz. Muhammed (s.a.s.) gibi bir insanın bulunmadığı cennetin bir anlamı yoktur. İnsanlar cenneti, onunla buluşmak ve cemâl-i ilahiye ermek için isterler. Nitekim Süleyman Çelebi, bu gerçeği ne güzel ifade eder:

Hem onunla doldu âlem cümle nûr

Onun için oldu cennât içre hûr

Bil Muhammeddir bu varlığa sebeb

Cehd edip onun rızâsın kıl taleb

Gönülleri Allah ve Resulü'ne iman nûruyla aydınlanan Müslümanlar, o Nur'un gösterdiği kutlu yolda yürüyerek, onurları zedelenmiş ve gönülleri kırık olanların gönüllerini inşa için bir vakıf medeniyeti kurdular. Yoksul, fakir ve açlar için imaret; hastalar için şifahane; yetimler için dâru'l-eytâm tesis ettiler. Yuva kurmak isteyen yoksul genç kızlara çeyiz temini, çalıştığı evde kırdığı eşyayı tazmin edemeyeceği için onuru zedelenmiş hizmetçilerin onurunu inşâ için yardım sandıkları, isteyemeyen onurlu fakirler için sadaka taşları oluşturdular.

Devlet büyüklerinin geçmediği, yoksul insanların yaşadığı sokaklara yol yapımı için imkânlar tahsis ettiler. Bütün bunlar gönül merkezli irfân geleneğimizin insan onuruna sunduğu güzelliklerdi.

İrfan geleneğimiz, bir yandan gönül inşasına bu kadar önem verirken, diğer yandan da insan onurunu inciterek gönül yıkmanın ne denli bir vebal olduğunu Yunus'un diliyle şöyle haykırır:

Bir kez gönül yıktın ise / Bu kıldığın namaz değil

Yetmiş iki millet dahi / Elin-yüzün yumaz değil

Aksakallı pîr koca / Bilemez hâli nice

Emek vermesin hacca / Bir gönül yıkar ise

Gönül çalabın tahtı / Çalab gönüle baktı

İki cihan bedbahtı / Kim gönül yıkar ise

İrfân geleneğimizde insan onurunu önceleyen, sevgi ve fedakarlığa dayalı bir anlayışa ermenin yolu, tevhid hakikatine ulaşmaktır. Bu da, kemâl ehli kişilerin; nebîlerin ve velîlerin boyasına boyanmak suretiyle gerçekleşir. Toplumda bu anlayışı tesis etmek için insanların birbirlerinin kadrini bilmeye, onurunu gözetmeye, değerini takdir etmeye ihtiyaç vardır. İnsanın hased ve fesad duygularından arınarak bir başkasının onur ve haysiyetini koruyabilecek kişilik donanımına ermesi, gönül terbiyesinden geçmeye bağlıdır. Bu yüzden irfân geleneğinde insanların birbirlerinin kadrini bilmesi ve sevmesi için Muavvizeteyn ve İhlâs sûrelerini okumak tavsiye edilir. Çünkü bu sayede insanların, varlığın hakikatini anlamaları, ins ve cinnin fesadından Allah'a sığınarak kurtulmaları mümkün olabilecektir.

Temelinde sevgi olan insan onurunu koruma anlayışı, bütün soğuklukları ısıtacak, karanlıkları ışıtacak, uzaklıkları yakın edecek, duyguları derinleştirecek, sözleri anlamlı kılacak, varlık âlemindeki her canlı ve cansız varlığa şefkat ve ibret nazarıyla bakmayı sağlayacak pozitif bir enerjiye sahiptir.

el-Bakara, 2/30.

et-Tîn, 95/4.

el-İsrâ, 17/70.

el-Ahzâb, 33/72.

el-Hicr, 15/29; Secde, 32/9.

Lokman, 31/20.

ez-Zâriyât, 51/56.

Müslim, Birr, 115.

el-Mâide 5/32.

Bkz. *Mesnevî*, VI, 13, b. 138.

Bkz. *Dîvân-ı Kebîrden Seçmeler*, IV, nr. 38-39.

Mesnevî, VI, b. 1005-1007.

Mesnevî, III, b. 1000-1001.

el-Bakara, 2/179.

Bkz. A. Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Terceme ve Şerhi*, İstanbul 1990, III, 297 vd.

A. Gölpınarlı, *Mevlâna Celâleddin*, İstanbul 1985, s. 196.

Buhârî, Hudûd, 5.

Mesnevî, III, 80, b. 866.

İslam toplumunda şahitlik ehliyetine sahip olan insanlar, onurlu insanlar demektir. Şahitlik ehliyetini yitirmek ise, bir Müslüman açısından belki de en ağır onur ve itibar kaybıdır. Artık sözüne değer verilmemek ve dikkate alınmamak anlamına gelen böyle bir duruma düşmek, dışarıdan bir etkinin sonucu değil, kişinin kendi kendini düşüreceği bir konumdur.

Şahitlik Ehliyetini Kaybetmemek

Dr. Ekrem KELEŞ
Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Kur'an-ı Kerim'de tanımlanan 'Salihîn-salîhat: Salih kişiler', 'Ebrâr: İyi insanlar', 'Müttakîn: Takva sahipleri'. 'Muhsinîn: Her bakımdan iyi işler yapan, işlerini en güzel şekilde yapan ve güzel davrananlar' gibi iyi insanları anlatan kavramların hepsi de insanlık onurunu kaybetmemiş ve güzel ahlaki vasıflarla bezenmiş insanları ifade eden ve çok kapsamlı manalar taşıyan Kur'anî terimlerdir. Salihlerden, ebrârdan, muhsinlerden ve müttakilerden olabilmek, bir müminin en büyük hedefidir. Bu kutlu kelimelerin ifade ettiği özelliklere sahip olabilen insanlar, insanlık onurunu en ileri düzeyde taşıyan kişilerdir. Çünkü onlar, en güzel ahlaka sahiptir. Ellerinden ve dillerinden kimsenin zarar görmediği bu insanların ortak özelliği, iyiliklerinin yalnızca kendilerinde kalmayıp başkalarını da kapsamasıdır. Bu bakımdan ümmeti Muhammed, Kur'an-ı Kerim'de 'Şahitler' olarak nitelendirilmiştir. Çünkü şahitlik, aynı zamanda bir velayettir. Velayet ise, kelimenin tam anlamıyla velayetin kapsamına girenler hakkında her bakımdan iyilik kaynağı olmak, her daim onların hayrını gözetmektir.

Şahitlik, ümmeti Muhammed'in en önemli vasıflarından biridir. *'Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi (dengeli, her bakımdan mutedil orta yolu tutan, inancında, ahlâkında, her türlü tutum ve davranışlarında doğruluk, dürüstlük ve adalet çizgisinde, sağduyulu, ölçülü ve insaflı) bir Ümmeti vasat yaptık…'* (el-Bakara 2/143) mealindeki ayeti kerimede, ümmeti Muhammed'in bu vasfı ifade edilmiştir.

Şahitlik ehliyeti için kişide 'Adalet' sıfatının bulunması gerekir. Adalet sıfatına sahip kişi, mehasini ahlak/güzel ahlaki vasıflarla donanımlı, mesavii ahlak/kötü ahlaki niteliklerden ise uzak demektir. Bundan dolayı hadis ravilerinde aranan iki önemli ana nitelikten biri, adalet sıfatıdır. Bu sıfatı taşımayan ravinin rivayetleri kabul edilmez.

Adalet vasfı, her bakımdan dengeli olmak demektir. Adil olan kişi, aşırılıklardan uzaktır. Onun için ümmeti Muhammed ümmeti, vasat olarak nitelendirilmiştir. Şahidin sözü, yalnızca kendini değil, başkalarının hakkını, hukukunu da ilgilendirdiğinden, şahidin adalet sıfatına sahip bulunması şarttır. Adalet sıfatı ise en başta ahlaki zaaflardan uzak bulunmayı ifade eder. Bu açıdan bakınca İslam fıkhında yer alan şahitlik ehliyetini, insan onuru bakımından çok önemli bir kıstas olarak değerlendirebiliriz. Buna göre şahitlik ehliyeti için aranan nitelikler, bir yönüyle insanı onurlu kılan ve insanın onurunu koruyan vasıflardır. Şahitlik ehliyetini zedeleyebilecek nitelikler ise, insan onurunu da zedeleyebilecek vasıflardır. Mesela, ilim adamlarının şahitlerde aradıkları vasıflardan mürüvvet sıfatı, insan onurunun vazgeçilmez bir vasfıdır. Onun için kişinin mürüvvetini zedeleyen unsurlar şahitlik ehliyetini yaralayıcı kabul edilmiştir.

İslam toplumunda şahitlik ehliyetine sahip olan insanlar, onurlu insanlar

demektir. Şahitlik ehliyetini yitirmek ise, bir Müslüman açısından belki de en ağır onur ve itibar kaybıdır. Artık sözüne değer verilmemek ve dikkate alınmamak anlamına gelen böyle bir duruma düşmek, dışarıdan bir etkinin sonucu değil, kişinin kendi kendini düşüreceği bir konumdur.

Kişiyi bu konuma düşüren temel etken, ahlaki düşüklüktür. 'Fısk u fücur' genel başlığı altında ifade edilebilecek bu ahlaki düşüklüğe yol açan nedenlerin başında kişinin, en başta iffet ve hayadan yoksun bulunması olmak üzere yalan, sözünde durmama, haktan ayrılma, zulüm, iftira, hıyanet gibi kötü ahlaki vasıflar taşıması gelir. Bundan dolayı iffetli kadınlara haksız yere zina isnat edenler hakkında Kur'an-ı Kerim'de '*…Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir. Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.'* (en-Nûr sûresi 24/3-4) buyrulmuştur.

Aklını kullanma ve düşünme melekesine sahip olan ve duygularını kaybetmemiş bir insan açısından sözüne değer verilmeyen ve içinde yaşadığı toplumda başkalarına karşı velayeti olmayan bir kişi hâline gelmek, çok ağır bir onur kaybı olarak değerlendirilebilir. Bundan dolayı ahlaki bakımdan şahitlik ehliyetini kaybeden kişinin, onurunu kaybetmiş olacağını söylemek yanlış olmaz.

Onurunu kaybetmiş bir insan, içi boş dikili bir kereste gibidir. Fısk u fücura dalarak onurunu yitirmiş bir insan da ruhu süsleyen güzel ahlaki vasıflardan yoksun olduğu için manen ölü gibidir. İstifade edilmesi gereken güzel sözler kulağına girmez, kendisini manen zenginleştirecek üstün ahlaki vasıflardan istifade etmez.

Kur'an-ı Kerim'de, özü ile sözü bir olmayan, içi başka dışı başka olan münafıklar için mecazi olarak *'Sıra sıra dizilip yaslanmış keresteler'* anlamına *'Huşub müsennedeh'* denmiştir. (el-Münâfikûn sûresi 63/4)

'Münafığın alameti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, vaat ettiğinde vaadinden döner, kendisine bir şey emanet edildiğinde emanete hıyanet eder.' (Tirmîzi, İman, 14) hadisi şerifinde ve bu anlamdaki diğer rivayetlerde ifade edilen nifak vasıflarının, insan onurunu kaybettiren vasıflar olması sebebiyle münafıklar hakkında Kur'an-ı Kerim'de böyle bir benzetme yapılmıştır.

'Özleriyle sözlerinin bir olmadığını davranışlarıyla ortaya koyan, iradelerini o yönde kullanan bu kimseler, artık gönüllerini imanın ışığına kendi elleriyle kapatmışlar, böylece Allah tarafından kalplerinin mühürlenmesi sonucunu hak etmişlerdir; artık yaptıkları işin mahiyetini kavrama, vicdan muhasebesi yapma, Allah'ın insana verdiği en büyük nimet olan akıl yeteneği ve buna bağlı donanımlarını kullanıp davranışlarını ahlaki açıdan değerlendirme yetilerini yitirmişlerdir. O sebeple ayette bunların, ancak dış görünüşüyle ilgi çeken ama insani değerlerden yoksun bulunan varlıklar olduklarına ilişkin ağır bir benzetme yapılmıştır.' (Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 5/288, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2004).

Onur; insanın maddi ve fiziki yapısı ile değil, manevi varlığı ve ruhu ile ilgili bir kavramdır. Batı dillerinden (Fr. Honneur) dilimize geçmiş bulunan bu kelimenin Arapçada şeref, keramet, izzeti nefs, itibar, mecd gibi anlamlara geldiği göz önüne alındığında insan onurunun, '*Andolsun, biz insanoğlunu şerefli*

kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.' (el-İsrâ 17/70) mealindeki ayeti kerimede ifade edilen keramet ve saygınlığa karşılık geldiğini söyleyebiliriz.

Günümüzde onur kelimesi, *'İnsanın kendine karşı duyduğu saygı, şeref, öz saygı, haysiyet, izzeti nefis, başkalarının gösterdiği saygının dayandığı kişisel değer, şeref, itibar'; insanın, duyan, düşünen ve özgür bir varlık olarak taşıdığı değer, insan olarak insanın değeri. Öz varlığını güzelleştirip yüceltme duygusu'* anlamında kullanılmaktadır. (Bak. tdk, Güncel Türkçe Sözlük)

İslami anlayışta insanın *'ahsen-i takvim'* üzere yaratıldığı ifade edilmiştir. O, *'eşref-i mahlukât*: yaratılmışların en saygınıdır. *'Zübde-i âlem'*dir: Varlığın özüdür. İnsan onurunu bu temel yaklaşımdan daha ileri ve güzel ifade edebilecek başka bir değerlendirme tasavvur etmek pek mümkün değildir.

Bu temel yaklaşım, insanın, fıtrat ve yaratılış itibariyle onurlu bir varlık olduğunu ortaya koymaktadır.

İslam, onurlu bir varlık olarak yaratılan insanın onurunu koruyabilmesi için kendisine yol göstermiştir. Kur'an-ı Kerim bunu şöyle ifade etmektedir: *'Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik. Ancak, iman edip salih ameller işleyenler başka. Onlar için devamlı bir mükâfat vardır.'* (et-Tîn sûresi 95/4-6)

Bu ayeti kerimede insanın, ancak salih ameller işleyerek kerametini, şerefini, ahsen-i takvim oluşunu koruyabileceği gerçeği açık bir şekilde ifade edilmiştir. Kanaatimizce işte bu, günümüzde seslendirilen 'insan onurunun korunması' mefhumunu en güzel anlatan yaklaşımdır. Çünkü insan onurunu oluşturan, insani değerlerdir. En onurlu insan, en çok insani değere sahip olan ve en muttaki olan insandır. İnsani değerler ise, en başta 'ameli salih' ve 'takva' mefhumları kapsamına giren güzel ahlaki niteliklerdir.

'Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, en müttaki olanınızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır.' (el-Hucurat 49/13) mealindeki ayeti kerimede, boylara ve kabilelere ayrılmış bulunan insanların ırklarına, boylarına, kabilelerine göre değil, takvalarına göre değerlendirilmesi, insan onurunun nasıl insanı insan yapan değerlere sahip olmakla bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Buna göre onuru koruyabilmek için her şeyden önce güzel ahlak sahibi olmak gerekmektedir. Bu hususta gerekli duyarlılığı göstermeyen kişilerin onurlarının yıpranacağı ve gitgide onurlarını kaybedeceklerini söyleyebiliriz.

Vücuda yerleşen virüslerin, tedbir alınmadığı takdirde bedeni hastalıklı hâle getirmesi ve hatta onun ölümüne yol açması gibi, kötü ahlaki vasıflar da kişinin manevi hayatını yıpratır, tahrip eder ve hatta ölümüne sebep olabilir. Bu bakımdan bedenin virüslerden ve mikroplardan korunmasına gösterilen özen kadar, hatta bundan daha öte ruhun da manevi hastalıklara karşı korunmasına itina edilmesi gerekir. Çünkü insan, bedeniyle değil, ruhuyla insandır. Şair bunu şöyle ifade etmiştir:

اقبل على النفس واستكمل فضائلها / فانت بالروح لا بالجسم انسان

Ruha yönel ve onun faziletlerini tamamlamaya bak
Sen bedeninle değil, ruhunla insansın

Ruhu tahrip eden zararlılardan onu koruyacak olan ise yine insanın kendisidir. Bunu da şair şöyle dile getirmiştir:

دوائك فيك ولا تشعر وداك منك وما تبصر
وتزعم أنك جرم صغير وفيك انطوى العالم الاكبر

İlacın sendedir de farkında olmazsın
Derdin de sendendir fakat ki görmezsin
Sanırsın ki sen sade küçük bir cirimsin
Hâlbuki sen de dürülmüş en büyük âlem
(Hak Dini Kur'an Dili, 8/5936, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, tarihsiz)

Buna göre, kişinin onurunu korumak için, ruhunu koruyacak ahlaki güzelliklerle yaşaması ve buna göre davranması zaruridir. İçinde bulunduğu şartlar ve nefsinin arzuları, Şeytanın iğvaları kendini ne kadar zorlarsa zorlasın, ruhuna zarar verecek tutum ve davranışlardan uzak durması ve ruhunun sesine kulak vermesi gerekecektir.

Bütün bunlar, insanın kendi onurunu korumasının doğrudan güzel ahlak sahibi olmasına ve Kur'an ve Sünnetin ortaya koyduğu güzel ahlakı özümseyip bunları hayata geçirmesine bağlı olduğunu göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'in insana kazandırmayı hedeflediği en önemli değer, takvadır. Takvanın özünü ise güzel ahlak oluşturur. Kur'an-ı Kerim'n gösterdiği üstünlük kıstası budur. İnsanın onurunu koruyacak olan işte bu hayat veren Kur'an'i değerdir.

'Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resulü'nün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız.' (el-Enfâl; 8/24)

İnsanlığa hayat veren bu değerler, insan onurunu koruyan değerlerdir. Takva, edeb, ihsan, ihlas, istikamet: her işte itidal üzere olmak adaletten haktan ayrılmamak, emanet, hüsnü zan. Başkaları hakkında kötü düşünceye sahip olmama, insaf. Adalet dairesinde hareket etmek ve hakikati itiraf, ülfet, nezaheti lisan, cömertlik, hilm, kardeşlik, birlik, beraberlik, doğruluk, dürüstlük, güven, ahde vefa, sözünde durma, kendisi için istediğini başkaları için de isteme, kendisi için istemediğini başkaları için de istememe, iyilik ve takva üzere yardımlaşma, düşmanlık ve kötülüklerden uzak durma, insanların iyiliği için çalışma, samimiyet, tevazu, sadelik, karşılıklı yardım, nezaket, saygı, sevgi, hayırseverlik, herkese karşı tatlı dilli, güler yüzlü, açık kalpli olma… gibi bu hayat veren değerler, bir toplumun mutluluğu ve huzuru elde etmesi ve ilerlemesi için vazgeçilmez prensiplerdir.

Her gün koparılan takvim yapraklarının insan ömründen günleri alıp götürmesi gibi, insanın yitirdiği her bir güzel ahlaki vasıf da onun onurundan bir parça alıp götürür. Kötülüklere sürüklenen ve 'sâlih amel (iyi, erdemli, dünya ve ahiret için

yararlı işler) yapmayan kimseler, Allah-u Teala'nın insana verdiği, onu yaratılmışların en mükemmeli kılabilecek imkânları kötüye kullanmış oldukları için, hayatın başlangıç noktasından ileriye doğru gitmek, kesintisiz gelişme ve ecir alma imkânından yararlanmak yerine geriye, insandan geri canlılar âlemine doğru gitmiş, alçalmış olacaklardır.' (Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, 5/591, D.İ.B. Yayınları, Ankara 2004.)

İşte bu da insanı, 'esfeli sâfilîn'e doğru sürükleyen süreçtir.

Böyle bir süreç, insanı insan olmaktan çıkaran bir süreçtir. Bu konuma düşen insan, kendi onurunu korumak şöyle dursun, başkalarının onurunu da ayaklar altına almaktan çekinmeyen bir zalime dönüşür. Böyle bir konuma düşmemek, hem kendi onurumuzu, hem de başkalarının onurunu korumak için Allah ve Resulü'nün getirdiği hayat veren ilkelere sarılmak gerekmektedir.

Yücelik istersen tevazu ihtiyar et
(tevazu yolunu seç).
Çünkü yücelik damına çıkmak için
tevazudan başka merdiven yoktur.

(Sâ'dî Şirâzî)

Nefsin Onur Tuzağı

Prof. Dr. İbrahim Kâfi DÖNMEZ
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Öğretim Üyesi

Bazı kavramlar ve onlarla ifade edilmek istenen düşünceler arasında zıt ilişkiler veya bu zıtlıklar içinde de bir takım kesişme noktalarının bulunması tabiidir. Ancak bunların sınırlarının yeterince belirlenmemesi ve birbiri ile karıştırılması, ciddi anlayış ve uygulama farklılıklarına yol açıyorsa, bu konu üzerinde özel olarak durulması gerekir.

"Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" genel başlığı altında öncelikli olarak, Kur'an-ı Kerim ile Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarında insana verilen değer temasının ve insan onurunun önemine dair mesajların işlenmesi doğaldır. Ancak "insanın değeri" ve "insan onuru" kavramlarının kendi ekseninde kalabilmesi, "nefis" kavramıyla ilişkisinin sürekli göz önünde bulundurulmasını gerektirdiği için, bu yazıda, konunun bu yönüne dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Zira benlik duygusu bencillik düzeyine eriştikten sonra çoğu zaman "onur" kavramı özünden uzaklaştırılarak, arkasına saklanılan bir siper ve kendisinden güç alınan bir destek işlevi görmeye başlar. Hatta bu duygu, kişiyi onuruna sahip çıkma etiketi altında nice onursuzluklara iten bir saik hâline gelir. Bir başka anlatımla, nefse tâbi olanların başkalarının onurunu incitmesi, konunun ilk hatıra gelen yönüdür; insan onuruyla ilgili incelemelerde de elbette bu noktaya öncelik verilmelidir. Fakat konunun onura sahip çıkma adına nefse uyma yönü de ihmal edilmemelidir. Zira her iki hâlde kişi ya başkalarının veya kendisinin onurunu nefse kurban etmiş olmaktadır.

Bu konuda sağlıklı bir analiz ve değerlendirme yapabilmek için ontolojik bir bakıştan yola çıkmak uygun olur. İnsanın değerli bir varlık olduğu ve bunun insan onuru diye özel bir kavramla ifade edilmesi düşüncesi nereden kaynaklanmakta ve nereden destek almaktadır? Metafizik bakışı benimsemeyen fikrî eğilimlerin genel kabulüne göre bu, bizatihi insanın insan olmasından kaynaklanır. Dinî bildirimlerle temellendirilen eğilimlerde ise hareket noktası Tanrı'nın iradesi ve lütfudur.[19] İslam'ın temel kaynaklarında bu husus açık bir şekilde ifade edilmiştir.[20] Kur'an-ı Kerim'de pekiştirilmiş bir üslupla "Biz insanoğlunu mükerrem (onurlu) kıldık" buyrulur.[21] İnsanın Allah katında bu değerini koruyabilmesi ve bu hususta başka insanlara göre mukayeseli üstünlük elde edebilmesi, takva üstünlüğüne bağlanmıştır.[22] İnsanın fıtratındaki iyilik eğilimlerini koruması ve güzel ahlaka erişme çabası içinde olması anlamıyla takva, evrensel ahlaki değerleri özümseyip hayata geçirme çizgisiyle büyük ölçüde örtüşür. Ancak İslami anlayışa göre hak dine imanın, takvanın önşartı sayıldığı göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple, dünyevi hükümler bakımından insanın değerli sayılması ve insan hakları konusunda, ilke olarak, takva ölçütü esas alınmaz. Gerek bu ifadede "Allah katında" kaydının konmasından, gerekse Hz. Peygamber'in uygulamalarından anlaşılan budur. Dolayısıyla pratik hayatın

icapları çerçevesinde, İslam bilginlerinin ve Müslümanların insan hakları konusundaki bakışı ile insan onurunun bizatihi insanın insan olmasından kaynaklandığı fikrine sahip olanların bakışı arasında paralellik gözlemlenebilir. Bununla birlikte mümin birey için "insan olarak" değerli ve onurlu olma fikrinin kaynağı, Yüce Yaratıcı'nın bazı hikmetlere binaen kendi türüne böyle bir lütufta bulunmuş olduğu inancıdır. Hâl böyle olunca bu konudaki düşünce ve eylemlerinin dinin diğer bildirimleriyle uyumlu ve dengeli olmasına dikkat etmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Çünkü insanoğlunun bu onurlu mevkiini koruyabilmesi, belirli sorumlulukları yerine getirmesi şartına bağlanmıştır.[23] Bu yazının ele aldığı bağlamla sınırlı kalarak söylenecek olursa, bir Müslümanın onur konusunda nefis konusundaki dinî değerlendirme ve uyarılardan bağımsız hareket etmesi, açık bir tutarsızlık olur.

"Nefis" (Arapça okunuşu: "nefs") kelimesinin Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki farklı kullanımları sebebiyle, İslami literatürde nefis kavramının geniş bir anlam yelpazesine göre incelendiği ve bunlardan şu iki anlam grubunun ağırlıklı bir yer tuttuğu görülür: 1) İnsanın canı, zâtı, kendisi, hakikatı. Kelam ve İslam düşüncesi ile ilgili eserlerde öne çıkan bu anlam grubuyla ilgili bağlamlarda nefsin mahiyeti üzerinde durulur ve genellikle nefis ile ruh, kalp ve akıl arasındaki ilişkiye değinilir. 2) İnsandaki kötü huyların ve süflî arzuların kaynağını oluşturan temel özellikler; öfke ve saldırganlık gibi dürtüleri harekete geçiren içgüdü mekanizması. Kişilik ve maneviyat eğitimiyle ilgili eserlerde, özellikle tasavvuf çevrelerinde nefsin öne çıkan anlam grubu budur. Yazımızda nefis bu anlamıyla ele alınacaktır.

Birçok ayet ve hadisteki uyarıları, bilhassa Hz. Peygamber'in "Allah'ım! Nefislerimizin şerrinden sana sığınıyoruz"[24] şeklindeki yakarmalarını dikkate alan İslam bilginleri ve özellikle sûfiler, bu anlamıyla nefsin zaafları ve hastalıkları ile bunları tedavi etme yollarından, nefsin insana kurduğu tuzaklar ile bunlara karşı korunmanın çarelerinden, nefsi eğitmenin ve disiplin altına almanın yöntemlerinden söz etmişler, bu konularda derin tahliller yapıp geniş açıklamalarda bulunmuşlardır. Tasavvuf anlayışını nefsi sorgulama esasına dayandırdığı için ilk sûfilerden Hâris b. Esed, "Muhâsibî" diye meşhur olmuştur.[25]

Nefis muhasebesi ve nefis terbiyesinin değişik yönleri üzerinde durmaksızın, bu yazının amacına ışık tutma açısından kısaca nefsin özelliklerine değinilecektir. Dr. Hayati Hökelekli'nin açıklamalarına göre nefsin iki temel özelliği vardır: a) Nefis dinamiktir, kendi kendisini dengeleyici bir sistemdir. İnsan nefsinde, zıt eğilimlerin meydana getirdiği psikolojik bir gerginlik ortamı vardır. Bu gerginlikler, davranışlarda güdüleyici bir sistem olarak rol oynarlar. Bazı ayetlerde nefsin bu özelliğine işaret edilmiştir.[26] Böylece nefis kendi içerisinde, beşeri faaliyet ve gayretler sonucu zirve noktalara kadar yücelebilme ya da çok aşağı seviyelere düşme yetenek ve esnekliğine sahip bulunmaktadır.[27] Nefiste, doğru davranışlara zemin hazırlayan tabii gerginlikler vardır; bunlar nefisteki aşırı uçlardan ileri gelmektedir. Bunların dengelenmesi ölçüsünde de insanın ahlaki yücelişi mümkün olmaktadır. b) Nefiste gelişme ve olgunlaşma gücü vardır. İlkel hâliyle nefis, içgüdüsel isteklerin baskın olduğu, dolayısıyla ahlaki

ölçülere uyum sağlamakta zorlandığı için kötülüğe yatkındır. Yûsuf sûresindeki kullanım dolayısıyla, bu özellikteki nefis derecesine "nefs-i emmâre" adı verilir.[28] İnsanda ahlaki bilincin uyanmasıyla kişi, kendisini eleştirici ve değerlendirici bir tutum geliştirmeye başlar. Kendi sübjektif arzularına kapılma ve onları mutlaklaştırma durumundan uzaklaşmak suretiyle, bir anlamda "kendine güvensizlik"le başlayan nefsin gelişim basamağına "nefs-i levvâme" denilir. Bu, yaptığı kötülüklerden pişmanlık duyan, kendi kendisini kınayan ve kendisini düzeltmeye çalışan nefis basamağıdır. Allah bu nefsin adına yemin etmek suretiyle,[29] onun büyük bir değer taşıdığına işaret etmiştir. İyiyi ve kötüyü tam olarak birbirinden ayırt etmeye başlayan ve ahlaki ilkelere uygun bir davranış sistemi geliştiren nefse "nefs-i mülhime" denilir.[30] Kötülüklerden bütünüyle arınmış ve ahlaki olgunlaşmasını gerçekleştirmiş olan nefis derecesine "nefs-i mutmainne" adı verilir.[31] Bu nefis derecesine ulaşan insan, huzur ve tatmin içerisindedir; çatışmaları yatışmış, sıkıntı ve gerilimleri son bulmuştur. Ahlaki gerçekleşme sonucu kendini kabullenmiş ve tam bir benlik saygısı geliştirmiş olan nefse "nefs-i râziye", Allah'ın emir ve takdir ettiği bir hayat tarzıyla aynılaşmış nefse de "nefs-i marziyye" denilir.[32] Gelişimin en üst basamağındaki nefse "nefs-i kâmile" denilir ki, bu ilahî hayat projesine göre kendisini gerçekleştirmiş olan benlik ve kişiliktir.[33]

Özetle insan, yaratılıştan gelen nefse ait bu özellikleri yine kendisine bahşedilen akıl nimetini değerlendirerek nefsini bir irade eğitimine tâbi tutabildiği ölçüde, bu dünyadaki varlık sebebi olan sınavda başarılı olma ihtimalini yükseltmekte, nefsinden gelen her sese kulak verdiği takdirde ise ciddi tuzaklara takılabilmektedir. Bu tuzakların en büyüklerinden biri, son derece haklı ve gerekli olan "insanlık onuru"nu, İslami literatürdeki olumlu anlamıyla "izzeti"ni koruma çabasının nitelik değiştirerek, kişiyi, kendini yüceltme ve kibir sürecine itmesi, benlik duygusunun bencilliğe dönüşmesidir.[34] İslam ahlâkıyla ilgili kaynaklarda bu vadide kişiyi tehlikeye atan huy, duygu ve davranış biçimleriyle ilgili birçok terim kullanılmış olmakla birlikte, "kibir" ve "ucb" kavramları üzerinde özel olarak durulmuştur. Genellikle kibir, kişinin kendini büyük, başkalarını küçük görmesi, ucb, başkalarını küçük görmeden kendini ve yaptıklarını beğenerek böbürlenmesi şeklinde açıklanır. Türkçede "gurur" da kendini beğenip böbürlenme anlamında kullanılır.[35]

Dinin temel kaynaklarında verilen bilgilere göre, nefsin güdümüne girerek onu, olması gerekenin ötesinde yüceltme sebebiyle ilahi buyruğa bile açık biçimde isyan edenlerin öncüsü konumundaki İblis, Âdem ve eşinin cennetten çıkarılmasına yol açan desisesini takiben insanın dünyadaki sınav hayatında da onu türlü yollarla kandırmayı görev edindiğinden, bu yönde başarılı olabilmek için avanesiyle birlikte var gücüyle çalışmakta, bu husustaki işlevini yerine getirmek için yine insanların nefislerini yüceltmeleri yönündeki telkinlere ağırlık verme yolunu tutmaktadır. Nefsi okşayan bu şeytani dürtüler sebebiyle pek çok insan, güçlü kanıtlarla desteklenmiş açık hakikatlerle yüzyüze geldiği hâlde, inkarcılığından vazgeçmesinin onurunu hiçe sayma anlamına geleceğini düşünerek Yüce Mevla'nın evrendeki hükümranlığını kabulden bile kaçınmayı tercih etmiştir. Hatta bunların bir çoğu, Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle "içlerindeki

asla sonuna eremeyecekleri bir kibir duygusu"ndan[36] güç alarak Allah'ın açık kanıtlarına karşı direnme mücadelesi içine girmiş, bazıları da inkarcılığını zulümle pekiştirerek hem kendisinin hem de kendisine uyan yahut arka çıkanların helak olup gitmesine yol açmıştır.[37]

Yine nefse hoş gelen bu dürtülerin, tarih boyunca, kadın erkek, genç yaşlı, tahsilli tahsilsiz nice insanı birbirine düşürdüğü, gönüller yıktırdığı, üstelik bütün bunları yapan kişilere onurunu koruyan birer kahraman hissi tattırdığı bilinmektedir. Nice akrabaların, nice kadim dostların uzun yıllar aralarından su sızmayacak bir ilişkiden sonra, gerçekte "onur"u zedeleyen bir durum olmadığı hâlde, sırf "nefis"e ağır gelen bir söz / tutum sebebiyle, ama onuruna dokunduğu gerekçesinin ardına sığınarak bu bağı bıçakla keser gibi sona erdirdiklerine ve bu durumu yıllarca hatta ömür boyu sürdürdüklerine dair örnekler az değildir. Bir menfaat çatışmasının bulunduğu veya gerçekten onarılmaz yara açan durumlar bu örnekler grubunun dışında bırakılarak incelemeye devam edilecek olursa; kişilerin böyle bir alakayı kesme kararını almaları, çoğu kez gazap duygusunun anaforuna kapılmalarından veya aceleci bir değerlendirme yapmış olmalarından, bazen de haklı bir gerekçeye sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Birinci ihtimalde yapılması gereken bellidir: Olayın sıcaklığı geçtikten sonra, alelacele verilmiş bu kararı değiştirmek için tarafların mutlaka diğerinden bir düzeltme hareketine girmesini bekleme yerine "kendisi", bu duruma son verme hususunda "kendisi"ni ikna etmesi ve diğer tarafa da bunu samimi biçimde yansıtmasıdır. İkinci ihtimalde de yapılması gereken bellidir: Taraflardan birinin soğukkanlı bir muhakemeyi takiben kendi haksızlığının farkına varması durumunda derhal özür dileyerek veya helallik isteyerek yarayı onarmaya çalışması, haklılığına kani olması durumunda ise mutlaka diğerinden bir özür bekleme yerine affedici bir tavra ihtiyaç bulunduğu hususunda "kendisi"ni ikna etmesi ve bir vesile bularak bu durumun sona ermesini sağlamasıdır. Ama bu biraz daha zordur. Çünkü taraflardan her biri "kendi"sinin haklı olduğunu düşünmektedir. Şayet bu dönemde arabulucular görevlerini yerine getirmez veya bu hususta başarılı olamazsa, artık iki taraf için yeni bir süreç başlar; kendi içlerinde ne kadar haklı olduklarını destekleyecek argümanlar geliştirmeye koyulurlar. Bir süre sonra bu konudaki keskin tavır, "onur"un korunması mücadelesine dönüşür. İşte bu kompozisyonda "kendisi" diye ifade edilen de "onur" diyerek arkasına sığınılan da gerçekte "nefis"ten başkası değildir.

Aynı veya benzer psikolojik süreçlerin toplumsal boyut kazandığına, toplumların gidişatını ve toplumlar arası ilişkileri ciddi biçimde etkilediğine dair örnekler de azımsanamayacak kadar çoktur. Tarihte zulmü, kuru inadı, tahripkârlığı ile iz bırakmış yönetici örnekleri incelendiğinde, başkalarının varlığını, haklılığını, önündeki açık kanıtları hiçe sayıp bencilliğin zirvesine tırmanma çabası içinde oldukları net bir biçimde görünse bile, onların da bu tavır ve davranışlarının aslında "kendi"lerinin veya temsil ettikleri / hükmettikleri toplumların ma'şerî onurunu korumaya yönelik olduğu savından hiç güç almadıkları söylenemez. Farklı örneklere göre farklı analizler yapılabilirse de, tarih boyunca toplumlara hükmeden veya yön veren birçok yöneticinin, "kendi"sinin veya temsil ettiği / hükmettiği toplumun onurunu öne

çıkararak nefsin esareti altında insanlığa büyük kayıplar verdirdiğinde ve onlara tâbi olan / olmak zorunda kalan geniş kitlelerin de onuru koruma savı ile süslenmiş bu nefis esareti hâlinden etkilendiğinde kuşku yoktur.

İnsanın dünya ve ahiret mutluluğu açısından kibrin zararları, tevazu ve affedici olmanın faziletleri konusunda İslam bilginleri tarafından dikkatli analizler yapılmış ve önemli uyarılarda bulunulmuştur. Konumuz, bu kavramların özellikle incelenmesi amaçlı olmamakla birlikte, ele aldığımız anlamıyla nefis konusu ile bunlar arasında ciddi bir bağın bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu hususa vurgu için burada Sa'dî'den ve Mevlâna'dan birkaç tespit ve öğüte yer vermekle yetinelim:

"*Büyükler kendilerine bakmazlar. Kim ki kendini görürse, Cenab-ı Hakk'ı görmeyi ondan beklemeyin!*"[38]

"*Yücelik istersen tevazu ihtiyar et (tevazu yolunu seç). Çünkü yücelik damına çıkmak için tevazudan başka merdiven yoktur.*"[39]

"*Nefsin sağ elinde tespih ve Kur'an vardır ama yeninde de hançer ve kılıç gizlidir. Onun mushafına, onun riyasına kanma … kendini onunla sırdaş, hâldaş yapma! Seni abdest al diye havuzun kenarına getirir de havuza, suyun ta dibine atıverir.*"[40]

"*Putların anası nefsinizin putudur. Çünkü o put yılan, bu put ejderhadır. Nefis; demir ve taştan yapılan çakmaktır, put kıvılcımdır. O kıvılcım su ile söner. Fakat taş ve demir (çakmak), su ile söner mi? Âdemoğlunda, bu ikisi oldukça ne vakit ve nasıl emin olur? (…) Put kırmak kolay, gayet kolaydır. Fakat nefsi kolay görmek cahilliktir, cahillik!*"[41]

İnsan onuru kavramın tarihî temelleri ve özellikle Hristiyanlıkta insan onuru anlayışı hakkında bk. Ignazio Sanna, "Mefhûmü'l-kerâmeti'l-insâniyye fî'l-Mesîhiyye (el-Katolîkiyye)", *el-Kerâmetü'l-insâniyye*, 3-5 Aralık 1997'de Müessesetü Âli'l-Beyt'te akdedilen toplantıda sunulan yayımlanmamış tebliğler, s. 25-38.

İslamiyette insan onuru anlayışı hakkında bk. Ammâr et-Tâlibî, "Mefhûmü'l-kerâmeti'l-insâniyye fî'l-İslâm", *el-Kerâmetü'l-İnsâniyye*, 3-5 Aralık 1997'de Müessesetü Âli'l-Beyt'te akdedilen toplantıda sunulan yayımlanmamış tebliğler, s. 51-66.

el-İsrâ 17/70

el-Hucurât 49/13

İnsanoğlunun göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten çekindiği ölçüde büyük bir emanet (sorumluluk) üstlendiği hakkında bk. el-Ahzâb 33/72; Yüce Allah'ın hayatı ve ölümü sınama amaçlı yarattığı hakkında bk. el-Mülk 67/2; insanın en güzel biçimde yaratıldığı, ancak bu yüksek konumunun değerini idrak edip gereğince davranmaması durumunda en aşağılara yuvarlanacağı hakkında bk. et-Tîn 95/4-5

İbn Mâce, “Nikâh”, 19; Nesâî, “Cum‘a”, 24

Süleyman Uludağ, “Nefis”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXII, 526-529; İslam düşüncesine nefsin ele alınış biçimi ve ilgili görüşler hakkında bk. Ömer Türker, “Nefis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXII, 529-531

eş-Şems 91/7-10: “Nefse ve onu dengeleyene (şekillendirene), sonra da ona iyilik ve kötülük eğilim ve yeteneklerini verene andolsun ki, onu geliştiren (arındıran) mutluluğa ermiştir. Ve onun dengesini bozan (onu kötülüklere bulaştıran) da ziyana uğramıştır”.

et-Tîn 95/4

Yûsuf 12/53: “… Muhakkak ki nefis, daima kötülüğü emreder (kötülüğe sürükler).”

el-Kıyâme 75/2

eş-Şems 91/8

el-Fecr 90/27

el-Fecr 90/28

Hayati Hökelekli, *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük yaşayış Ansiklopedisi*, ed. İbrahim Kâfi Dönmez, İstanbul 1997, III, 1547-1549

İslami kaynaklarda bencillik konusunun ve bu duyguyu besleyen kötü huy ve eğilimlerin ele alınışı hakkında bk. Hayati Hökelekli, “Enâniyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, 170-171

Dinî literatürde ise “gurur”, daha çok geçici değerlere, özellikle dünya hayatının cazibesine aldanıp onlarla avunma manasında kullanılan bir kavramdır, bk. Mustafa Çağrıcı, “Gurur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, XIV, 212-213; amlf., “Kibir”, *age.*, İstanbul 2002, XXV, 562-563

el-Mü’min 40/56

Kur’an-ı Kerim’in değişik yerlerinde Firavun hakkında yapılan tasvirler, bu açıdan dikkatle gözden geçirilmelidir.

Sa‘dî, *Bostan ve Gülistan*, trc. Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1968, s. 162

age., s. 161

Mevlâna, *Mesnevî*, trc. Veled İzbudak, İstanbul 1943, III, 242

age., I, 74-75

“Sizden birisi,
kendisi için istediğini
kardeşi için de istemedikçe
iman etmiş olmaz.”

(Buharî, İman, 7)

Peygamber Efendimizin Örnekliğinde İnsan Onuruna Saygı Bilincini Kazan(dır)mak

Prof.Dr. Muhammet Şevki Aydın
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Kur'an'a göre potansiyel olarak insan, en güzel biçimde yaratılmış (95/Tîn: 4) ve yeryüzünde Allah'ın halifesi unvanına sahip (2/Bakara: 30) onurlandırılmış (17/İsrâ: 70) bir varlıktır. İnsanlık onuruna sahip olma bakımından her birey eşittir. "Ey Âdem'in Çocukları!", "Ey insanlar!" diye hitap eden Kur'an, insanlık ailesine işaret ederek, gayrimüslimlerle Müslümanları ayrı platformlara yerleştirmek yerine onların temeldeki bütünlüğünü dile getirmektedir. İslami gelenekte gayrimüslimler, "Ümmetü'd-Da've" olarak adlandırılarak Peygamber Efendimizin ümmetinin farklı bir grubu olarak telakki edilmiştir. Denebilir ki, "İslam'ın dışındaki diğer inançlara bağlı insanlar, İslam dini ve Müslümanlar için bir 'öteki' değildir." Yalnızca onların tevhid inancı karşısında bir "öteki" oluşturma çabaları, İslam'ın ve Müslümanların reddettiği bir husustur. İslam'a göre küfür ya da şirk, ilahi hakikatten yoksunluğu, Allah'a nispetle beşerin varlığı doğru algılayamamasını ifade etmektedir. Gerek farklı kabileler ya da kültürlere mensup insanlar (49/Hucurat: 13), gerekse daru'l-harb ve zimmî gibi ayırımlar içinde algılanan bireyler, İslam açısından "gerçek öteki"ni temsil etmezler (Bk.Tatar, 2009: 58-62).

Önemli olan, bu insani potansiyelinin farkında olarak onu tahrif etmeden geliştirerek gerçekten onu hak edebilmektir. Her bir birey, bu potansiyeli geliştirdiği oranda kendine ve hemcinslerine saygı duyar, insanlık onuruna yaraşır bir hayat yaşar, onunla bağdaşmayan tutum ve davranışlardan uzak durabilir. Çünkü insan onuru, insanın kendi varlığının kemali anlamında kendine ait ideal tasavvurları içermektedir. Bu nedenle, insan onurunun bilincinde olmak, diğer ahlaki değerleri özümsemenin de ön şartıdır. Bunu başaramayanlar ise, insani onurla bağdaşmayan aşağılık durumlara düşüverirler (7/A'râf:179; 95/Tîn: 5).

Her bireyin, "insanlık onuru"nun bilincinde olması, onu bir temel değer olarak özümsemesi, eğitimle mümkündür. Eğitim olgusu ise, anne rahminde başlayıp ölüme kadar devam etmektedir. Birey, hayatının her anında ve her yerde, herkes ve her şey tarafından eğitilmektedir. İnsan onuru bilincini bireyin kazanması meselesine bu eğitsel gerçek açısından yaklaşınca, bireyi kuşatan bütün çevrenin, buna katkı sağlayacak nitelikte düzenlenmiş olmasının önemi anlaşılır. Özellikle çocuğun, çevresini öncelikle gözleriyle algıladığı ve etkilenmeye son derece açık olduğu olgusunu düşünürsek, bunun önemi daha da barizleşir.

Kötü bir sosyal çevrede bulunan bireyin, onun ideolojik, kültürel değerleriyle etkileşim içine girip bozulacağı gerçeği nedeniyle İslam, salih bir sosyo-kültürel çevre oluşturmayı müminlere tavsiye etmekte, her mümin bireyin, toplumdan

etkilenerek bozulmaya karşı sürekli özeleştiri yapmasını istemektedir (37/Saffât: 30,32; 33/Ahzab: 67-68; 25/Furkan: 27-29). "Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-munker" görevi de, bu amaca yöneliktir (3/Âl-İmran: 110; 9/Tevbe: 122; 87/A'lâ: 9; 103/Asr: 2-3.). Gerekirse bunun için hicret edilmesi bile öngörülmektedir (4/Nisâ: 97. Ayrıca bk. Canan, 1984: 375 vd.). Ne var ki, küreselleşme olgusu karşısında bütün bunları yeniden değerlendirmek ve bu şartlarda uygulanabilecek yeni yaklaşımlar, yöntemler geliştirmek gerekmektedir.

Bu genel tablonun içinde bir de, özel olarak bireyi eğiten aile, okul gibi kurumların sorumluluğu vardır. Bu kurumların gerçekleştirdiği eğitimin, muhtevadan disiplin anlayışına kadar bütün boyutlarıyla, "insan onuruna saygı" esasına dayandırılması, ona göre düzenlenip gerçekleştirilmesi ve bu eğitimin "insan onuruna saygı"yı bireye öğretmeyi temel amaçları arasına yerleştirmesi beklenir. Bu eğitim ortamına giren birey, öncelikle hayatının doğal seyri içinde genel eğitim atmosferini solurken, somut örnekleri gözleyerek onlar üzerinden rahatlıkla "insan onuru"nun farkına varıp onu tanıma imkânını elde edebilmelidir. Bunu, teorik anlamlı öğrenmelerle "insan onuru"nun mahiyetini ve günlük hayata nasıl yansıyacağını derinden kavrama çabaları izleyecektir. Ancak bu çabaların nasıl etkili, verimli, yapıcı nitelikte kılavuzlanacağını da bilimsel bir yaklaşımla bilmek ve becermek gerekir.

Kur'an'ın, Hz. Peygamber'i bir eğitimci olarak (2/Bakara: 151) insanlara örnek göstermesi (33/Ahzab: 21) ve müminlerin yapmadıklarını söylemelerini, Allah'ın şiddetle reddetmesi (61/Saf: 2-3), İslam eğitiminin bu örnek olarak öğretmek esasını ortaya koymaktadır. Bu yüzden İslam eğitim tarihinde hem ailede hem de diğer eğitim kurumlarında, salt teorik bilgi aktarımından çok bilginin yaşanılarak öğretilmesi önemsenmiştir. "Ayinesi işidir kişinin lafa bakılmaz." Müslümanlar, öğretmenin yaşantısıyla değer eğitimcisi olmasını şart saymış (İbn Cemaa, 2012: 71 vd. Tarnabatî, 2008: 369 vd.); sözleriyle davranışları birbirini tutmayan öğretmeni kötü öğretmen olarak görmüş ve çocuğu ona teslim etmemeyi ilke edinmişlerdir (Akyüz, 2010:118). Zira, özellikle değer öğretiminde çocuklara kuralları ve normları doğrudan öğrenebilecekleri yaşantılar geçirmelerini sağlamak gerekir (Özden, 1998: 33-34). Bu nedenle, çocuğun kendilerinden özellikle etkilendiği anne, baba, öğretmen gibi eğiticilerin, "insan onuru"na saygının ve bu saygı temeline dayalı bir hayatın ne olduğunu, yaşantılarıyla, günlük hayattaki tutum ve davranışlarıyla sergilemeleri zorunludur. İnsana saygıyı ve onu esas alan soylu bir hayatı, bu eğitimcilerin somut örnekliği üzerinden çocuk kendince öğrenip belleğine yerleştirir. Muhakeme gücü geliştikçe de bu öğrendiklerinin anlamını analiz ederek kavrar ve benimsenmeye değer bulursa onları daha da pekiştirir.

Sevgili Peygamberimizin eğitimi, bütünüyle insana saygı esasına dayalıydı ve insana saygıyı öğretiyordu. O (s.a.s.), öncelikle, "insan onuruna saygı"nın ne demek olduğunu günlük hayatıyla, somut tutum ve davranışlarıyla ortaya koyuyordu. Büyükler şöyle dursun, hiçbir çocuğu bile, "bu daha küçüktür, anlamaz vs." diyerek hafife almamış; büyüklere gösterdiği ilgi, takdir ve sevgiyi ona da göstermiş ve onun adam yerine konulmasını, onurunu kıracak tutum ve davranışlardan uzak durulmasını çevresine de öğütlemiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, yetişkinlere yaptığı gibi çocuklara da "Çocuklar! Selamün aleyküm" diyerek selam vermesi (Müslim, Selam,15), hatırlarını sorup onlarla hasbihal etmesi, şakalaşması (Buhari, Edeb, 81, 112; Müslim, Âdâb, 30, 5), hatta zaman zaman onların oyunlarına katılarak sevinmelerine vesile olması ve benzeri davranışları (Bk. Canan, 1984: 183 vd.), hiçbir ayrım yapmaksızın insan onuruna, kişiliğine saygısının göstergeleridir. Hatta çocuklara insan olarak değer vermekle birlikte büyüklerden beklenen tutum ve davranışları onlardan asla beklememesi; onların çocuksu tutum ve davranışlarını doğal gelişim evrelerinin eseri olarak görüp rahatsız olmadan sevgiyle karşılaması, yaramazlıklarına zevkle katlanması, onların onurunu kıracak hiçbir tepkide bulunmaması (Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 513) da yine Efendimiz'in insan onuruna düşkünlüğüyle ilgilidir.

Abdullah b. Âmir (r.a.) anlatıyor: "Ben küçüktüm, Peygamberimizin evimizde bulunduğu bir günde, annem beni: "Gel sana bir şey vereceğim diye çağırdı. Peygamberimiz anneme: Çocuğa ne vermek istedin? diye sordu. Annem: "Hurma vereceğim" dedi. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz: "Eğer bir şey vermeseydin, sana bir yalan günahı yazılırdı." buyurdu." (Ebû Davud, Edeb, 88.) Bu sözüyle Efendimiz, hem annenin insan onuruna saygıyı öğretme konusunda çocuğa güzel örnek olmasını, hem de büyükler gibi çocuğun da insan yerine konularak onurunu kıracak tutum ve davranışlardan kaçınılması gerektiğini dile getirmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in çocuklara bakışını, onlarla ilişkilerini incelediğimizde, çocuğu nesneleştiren anlayışın izlerine rastlamamaktayız. Çocuğu, büyüklerin istediği şekle sokacağı bir kil, arzu ettiği her yazıyı yazacağı boş bir kağıt, her ses ve görüntüyü kaydedeceği bir bant/cd vb. olarak gören zihniyeti, Efendimiz'in insan onuruna yaklaşımıyla bağdaştırmak mümkün değildir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tebliğ görevini yerine getiriş süreci dikkatle incelendiğinde soy sop, yaş, cinsiyet, makam, vb. hiçbir ayrım yapmaksızın insan onurunu nasıl merkeze aldığı açıkça görülmektedir. Söz gelimi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Vahşi gibi birçok cinayetin, katliamın faili olan kişiye bile defalarca ulaşmaya çalışıp Müslüman olarak kurtulmasını istemesinin altında, işte bu "her şeye rağmen insandan yana olma", "insan onurunu önemseme" yaklaşımı yatmaktadır. Yani, başkalarının kafir, katil, cani gözüyle baktığı ve ona göre tavır takındığı kişiye bile, öncelikle bir insan olarak bakmakta, onun da insanlık onuruyla bağdaşmayan durumdan çıkıp kurtulması için çalışmaktadır. Mekke'yi fethedince, istediği her şeyi yapma güç ve imkânına sahip olduğu anda, bütün müşriklere, "Siz özgürsünüz! Bugün sizin için hiçbir kınama yoktur" (Serahsî, 2000: X66) diyerek onları rahatlatması, O'nun (s.a.s.), insan onuruna saygısının eseridir.

Efendimizin eğitiminde, şiddetin maddi ve manevi hiçbir türüne yer vermemiş olması da (kaynaklar için bk. Canan, 1984: 183 vd.), insan onuruna verdiği değerle ilgilidir. Bu tutumuyla O (s.a.s.), eğitimde dozu ve niteliği ne olursa olsun şiddetin her türünün, insanlık onurunu hırpaladığını, ezdiğini, yok ettiğini; dolayısıyla eğitime zarar verdiğini anlatmaktadır. Bunu kavrayan Müslüman âlim eğitimciler, insan onuruna saygı konusunda ve şiddete karşı ilginç hassasiyetler

ortaya koymuşlardır. Söz gelimi, İbn Cemaa, öğrencilerin konuyu anlayıp anlamadıklarını, hocanın "Anladınız mı" diye sorarak değil de, ortaya bir problem/mesele atıp onu tahlil etmelerini sağlayarak yapmasını tavsiye ettikten sonra şunu söylüyor: "Şayet öğretmen, "Anladın mı?" diye öğrenciye sorar, o da "Evet" derse artık bundan sonra kendisinin istemesi dışında, ona problem yöneltmemelidir. Çünkü, cevabının aksinin ortaya çıkmasıyla mahcup duruma düşmesi muhtemeldir" (İbn Cemaa: 2012: 119) Bu ruhu anlamayan Müslümanlar da, mahalli kültürlerinin bu hassasiyeti yok etmesine göz yumabilmişlerdir. Zaten bugün bilimsel gerçekler de göstermektedir ki, her birey, özellikle de çocuk ve genç, korktuğu kişileri değil, sevip saydığı kişileri kendine örnek almakta; korktuklarından değil, sevdiklerinden huy kapmaktadır (Bk. Aydın, 2010: 191 vd.).

İnsan onuruna saygılı olmanın eğitsel gücü, tartışılamaz. Bireyin insani onuruna hitap eden oldukça nazik ve insani bir davranış, anında, hemen oracıkta dürüstlük, saygınlık, kendi başına doğru karar verebilme ve hareket edebilme gibi çok önemli ahlaki davranışlara yol açabilmektedir. Yeter ki bu, bilgiyle ve bilinçle ifa edilsin. Bir lisede öğrencilerden bir tanesi sürahiyi kırdığı için mubassır (ahlak gözetmeni) tarafından müdüre götürülmüş ve şikayet edilmiş. Müdür oturduğu yerden gencin yüzüne bakarak "devletin malını güzel idare etmek ve çok dikkatli bulunmak gerektiğine" dair sözler söylemeye başlayınca genç hemen "ben yapmadım ki.." diye cevap vermiş. "Mubassır, öğrencinin yalan söylediğini ifade etmeye kalkıştığı esnada müdür ayağa kalkmış. Talebenin elini sıkarak: "Yok efendim, bir talebe yalan söylemez. Siz yanlış görmüşsünüzdür!" diyerek Mubassırı susturduktan sonra gence çıkabileceğini söylemiş. Öğrenci, kapıdan çıktıktan kısa bir süre sonra tekrar içeri girmiş. Dizüstü bir hâlde: "Beni affediniz Müdür bey, iki suçu üst üste yaptım. Rica ederim, beni cezalandırınız, çünkü hem sürahiyi kırdım, hem de yalan söyledim!" demiş." (Kenan, 2009:41).

"İnsan onuru", lafı edilerek geçiştirilecek bir husus değil; belki bireyin bütün tutum ve davranışlarını belirleyici, yönlendirici bir değer olarak anlaşılıp içselleştirilmesi gerekmektedir. Onun için, bireyin çocukluktan itibaren insan onuruna saygıdan kaynaklanan somut tutum ve davranış örneklerini gözlemlemesi yetmez; bir de bunların arka planında yatan anlamı keşfedip bütün boyutlarıyla kavraması, özümsemesi gerekir. Bu ise, hazır malumat kalıplarını ezberlemekle değil, anlamlı öğrenmelerle gerçekleşebilir. Birey, anlam arayışı sürecinde hayatı ve varlık dünyasını bir bütün olarak anlamlandırıp kendi dünya görüşünü oluşturur ve bu dünya görüşü içinde insan onurunun yerini kavrarsa onu değer olarak içselleştirebilir. İçselleştirdiği oranda da insan onurunun günlük hayatla bağını nasıl kurup işlevselleştireceğini becerebilir. Bu ise, bireyin bilgiyi keşfetme ve mevcut bilgileri kullanarak yenilerini üretme, düşünme, sorgulama, anlamlandırma, sorun çözme yeteneklerini geliştirmesini kılavuzlayan bir eğitimle gerçekleştirilebilir. Malumat ezberletmekle yetinen bir eğitimle bu amaca ulaşmak mümkün değildir (Bk. Aydın, 2011).

İnsan onurunun farkında, onu bilinç düzeyinde içselleştirmiş olan bir kişi, nerede nasıl davranacağını belirleme yeteneğine sahiptir, onunla bağdaşmayacak tutum ve davranışları hem kendine, hem de başkalarına yakıştıramaz. Bu bilinci

kazanmış bireyin bilgileriyle tutum ve davranışları kolay kolay çelişmez. (Bk. Aydın, 2011: 171 vd.) Eflatun bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: "Hasta, doktorun kendisine tavsiye ettiği yiyecekleri yeyip yememekte özgürdür; ancak kişi, bir sözü ya da fikri anladığında, artık anladığı şey, o kişinin ruhuna nüfuz etmiş ve ruhunun bir parçasını oluşturmuştur. Bu yüzden, kişi anladığı şey karşısında artık özgür değildir." (Tatar, 2009: 12.)

Peygamber Efendimiz (s.a.s.), somut tutum ve davranışlarıyla gözler önüne sermeye çalıştığı "insan onuruna saygı" değerinin teorik temelini her bireyin kavramasını sağlayacak öğrenmeleri de kılavuzlardı. Her fırsatı bu anlayışla değerlendirirdi. Ama bunu, hayatın doğal akışı içinde, hiç itici olmadan, sıkmadan, usandırmadan, ilgi uyandırarak, düşündürerek, sevgiyle yapardı. Mesela, Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.), "Sizden birisi, kendisi için istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş olmaz" (Buharî, İman, 7), "Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir." (Tirmizî, Birr, 15), buyurarak insanlarla ilişkilerde insan onuruna uygun tutum içinde olmanın imanla ilişkisine, teorik temeline işaret etmekte; bizim insan onuruna uygun tutum ve davranışları üretmemiz için işaret taşlarını koymaktadır.

Efendimiz (s.a.s.), bu konuda malûmat kalıplarını ezberletmekle yetinen bir tutum takınmaz; bireyin bizzat anlamlandırarak gönülden benimsemesinin önünü açardı. Mesela, zina etmek istediğini söyleyen bir genci, yanındakiler öfkeyle yakalamak isterken Hz. Peygamber (s.a.s.), onların bu insan onurunu örseleyici tutumlarına engel olduğu gibi, genci sevgiyle yanına alıp rahatlattıktan sonra onunla bu arzu ettiği eylemi analiz edip değerlendirerek anlam(landırm)ası için konuşmaya başlar. Aralarında insan onurunu esas alan ve insan onurunu fark ettirici şu diyalog gerçekleşir:

- Bu eylemin senin annenle yapılmasından hoşlanır mısın?
- Canım sana feda olsun! Vallahi hayır!
- İnsanlar da anneleri için bunu asla istemezler. Peki bunu senin kızın için arzu eder misin?
- Canım sana feda olsun ey Allah'ın Elçisi! Vallahi hayır!
- İşte, insanlar da kızları için bunu istemezler.
- Peki, bunu kız kardeşin için arzu eder misin?
- Canım sana feda olsun ey Allah'ın Elçisi! Vallahi hayır!
- İşte, insanlar da kız kardeşleri için bunu asla istemezler.
- Peki, bunu halan için arzu eder misin?
- Canım sana feda olsun ey Allah'ın Elçisi! Vallahi hayır!
- İşte, insanlar da kendi halaları için bunu asla istemezler.
- Peki, bunu teyzen için arzu eder misin?
- Canım sana feda olsun ey Allah'ın Elçisi! Vallahi hayır!
- İşte, insanlar da kendi teyzeleri için bunu asla istemezler.

Bunun üzerine elini gencin göğsüne koyarak şöyle dua ediyor: "Allah'ım! Onun günahını bağışla, kalbini temizle ve ırzını koru." (Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 256) Empati yaparak meselenin mahiyetini iyice analiz edip kavrayan bu gencin, bundan sonra gerçekten çok temiz bir hayat yaşadığını öğreniyoruz.

Bize düşen görev, Kur'an ve Sünnet'in ortaya koyduğu "insan onuru" değerinin mahiyetini, bilimsel verilerden de yararlanarak analiz edip künhünü kavramak ve onun bugün hayatımızla nasıl bütünleştirileceğini, tekil durumlarda bu değerin nasıl somutlaşacağını belirleyebilecek yeteneği kazanmaktır. Bunu, ancak uygun bir çevre ile etkileşim içine girerek, uygun bir eğitimle elde edebiliriz. Bunu başarmak için de, bu değerin nasıl öğretileceğinin bilimsel bilgi ve becerisine yeniden sahip olmamız gerekmektedir.

KAYNAKLAR

AKYÜZ Yahya, Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2011, Pegem yay. 20. bs. Ankara, 2011.

AYDIN Muhammet Şevki, Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu, 2. Bs. Ankara, 2010.

AYDIN Muhammet Şevki, Açık Toplumda Din Eğitimi/Yeni Paradigma İhtiyacı, Nobel Yayınları, 2011.

CANAN İbrahim, Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, İstanbul, 1984.

İBN CEMAA Bedruddin, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlakı, Çev. M. Şevki Aydın, Metinli 1. bs. TDV yay. Ankara, 2012.

KENAN Seyfi, "Kurallar Kimin İçin", Din ve Hayat, Sayı,6, 2009.

ÖZDEN Yüksel, Öğrenme ve Öğretme, 2.bs. Pegem yay, Ankara, 1998.

SERAHSÎ Şemsuddin Ebu Bekr Muhammed b. Ebî Sehl, El-Mebsût (I-XXX), Tahkik Halil Muhyiddin el Meyyis, Beyrut, 2000.

TARNABATÎ Ebu Abdillah Muhammed b. Mes'ûd, Buluğu Aksâ'l-Meram fî Şerefi'l-İlmi ve Mâ Yeteallaku Bihî mine'l-Ahkâm, Rabat/Mağrib, 2008.

TATAR Burhanettin, İslam Düşüncesine Giriş, Dem yay. İstanbul, 2009.

*“Siz hepiniz Âdem’in neslindensiniz.
Âdem de topraktan yaratılmıştır.
Arabın, Arap olmayanlar üzerinde veya
Arap olmayanın Arap karşısında üstünlüğü yoktur.
Bu üstünlük ancak takva ile olur.”*

(Veda Hutbesi’nden)

Cahiliye Zihniyeti ve Çiğnenen İnsan Onuru

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

GİRİŞ

Arapça'da cahiliye kelimesi 'cehl' fiilinden türemiş bir mastar olup; bilgisizlik, hafif meşreplilik, sathi düşünce, idrak yoksunluğu, aklını iyi yönetememe, duygularına yenik düşme, kabalık, hamiyet, kendini beğenme ve aşırı büyüklük taslama gibi anlamlara gelir.[42] Bu bağlamda cahiliye, hilm sözcüğünün karşıtıdır. Hilm sözlükte; öfke anında gücü yetmekle birlikte düşünerek hareket etme, yumuşak huyluluk, ahlak ve karakter sağlamlığı, aklına mukayyet olma, tedbirli davranma ve nefsi kontrol altına alarak intikam duygusundan vazgeçme gibi manaları taşır. Cahillik ise, arzularının esiri, taşkın içgüdülerine uyan, aceleci bir karakteri olan, olgun davranışlardan yoksun ve kaba kimsenin niteliğidir. Bunun için câhiliye, ilmin tersi olan "cehil" kelimesinden değil de; ahmaklık, dargınlık ve hamiyetsizlik manasına gelen "cehil"den türemiştir.[43] Bu bağlamda cahiliye zihniyetinin en belirgin özelliği; ırkçılık, kabilecilik, şiddet, saldırganlık ve barbarlıktır.

Kur'an-ı Kerim'de cahiliye kalıbı, dört yerde geçer ve her biri câhiliye toplumuna özgü temel vasıfları anlatır. Bunlar, cahiliye zihniyetine ait olan fert ve toplumun Allah'ın gücünü ve kudretini sınırlamayı kastetme manasında *zannu'l-câhiliyye*[44]; insanlar arasında mutlak adaleti gözetmeyen bir hukuk sistemi anlamında *hükmü'l-câhiliyye*[45]; kadının sosyal hayatta bedenini sergilemesi, *teberrucü'l-câhiliyye*[46] ve aklıyla hareket etmeyip hisleriyle hareket eden kimsenin tavrı manasına *hamiyyetü'l-câhiliyye*[47] tarzındadır. Kur'an'da geçen bu tabirler dikkate alınırsa, cahiliye gerek vasıf ve gerekse dönem olarak sadece İslam öncesini değil, sonrasını da ifade eden anlamlar dünyasına sahiptir. İslami duruma aykırı olan her şey, cahiliyenin kapsamı alanına girer. Bu açıdan düşünüldüğü zaman cahiliye, salt İslam'ın doğuşundan önceki dönemi ifade etmez, bütün zamanlarda İslam'a aykırı düşen her türlü itikat ve davranışları da ifade eder.[48]

İster birey ve isterse toplum planında olsun, câhili vasfını taşımak, demek, mecazi anlamda ateş çukurunun tam kenarında dolaşmak anlamına gelir.[49] İslam, doğuşuyla birlikte kişiyi, cahiliye döneminde kabile enaniyetine dayanan dar bir zihniyetten alıp, kabileyi ve ırkı aşan geniş bir ümmet anlayışına taşımıştır. Zira bütün insanlar hür ve haklar alanında birbirlerine eşit olarak Allah tarafından yaratılmışlardır. İslam, ister Müslüman olsun, isterse olmasın insana saygı duyar ve onu Allah'ın yarattığı en şerefli bir varlık olarak görür: *"Biz Âdemoğlunu şerefli bir varlık olarak yarattık*"[50] ayeti, bunun kanıtıdır. Dolayısıyla her insan, yaşadığı coğrafyadan, ırkından, dilinden, cinsiyetinden ve renginden önce, salt bir varlık olarak değerli ve onurlu bir şahsiyettir. Bu sebeple İslam, insanı, cahiliyenin kabile taassubu içinde şahsiyetinin eriyip gitmesinden çıkardı

ve onu evrensellik planında fikir ve değer üretme özgürlüğüne kavuşturdu. Tek kelime ile insanı insana karşı savundu ve onun onurunu ötekine karşı koruma mücadelesi verdi.

A. İnsan Onuru Ne Demektir?

İnsan onuru, izzeti nefis, haysiyet, özsaygı, şeref, erdem, vakar, saygınlık, kendine saygı duyma ve başkalarını da kendine saygılı kılma gibi anlamlara gelir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel vasıf; konuşma, aklını kullanma, seçme, yeryüzünün maddi ve manevi imarını üslenme gibi kabiliyetlerle yaratılmış olmasıdır. Hangi coğrafyada doğarsa doğsun, bütün insanlar hür, onurlu ve haklar bakımından eşit doğrarlar. İslami bakış açısında böyle olan bir kimseyi köleleştirmek, ayrımcı muameleye tabi tutmak ve hukuki statü tanımamak ancak cahiliye zihniyetinin bir göstergesidir. Bundan dolayı İslam, ilk günden itibaren cahiliye ile mücadele etmiş, cahiliyenin kast sistemine dayalı ayrımcılığına karşı, hak katında insanların *eşitliği* prensibini getirmiştir. İnsanlar, insan olma bakımından hayatta ve ölümde, haklarda ve borçlarda, kanun ve Allah huzurunda, dünyada ve ahirette eşittirler.

İslam, insanların birbirlerine karşı herhangi bir üstünlük unsurunu doğuştan beraberlerinde getirdikleri düşüncesini kesinlikle kabul etmez. Bütün insanlar Allah'ın birer kuludur ve hepsinin kökü birdir.[51] İnsanların eşitliği prensibiyle ilgili olarak Vedâ Hutbesi"nde Hz. Peygamber şunları söylemiştir:*"Siz hepiniz Âdem'in neslindensiniz. Âdem de topraktan yaratılmıştır. Arabın, Arap olmayanlar üzerinde veya Arap olmayanın Arap karşısında üstünlüğü yoktur. Bu üstünlük ancak takva ile olur."*[52] Görüldüğü gibi, bu hitabede kanun önünde insanların eşitliği dile getirilmiştir. Şüphesiz bu ilkenin yerleşmesi, üstünün hukuku değil, hukukun üstünlüğünün bir zaferidir. İslam tarihinde yasalar önünde eşitlikle ilgili birçok örnek uygulamalar mevcuttur. Maalesef İslam 1400 senedir teorik ve pratik alanda insanın onurunu koruma mücadelesi vermesine rağmen, hâlâ günümüzde birçok alanda insan onuru çiğnenmeye devam etmektedir.

B. Çiğnenen İnsan Onuruna İlişkin Örnekler

1. Adalet Duygusunun Zedelenmesi

Adalet, her türlü sapmanın ve haksızlığın karşıtı olup, bir şeyi ait olduğu yere koymak, hakkını vermek, eşit ve denk yapmak anlamlarına gelir.[53] Bu anlamda adalet kelimesi; insaf, haklılık, söz ve eylemde doğruluk manalarını kapsayan bir denkleştirme olup; verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder. Bu sebeple hakkaniyet ölçüsü olan adâletin –ister lokal, isterse küresel düzeyde olsun– gerçekleştirilmesi için mücadele vermek, insan onurunu korumanın doğal bir yoludur. Çünkü toplumda hakların gasbedilmesi çok büyük bir faciadır. Bu sebeple, nerede ve ne şekilde olursa olsun bir hak ve hukuk gaspı olan her türlü ayrımcılıktan uzak durulmalıdır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'in çağrısı şöyledir: *"Ey inananlar! Allah için adaleti ayakta tutup gözeten şahitler olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi adaletsizliğe sürüklemesin; âdil olun.."*[54] Nitekim Hz. Peygamber de suç işleyen soylu bir kimse hakkında imtiyazlı davranılması ricasında bulunan

sahabeye hitaben: *“Sizden önceki ümmetlerin helak olmasının sebebi, içlerinden şerefli birisi hırsızlık yaptığında onu cezasız bırakıp zayıf biri aynı suçu işleyince onu cezalandırmalarıdır. Allah’a yemin ederim ki, Muhammed’in kızı Fatıma da hırsızlık etse, cezasız bırakmazdım”*[55] buyurmakla kalmamış, adâleti toplum hayatının bütün alanlarına yayma konusunda evrensel açıklamalarda bulunmuştur. Hatta Hz. Peygamber, henüz risâlet göreviyle sorumlu tutulmadan önce cahiliye dönemi Mekke’sinde birkaç gönüllü insanla birlikte insan hakları alanında mücadele vermek üzere kurulmuş olan *“Hılfu’l-Fudûl/Erdemliler Topluluğu”*da görev ve sorumluluk üslenmiştir. O, bu topluluk kanalıyla Mekke’de malı gasbedilen, iffeti kirletilmek istenen, din özgürlüğü engellenen, hayatına kastedilen nice insanların hakkını ve hukukunu savunmuştur. Toplumda sosyal barış ve güvenin kaynağı, adalet ve hakkaniyet ilkelerine uygun davranmaktır.[56] Çünkü adalet duygusunun yara aldığı bir düzende güven olamayacağı için toplumsal barış yara alır ve medenileşme yolunda ilerleme akamete uğrar.

2. Cinsiyet Ayrımcılığı

Cahiliye Arap toplumunda varlıklı ve hür kadınlar nispeten kendi konumlarını korumada bir ayrıcalığa sahip olmakla birlikte, yoksul hür kadınlar ve cariyeler, gerek aile içinde ve gerekse çevrelerinde hükmetme ve saygınlık görme bakımından varlıklı hür kadınların derecesine yaklaşamamışlardır. Cahiliye Arap telakkisinde kadın; erkekleri kandıran, baştan çıkartan, ayartan, haklar bakımından erkeğin dununda bir varlık olarak görülür, efendisi tarafından her türlü şiddete maruz bırakılırdı. Kadının herhangi bir konuda görüş ileri sürme ya da görüşüne başvurulma gibi bir yetkisi ve salâhiyeti yoktu. Böyle bir zihniyette kadının değersizliğini anlatan; *“kadınlarla istişare ediniz, fakat onlara muhalefet ediniz”* sözü, cahiliye toplumunda yaygın bir kullanım alanına sahip olmuştur.[57]

Cahiliye Arap toplumunda hür kadınlar erkek çocuk doğurduğu zaman toplum nezdinde sosyal itibar kazanmalarına rağmen, cariyelerin veya gazvelerde esir alınan kadınların hiçbir değeri ve itibarı yoktu. Arap, cariyesiyle dişi devesini bir tutar ve hatta aralarında hiçbir fark da gözetmezdi. Bazıları genç ve güzel cariyelerini toplayarak bunları ticaret sermayesi yapardı.[58]

Cahiliye Arap toplumunda bir baba kızını, alacağı bedele göre istediği erkeğe verebilirdi. Kızın rızasını almaya lüzum görülmezdi. Cahiliye insanının zihniyetinde kız çocuğunun eş seçme hakkı ve özgürlüğü yoktu. Hele hele evlilikte bir kızın bakire olmadığı ortaya çıkarsa, bu bir musibet ve kızın ailesi için bir leke, bir ar, onurun zedelenmesi ya da namusun ihlâli anlamına gelirdi. O lekeden kurtulmanın tek yolu, aile meclisinin verdiği kararla, kızın öldürmesiydi. Bu bir töre cinayetiydi. Ayrıca, kız çocukları horlanırdı. Arap, doğan çocuk erkek olduğu takdirde sevinir, velime yemeği verir, şenlik yapar ve hatta iftihar ederdi. Kız çocuğu doğduğu zaman utanır, sıkılır, kızarır ve aile için bir uğursuzluk ve felâket habercisi olarak görürdü.[59] Kadının aleyhine olan bu psikolojik tutumdan daha da ileri gidilerek fiziksel anlamda kız çocukları diri diri toprağa gömülürdü. [60] Kur’an-ı Kerim’de kız çocuklarını diri diri öldürenlerden ne sebeple öldürdüklerinden sorguya çekileceklerinden bahsedilir: *“Diri diri toprağa*

gömülen kıza, hangi günah sebebiyle öldürüldüğü sorulduğunda..”[61]

İslam, gelişiyle birlikte her türlü cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmış, kadın ve erkeğin bir bütün olduğunu ortaya koymak suretiyle her iki cinsin de Allah’ın teklifleri karşısında eşit düzeyde sorumlu olduğunu bildirmiştir. Nitekim Hz. Peygamber de bir insan hakları bildirgesi olan veda hutbesinde bizzat kadına karşı yapılan olumsuz ayrımcılığa son verilmesini istemiş ve bu konuda pozitif ayrımcılıktan yana evrensel ilkeler vazetmiştir: “*Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah’tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları, Allah emaneti olarak aldınız; onların namuslarını ve iffetlerini Allah adına söz vererek helal edindiniz. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde hakları vardır..”*[62] Bütün bu uyarılara rağmen yaşadığımız çağdaş dünyada hâlâ kadınlara karşı her türlü şiddet uygulanıyor ve bunun çoğu da ölümcül sonuçlar doğuruyorsa, bunun sorumlusu İslam değil, cahiliye zihniyetinin gönül ve kafalardan hâlâ silinip atılamaması gerçeğidir.

3. Irk Ayrımcılığı

Hz. Peygamber’in getirdiği değerler sisteminde renklerin ve dillerin farklılığı, Allah’ın bir ayeti olarak nitelendirilmiştir.[63] Kur’an’a göre insanlar, aynı kökten gelmişlerdir.[64] Ontolojik anlamda bir farklılık söz konusu değildir. Bu konuda nebevî mesajın evrenselliğine ışık tutacak şu ilke çok önemlidir: *“Allah sizin bedenlerinize ve fizikî şeklinize bakmaz; O, sizin kalplerinize ve davranışlarınıza bakar (değer verir).”*[65] Dolayısıyla, etnik köken ayrımcılığı, insan hakları bakımından bir zulümdür. Bu konuda Hz. Peygamber’in uyarısı çok özlü ve anlamlıdır: *“Irkçılık davasına kalkışan bizden değildir.*”[66];*“Sizin hepiniz Âdem’in neslindensiniz. Âdem de topraktan yaratılmıştır. Arabın, Arap olmayanlar üzerinde veya Arap olmayanın Arap karşısında üstünlüğü yoktur. Bu üstünlük ancak takva ile olur”*.[67]

Görüldüğü gibi nebevî mesajın söylemlerinde bütün insanlığı kucaklayacak düzeyde evrensel bir dil kullanılmıştır. Yaşadığımız çağdaş dünyada hâlâ etnik çatışmalar yaşanıyorsa bu İslam’ın ayıbı değil, cahiliye zihniyetinin yeniden hortlatılmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber, annesinin renginin siyah olmasından dolayı, bir başka Müslüman’ı ayıplayan bir sahabeye: “*Sende hâlâ cahiliyeden bir şeyler kalmış*”[68] buyurmak suretiyle, renk ayrımcılığını cahiliye ahlakı olarak nitelendirmiştir.

4. Sınıf Ayrımcılığı

Kur’an-ı Kerim’e göre insanoğlunu ’büyüklük taslamaya sürükleyen sebepler arasında, kendisini ‘seçkinci’ görmeye dayalı sınıf ayrımcılığı gelmektedir.[69] Özellikle cahiliye zihniyetinde varlıklı olmak, seçkinci olmanın ve kendisini Allah’tan müstağni görmenin bir göstergesi sayılırdı. Bu duygu onlarda dünyevîleşmeyi artırmış, Allah’a rağmen yaşamanın kapılarını açmıştır. Kehf sûresi’nin 32’den 36. ayete kadar geçen ayetler grubunda bu durum çok güzel tasvir edilir. Allah’ın yerine serveti koyan, sahip olduğu servetin kendilerinde ebedilik düşüncesi meydana getireceği düşüncesine kapılan[70] bu kesim, hem yaşam biçimleriyle ve hem de sözleriyle; kıyameti, ölüm ötesi hayatı ve nübüvveti inkâr etmişlerdir.[71]

Kur'an-ı Kerim'de aynı zihniyetin dini alanda da seçkinciliğe soyunduklarına birçok örnek vardır. Medyen toplumunun seçkinleri, Şuayb (a.s)'ı ve ona inananları; inançlarından irtidat etmeye, eğer etmezlerse, doğup-büyüdükleri ülkelerini terk etmeye çağırmışlardır: "*Ey Şuayb! Andolsun, ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız.*"[72] Bir başka örnek de Hz. Peygambere karşı cahiliye zihniyeti tarafından reva görülmüştür. Nitekim İslam'ın Mekke döneminde bir avuç iktidar seçkini, yeni daveti sevimsiz göstermek için başta Hz. Peygamber olmak üzere ona inananlar hakkında olmadık yalanlar uydurarak karşı koymuşlar, bütün toplum kesimlerini direnişe çağırmışlardır.[73] Kaldı ki bu yeni davet, toplumu, siyasi nüfuz ve hakimiyetin baskısından kurtararak sosyal adaletin yüksekliği, birinin diğerine renk, servet ve makam açısından farklılığının olmadığı, ancak kişinin topluma faydalı ve hayırlı işiyle üstün olabileceği ve insanlık itibarını kazandıran yeni duruma toplumu dönüştürmeyi amaçlamakta idi. Bilindiği gibi İslam'ın ilk yıllarında Hz. Muhammed (s.a.s.)'in çevresinde toplanan inananlar arasında az sayıda varlıklı kimseler olmasına rağmen çoğu kölelikten gelme yoksul kimseler vardı. Kureyş'in ileri gelenleri, statü ve değerler açısından bu kişileri küçümsüyor, yoksul Müslümanlarla birlikte aynı statüde değerlendirilmeyi uygun görmüyor, kendileri Hz. Peygamber'in yanına geldikleri zaman, ona, onları çevresinden uzaklaştırmayı teklif ediyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah Elçisini şöyle uyarmıştı: *"Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri (fakirleri, yoksulları), yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun."*[74] Hz. Peygamberin şahsında bu uyarı, bütün Müslümanlar için geçerli, takip edilmesi gereken temel bir ilke olmuş, insanlara statü ve ekonomik farklılıklarından dolayı ne imtiyaz tanınmış ve ne de farklı muamele uygulanmıştır. İslam'da değer ölçüsü, Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımak olarak görülmüştür.

Sonuç

Cahiliye; bilgisizliğin, bilgisizce hareket etmenin, yaptığı davranışın sonucunu düşünmemenin, Allah'ı ve O'nun ayetlerini anlamamanın, Allah'a isyan etmenin ne kadar kötü olduğunu idrak edememenin sembol kavramıdır. Birey ve toplumlar, şahsi kaprislerini ilahlaştırdığı, Allah'a rağmen bir hayatı yaşadıkları takdirde, dün olduğu gibi bugün de her türlü sömürü, kavmiyetçilik, tarafgirlik, güçlülerin zayıfları ezmesi, cinsiyet ayrımı, dışlanma, ötekileştirme, zorbalık, zulüm ve insan hakları ihlalleri yaşanmaya devam edecektir. İnsan onurunu koruma, ancak ilahi öğretiye inanma ve yaşama ile sağlanabilir. Zira tevhide dayalı bir dünya görüşü ve yaşam tarzını benimsemeyenler gerçek anlamda ne mahallî ve ne de küresel ölçekte adaletin ve merhametin sözcüsü olamazlar. Çiğnenen insan onurunu yeniden sağlamanın yolu, izzeti, Allah ve Resulünün getirdiklerinde aramaktan geçer.

Necmüddîn Muhammed b. Yahya Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (Mısır, ts.), I, 58; Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* (Mısır, ts.), II,

130.

Firuzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, I, 696; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 146.

Bkz. 3/Âl-i İmrân, 154.

Bkz. 5/Mâide, 49–50.

Bkz. 33/Ahzab, 33.

Bkz. 48/Fetih, 25-26.

Toshihiko *Izutsu*, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara: Kevser Yayınları, 1975, 190.

3/Âl-i İmrân 103.

17/İsra 70.

Bkz. 49/Hucurât 13.

M. Hamidullah, *İslam Peygamberi,* (çev. S. Mutlu- S. Tuğ), İstanbul, 1969, II, 66.

Râgıb el-İsfehâni, *el-Müfredât fİ Garîbi'l-Kur'an*, İstanbul, 1986, s. 487.

5/Mâide 8.

Buhari "Hudud" 12; Müslim "Hudûd" 8.

Krş. 4/Nisa 135.

Bkz. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs,* Beyrut, 1994. II, 454.

Bkz. Ramazan Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Cahiliye*, İstanbul, 2007, s. 186.

Bkz. Cevad Ali, *el-Mufassal,* Bağdat, 1993*,* IV, 653. Şu ayetlerde bu hususa açıkça işaret edilir. Bkz. 16/Nahl 58–59; 43/Zuhruf 18

Kur'an'da kız çocuklarının niçin öldürüldüğü sorgulanır. Bkz. 81/Tekvir 8–9.

81/Tekvir, 8–9.

M. Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye,* Beyrut, 1987, s. 360; a.mlf., *İslam Peygamberi*, I, 275.

Bkz. 30/Rûm 22.

Krş. 4/Nisa 1.

Müslim “Birr” 33; İbn Mâce “Zühd” 9.

Müslim “Imâre” 53, 54, 57.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 411.

Buhari, Sahih, “İman” 23.

92/Leyl 8-11.

Bkz. 104/Hümeze 1-3.

41/Fussilet 15; 10/Yunus 7; 44/Duhân 35; 45/Câsiye 24.

7/A’raf 88.

38/Sa’d 6-7.

6/En’âm 51.

Müslüman Müslüman'ın kardeşidir,
ona hainlik etmez, onu yalanlamaz,
onu yardımsız ve yüz üstü bırakmaz.
Her Müslüman'ın diğer Müslüman'a
onuru, malı ve kanı haramdır.
Takva/ihlâs işte şurada, kalptedir.
Kişiye şer olarak
Müslüman kardeşini hakir görmesi yeter."

(Müslim, Birr, 32; Tirmizî, Birr, 18)

Toplumda İlgiye, Desteğe ve Yardıma Muhtaç Gruplar ve İnsan Onuru

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ
Diyanet İşleri Başkanlığı
Teftiş Kurulu Başkanı

Allah katında yegane hak din olan **İslam**; insana, insanın onur, haysiyet, şeref ve itibarına değer veren; fert, aile ve toplum hayatında sosyal ilişkilere, temel hak ve hürriyetlere, sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya önem veren bir dindir. Bu dinin aziz Peygamberi; toplumun ilgiye, desteğe ve yardıma muhtaç gruplarına ekonomik, psikolojik ve sosyal yardım yapılmasını, onlara destek verilmesini ve ilgi gösterilmesini teşvik etmiş; onların ezilmelerini, alaya alınmalarını, küçük görülmelerini ve yalnızlığa terk edilmelerini asla tasvip etmemiş ve bu konuyu şöyle dile getirmiştir:

اَلْمُسْلِمُ اَخُوا الْمُسْلِمِ لاَيَخُونُهُ وَلاَ يَكْذِبُهُ وَلاَ يَخْذُلُهُ كُلُّ الْمُسْلِمِ

عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ عِرْضُهُ وَمَالُهُ وَدَمُهُ اَلتَّقْوَى هَهُنَا بِحَسْبِ اِمْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ

اَنْ يَحْقِرَ اَخَاهُ الْمُسْلِمَ

"Müslüman Müslüman'ın kardeşidir, ona hainlik etmez, onu yalanlamaz, onu yardımsız ve yüz üstü bırakmaz. Her Müslüman'ın diğer Müslüman'a onuru, malı ve kanı haramdır. Takva/ihlâs işte şurada, kalptedir. Kişiye şer olarak Müslüman kardeşini hakir görmesi yeter." (Müslim, Birr, 32; Tirmizî, Birr, 18)

Toplumda ilgiye, desteğe ve yardım muhtaç insanları on grupta ele alabiliriz: Bunlar; *çocuklar, yetimler, gençler, yaşlılar, hastalar, engelliler, musibetzedeler, yoksullar, kimsesizler ve işsizler*dir.

1. Çocuklar

Çocuklar; ailelerin, toplumların ve insanlık âleminin geleceği için ilk sırada korunup kollanması gereken, Allah'ın bir emaneti aynı zamanda en değerli nimetidir. Anne, baba, aile ve toplumun çocuklara karşı birtakım sorumluluk ve görevleri vardır. Bu görevlerin başında onları sağlıklı olarak, sevgi, şefkat ve merhametle yetiştirmek gelir. Çocukların beden ve akıl sağlı kadar gönül ve ruh sağlığı da önemlidir.

Aç-açık bırakmak, sağlıklarına dikkat etmemek ve fiziksel şiddet uygulamak çocuğun biyolojik varlığında olumsuz etkiler oluşturduğu gibi ona değer verilmemesi ve itibar edilmemesi, onun azarlanması, sevgi ve şefkatten mahrum bırakılması da manevî varlığında ve ruh dünyasında onulmaz yaralar açar. Gerçekten çocukların ilgiye, sevgiye ve şefkate ihtiyaçları vardır. Onlar için ilgi,

sevgi ve şefkat, anne sütü kadar gerekli ve önemlidir. Bu sebeple olmalı ki Peygamberimiz (s.a.s.), çocuklarını ve torunlarını çok sevmiş ve onlara çok değer vermiş, (İbn Mâce, Edeb, 14) namaz kıldırırken çocuk ağlaması duyunca, annesinin huzursuz olmaması için kısa sûreler okuyarak namazı kısa tutmuş (Buhârî, Ezan, 65), kız çocuklarının hakir görülmesini ve onlara karşı kötü duygu ve düşünceler beslenmesini hoş görmemiş (Ahmed, IV, 151), savaşlarda bile çocukların öldürülmesini yasaklamıştır. (Malik, Cihad, 3)

Çocuklara gösterilecek sevgi, ilgi ve şefkat; onların edepli ve terbiyeli olarak yetiştirilmesi, dünya ve ahiret hayatı bakımından çok önemlidir. Peygamberimiz (s.a.s)'in, وَأَحْسِنُوا أَدَبَهُمْ أَكْرِمُوا أَوْلاَدَكُمْ "Çocuklarınıza ikram ediniz, edep ve terbiyesini iyi veriniz" (Buhârî, Edeb, 18) sözü, bu önemi çok güzel dile getirmektedir. Edep ve terbiye, ana babanın çocuğuna bırakacağı en güzel mirastır. "*Edep ve terbiye*" kavramı, çocuğa iyi bir eğitim kazandırmayı da ifade eder. Çocukları iyi, edepli ve terbiyeli yetiştirmek, onlara Allah'ı, Peygamberi, Kur'an'ı, dinî kuralları, iyi ve doğru olan şeyleri, helal ve haramı, disiplinli, düzenli ve görgülü olmayı öğretmek, anne-babaların çocuklarına karşı en önemli görevleri arasında yer alır. Bu görevler en iyi bir şekilde, ilgi, sevgi ve şefkatle yerine getirilir.

Ana-babaların çocukların gönüllerini kırmamaları ve onurlarını incitmemeleri için, onlara karşı her konuda adaletli davranmaları gerekir. Peygamberimiz (s.a.s), أَوْلاَدِكُمْ إِتَّقُوا اللهَ وَاعْدِلُوا فِى "Allah'a karşı gelmekten sakının ve çocuklarınız arasında âdil olun" buyurmuştur. (Müslim, Hibât, 13)

Aile fertlerinin çocuklara ilgi, sevgi ve şefkat göstermeleri, onların onurlu ve sağlıklı bir insan olarak yetişmeleri açısından ne kadar önemli ise, öğretmenlerin ilgi, sevgi ve şefkatleri de o kadar önemli ve gereklidir. Dolayısıyla "çocuktur" deyip onları sevmemek, kandırmak, azarlamak, onlara kötü sözler söylemek, sözlerini dinlememek, sorularını cevaplamamak, onlarla ilgilenmemek, isteklerini dikkate almamak, gönül ve ruh dünyalarında onulmaz yaralar açar. Bu sebeple bu tür davranışlardan kesinlikle uzak durmak, çocukları birer büyük insan gibi kabul edip ona göre davranmak gerekir. Bilelim ki bugünün çocukları, yarının büyükleri, ülkenin çalışanları ve yöneticileri olacaktır.

2. Yetimler

Kur'an dilinde "***yetim***", buluğ çağından önce anne veya babası ölen çocuğa denir. Çocuk ergenlik çağına ulaşınca yetimlik sona erer. Sağ olan annesi, ölen babası veya velisi zengin olsa bile *yetimin*; şefkat ve merhamete, korunma ve kollanmaya, eğitim ve terbiyeye, ilgi ve yardıma ihtiyacı vardır. Yüce Allah, Kur'an'da, yetimlerin korunup kollanmasına çok önem vermiş, mallarının israf edilmemesini ve haksız yere yenilmemesini emretmiş, bunun büyük günah olduğunu bildirmiş, yetimlerin mallarını haksız yere yiyenlerin, ateş yemiş olacaklarını beyan ederek yetim haklarına gereken özenin ve önemin gösterilmesini istemiştir. (Nisâ, 4/2)

Yetimleri koruma ve temsil görevini üstlenen kimseye *veli* denir. Veli, yetim rüşdüne erinceye kadar onun malını-mülkünü koruyup kollamak, emeğinin karşılığı bir harcama yapacaksa israf etmeden ve saçıp savurmadan yapmakla yükümlüdür. (İbn Mâce, Vesaya, 9) Dinimiz, cahiliye toplumunda var olan hak

ve hukuk ihlallerini önlemiş, yetimlerin haklarını koruma ve güvence altına almıştır. (Nisa, 4/127) Rabbimiz sadece yetimin malının, hak ve hukukunun korunmasını değil, onlara iyilik yapılmasını, iyi davranılmasını, görüp gözetilmesini istemiş (Nisa, 4/8, 36; Bakara, 2/177; 215), Peygamberimiz (s.a.s.) de, yetime infakta bulunan zengini övmüş; onların hakkını yiyen kimseyi ise yermiştir (Nesâî, Zekât, 81).

Ecdadımız, yetimhane ve çocuk esirgeme kurumu ve benzeri kuruluşlarla bu görevi yerine getirmeye çalışmış, yetimlere daima kol kanat germiş, onları korumuş ve kollamıştır. Bu davranışa, مَنْ عَالَ ثَلَاثَةً مِنَ الْأَيْتَامِ كَانَ كَمَنْ قَامَ لَيْلَهُ وَصَامَ نَهَارَهُ وَغَدَا وَرَاحَ شَاهِرًا سَيْفَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ “Kim üç yetimi himaye ederse, gecesini namazla, gündüzünü oruçla geçirmiş, kılıcı ile bir ay Allah yolunda cihad etmiş gibi olur.” (İbn Mâce, Edeb, 6) أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ وَأَشَارَ بِإِصْبَعَيْهِ يَعْنِي السَّبَّابَةَ وَالْوُسْطَى Şahadet ve orta parmağı ile işaret ederek “ben ve yetimi himaye eden kimse, cennette şöylece beraber bulunacağız.” (Tirmizî, Birr, 14; Buhârî, Edeb, 24) anlamındaki hadisler sevk etmiştir.

Cahiliye döneminde yetimlerin hakları gözetilmez, malları korunmaz, haksız yere harcanırdı. Kur’an’da ve hadislerde bu kötü muameleler yerilmiş ve yetim hakları korunarak himaye altına alınmıştır. Kendisi de yetim olarak büyüyen Peygamberimiz (s.a.s), yetimlerin üzerinde titizlikle durmuş, onlara kol kanat germiş ve yetimlerin görüp gözetilmesini tavsiye etmiştir. (İbn Mâce, Edeb, 6) Bu itibarla, yetimlerin hak ve hukukuna tecavüz etmek, onları azarlamak, onurlarını kıracak söz, eylem ve davranışlarda bulunmak İslam inanç ve ahlakı ile bağdaşmayan davranışlardır.

3. Gençler

İslam bilginlerine göre çocuklar, büluğa erdikleri veya büluğ çağına geldikleri zaman gençlik çağına girmiş olurlar. Büluğa erme yaşı; çocukların fizikî bünyelerine ve bölgelere göre farklılık arz etmekle birlikte, ortalama 12–15 yaş civarındadır.

Gençlik dönemi; insan hayatının en önemli, en kritik ve en sorunlu dönemidir. Çünkü gençler; fizyolojik, ruhsal ve duygusal açıdan eğitim ve öğretim, edep ve ahlak, kültür ve alışkanlık bakımından gelişim, değişim ve etkileşim sürecindedir. Gençler, eğitimlerine, işlerine ve mesleklerine bu dönemde sahip olurlar. Kimliklerini, karakterlerini ve kişiliklerini bu dönemde elde ederler. İyi veya kötü alışkanlıklarını, faydalı veya zararlı bilgileri bu dönemde edinirler ve yuvalarını bu dönemde kurarlar.

Gençlik dönemi iyi bir eğitim ve terbiye açısından çok önemlidir. Çünkü gençler, bu dönemde enerji dolu, hareketli, duygusal ve alıngandırlar. Eğitimlerini henüz tamamlamamış, mesleğini edinememiş, işine girememiş ve anne-babasının yardımına muhtaçtırlar. Bu itibarla ilgi, alaka ve yardıma ihtiyaçları vardır. Bu dönemde gençler; azarlanmamalı, kötülenmemeli, hata, kusur, başarısızlık ve birtakım olumsuz davranışları dile getirilmemeli, istekleri hoş karşılanmalı ve yetişkinler gibi olması beklenmemelidir. Bu tür davranışlar

onların onurlu, saygın ve iyi bir insan olmalarını sağlayacaktır.

4. Yaşlılar

Bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık evrelerinin her biri insan hayatı için önemlidir. Her evre'nin kendine özgü güzellik ve zorlukları vardır. Yaşlılık evresinin diğer evrelerden farklı olarak kendisine has özellikleri bulunmaktadır.

Yaşlılık; kendine özgü fizyolojik ve ruhsal değişimlerin ortaya çıktığı, bilgi ve deneyimlerin sentez edildiği, genç kuşaklara aktarıldığı, yalnızlık ve uyum sorunlarının yaşandığı insan hayatının son evresidir.

Yaşlılık; algılama, bellek ve kısmen bile olsa üretme yeteneklerinin azalmasıyla kendini belli eder. Yaşlılık, ruhsal yönden çevreye karşı ilgisizlik, içe kapanma, hayattan zevk almama gibi değişimlerle de kendini gösterir.

Yaşlı insan; bu döneme tecrübe kazanarak gelmiş, güngörmüş ve dünyada bir şekilde görevini yapmıştır. Çocuklarını yetiştirmiş, okutmuş, evlendirmiş, iş sahibi yapmış ve torunları olmuştur. Hayatının bu son dönemini, çocuklarının yanında torunlarını severek geçirmek, saygı görmek ister. En büyük korkusu bir kenara itilmek ve yalnızlığa terk edilmektir.

Vücudunun yıpranmış ve birtakım hastalıklara yakalanmış olması, yaşlılık döneminin önemli problemlerindendir. Eskiden büyük ailelerde yaşlılar; çocukları ile birlikte aynı evde yaşarlar, sevgi ve saygı görürlerdi. Modern hayat, yaşlıları kendi evlerinde yalnız yaşamaya veya huzur evlerinde kalmaya mahkûm etti.

İslam ve onun aziz Peygamberi; yaşlıya ve büyüğe saygı, sevgi, ilgi, şefkat ve merhamet edilmesini ister: لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَلَمْ يُوَقِّرْ كَبِيرَنَا "Küçüğüne merhamet etmeyen, büyüğüne saygı göstermeyen bizden değildir" (Tirmizî, Birr, 15) anlamındaki hadis, yaşlıya saygı gösterilmesi gerektiğini ifade eder.

Yaşlıya ve büyüğe saygı; onun sözünü dinlemek, ona kırıcı söz söylememek, iyi davranmak ve hizmetinde bulunmakla gerçekleşir. Peygamberimiz (s.a.s.), yaşlı insanlara saygı gösterir ve saygı gösterilmesini isterdi. (İbn Sa'd, V, 451) Yaşlıya saygı gösteren saygı görür. Yaşlıya hürmet etmeyen hürmet görmez. Peygamberimiz (s.a.s.); إِنَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمْ لَا يُرْحَمْ "Merhamet etmeyene merhamet edilmez." (Müslim, Fedâil, 65) ارْحَمُوا أَهْلَ الْأَرْضِ يَرْحَمْكُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ الرَّاحِمُونَ يَرْحَمُهُمُ الرَّحْمَانُ "Rahman olan Allah, merhametli olanlara merhamet eder. Siz yeryüzündekilere merhamet edin (o zaman) göktekiler de size merhamet eder" (Ebu Dâvûd, Edeb, 66) anlamındaki hadislerle, yaşlıya saygının gerekliliğini ifade eder.

Yaşlının en çok muhtaç olduğu şey, ilgidir. Çünkü ilgi ve sevgi onu ayakta tutar. Seven sevdiğine ilgi ve sevgi gösterir. Yaşlı için ilgi ve sevgi, su ve gıda gibidir. Sevgi; ilgi, şefkat ve merhametin sonucudur. Yaşlıya ilgi göstermemek, onun hayatla olan bağlarını kesmek anlamına gelir. Kendisine değer verildiğini, ilgi gösterildiğini, önemsendiğini hissettirmek yaşlıyı hayata bağlar, gönlünü mutlu eder. İlgisizlik ve sevgisizlik ise yaşlıları depresyona sokabilir.

Yaşlı insan, eski konumunun devam etmesini ister. Yıllarca aile içerisinde sözü dinlenmiş ve kendisine önem verilmiş kişilerde, bu önemini ve ona olan ilginin kaybedildiğini hissettiği an hayattan geri çekilme görülebilir. Toplum ve fert

nazarında hüsnü kabul görmek yaşlının olmazsa olmaz isteğidir. Söylediğinin önemsenmemesi onu yaralar.

Yaşlı insanı hayata bağlayan ve onu ayakta tutan şey ilgi ve sevgidir. İlgi ve sevgi göstermenin yolu ise ona saygı göstermek ve hizmet etmektir. *Yaşlıya hizmet*; ona bakmak, ihtiyaçlarını karşılamak gönlünü hoş tutmak, hâl ve hatırını sormak, ona nazik davranmak, güzel sözlerle hitap etmek, onunla tatlı konuşmak, hatıralarını dinlemek ve anlattıklarını usanmadan sabırla dinlemek şeklinde gerçekleşir.

Dünyayı seven, yaşlıyı memnun eder, bu sayede Allah'ın rızasını kazanır. Ahireti seven yaşlıya hizmet eder, cennet nimetlerini kazanır. Yaşlı anne-babaya yapılacak hizmetin önemli bir boyutu da, onunla aynı evi paylaşmak, onu yalnız yaşamaya mahkûm etmemek veya huzurevine göndermemektir. Çünkü bir yaşlıya verilecek en büyük ceza, onu torunlarından ayırmak ve onu yalnız bırakmaktır. İslam, onun aziz Peygamberi de yaşlıya değer vermiş, ona hayatın her alanında kolaylıklar sağlamış, özel muameleye tabi tutmuştur. Savaşta yaşlıya dokunulmaz, gayrimüslim yaşlıdan cizye alınmaz, gücü yetmeyen yaşlı ramazan orucunu tutmaz. (Bakara, 2/184) Namazını ayakta kılmaya gücü yetmiyorsa oturduğu yerden veya yatarak ima ile kılabilir.

لَوْلَا عِبَادُ اللّٰهِ رُكَّعٌ وَصِبْيَةٌ رُضَّعٌ وَبَهَائِمُ رُتَّعٌ لَصُبَّ عَلَيْكُمُ الْبَلَاءُ "Beli bükülmüş Allah'ın yaşlı kulları, emzikli çocuklar ve otlayan hayvanlar olmasaydı üzerinize bela yağardı." (Aclûnî, II, 212) شَابٌّ شَيْخًا لِسِنِّهِ إِلَّا قَيَّضَ اللّٰهُ لَهُ مَنْ يُكْرِمُهُ عِنْدَ سِنِّهِ مَا أَكْرَمَ "Kim gençliğinde bir yaşlıya iyilikte bulunursa Allah o kimseye yaşlılığında yaptığı iyiliği karşısına çıkarır" (Tirmizî, Birr, 75) anlamındaki hadisler yaşlılara verilen değeri ve önemi ifade eder.

İnsan hayatının son evresi olan ve tedavisi bulunmayan yaşlılık, fıtrî bir olgu ve kaçınılmaz bir gerçektir. İnsanoğlu ister istemez yaşlanır, yaşlanmamaya çare yoktur. (Ebu Dâvûd, Tıb, 1) Yaşlıları üzen, küstüren, ağlatan ve yalnızlığa terk eden fert ve toplumlar iflah olmazlar.

5. Hastalar

İnsan hastalanabilir özelliktedir, وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا "çünkü zayıf yaratılmıştır." (Nisa, 4/28) Bu itibarla insanın sağlığını korumak için yemesine, içmesine, giyimine, sıcağa, soğuğa, temizliğe, sağlık kurallarına dikkat etmesi, sağlığının kıymetini bilmesi gerekir. Sağlıklı olmak, insan mutluluğunun öncelik taşıyan bir öğesidir. نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ "İki nimet vardır ki insanların çoğu bu konuda aldanmıştır. Sağlık ve boş zaman" (Tirmizî, Zühd, 1) anlamındaki hadiste ifade edildiği gibi insan sağlığı konusunda aldanmamalıdır. Bir şeyin kıymeti yokluğunda bilinir. Dolayısıyla insan, hasta olmadıkça sağlığının kıymetini bilemez. Hastalıklar insan için bir imtihandır, insana sağlığın kıymetini öğretir, Rabbini ve ölüm gerçeğini hatırlatır, kalbini yumuşatır, şefkat ve merhametini artırır. Sağlığı korumak konusunda bilinçlenmeyi ve tedbirli olmayı sağlar.

İnsan, bütün tedbirlere rağmen hastalanabilir, bir kaza geçirip yaralanabilir, hatta engelli olabilir. Bu durumda hem bizzat hastanın kendisinin *maddi ve*

*manevi tedavi*ye başvurması, hem de yakınlarının hasta ile yakından ilgilenmesi ve onu tedavi ettirmesi gerekir.

İnsan hastalandığında iki şeyi birlikte yapmalıdır: Biri perhiz yapma, ilaç kullanma, gerektiğinde ameliyat olma gibi maddi tedaviye başvurmak (Ebu Dâvûd, Tıb, 1), diğeri ise moralini bozmamak, Allah'tan şifa vermesi için dua etmek. Çünkü şifayı veren, ilaçların üretildiği bitkilerde devayı yaratan Allah'tır. Şifa vermesi için Allah'a dua etmek ve hastaya dua ve şifa ayetlerini okumak, günümüz tıbbının ifadesi ile *psikolojik tedavi*dir. İnsanın hastalandığı zaman dua ile yetinmesi kesinlikle doğru değildir, böyle bir davranış Kur'an ve sünnete ters düşer.

Sağlık gibi hastalık da insanlar içindir. Hemen her yaşta, insanların yakasına yapışabilen hastalıklar vardır. Hastalık, üzüntü ve sıkıntı kaynağıdır. Bu durumda insan, yakınlarını ve dostlarını yanında görmek, onların tatlı sözleri ve yardımları ile teselli bulmak ister. Bu itibarla hastaları ziyaret etmek sünnettir. Peygamberimiz (s.a.s.), kendisi hastaları ziyaret eder, (Buhârî, Cenâiz 2, 80; Merdâ, 11) ashabına da hasta ziyaretini emrederdi. (Buhârî, Cenâiz, 2) İnsani duygulardan biri olan hasta ziyaretinin hem hasta, hem de ziyaret eden açısından büyük yararları vardır. Hasta ziyareti ile Müslüman'a karşı bir görev yerine getirilmiş, hastaya moral verilmiş, hastanın gönlü alınmış, acıları paylaşılmış ve hafifletilmiş, hasta yalnızlık ve kimsesizlik duygusundan kurtarılmış, ona yaşama sevinci verilmiş, sosyal ilişkiler ve dostluklar geliştirilmiş ve sevap kazanılmış olur. (Tirmizî, Edep, 45; Nesâî, Cenâiz, 53) Hasta ziyareti yapan insan, mümin kardeşinin derdi ile dertlenmiş ve onun acısını paylaşmış olur. Acılar, dertler ve sıkıntılar paylaşıldıkça azalır. Hasta ziyareti, Müslüman'ı Allah rızasına ulaştıracak ahlâkî davranışlardan biridir. Bu sebeple hasta ziyareti, vazgeçilmez bir görevdir.

6. Engelliler

"***Engelli***" kavramı; doğuştan veya sonradan, herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, sosyal, duyusal ve duygusal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan, hayatını sürdürmede, işlerini görmede sıkıntısı bulunan kimseleri ifade eder. İnsan ya engelli, ya engelli yakını ya da engelli adayıdır. Nice insanlar sağlıklı iken bir trafik veya bir iş kazası veya bir kalp krizi veya bir damar tıkanması veya bulaşıcı bir hastalık sonucu sağlıksız, felçli, kötürüm, ortopedik veya görme engelli olabilmektedir.

İslam, sosyal ilişkilere büyük önem veren bir dindir. Bu konuda sağlıklı ve engelli diye bir ayırım yapmaz. Ancak yardıma, ilgiye ve bakıma muhtaç insanlarla daha çok ilgilenmeyi teşvik eder. Peygamberimiz (s.a.s.), görme engellilere karşı kötü davrananları, mesela, onların yoluna engel olanları kınamıştır. (Ahmed, I, 217, 309) Hz. *Hatice* validemiz, Peygamberimizi, الْكَلَّ تَحْمِلُ "güçsüzü yüklenen, himaye eden, koruyan" kimse olarak tanıtmıştır. Hadiste geçen "*el-kell*" kelimesi, kendi işini kendisi göremeyen, zayıf ve güçsüz olması hasebiyle insanlara muhtaç olan aciz kimse demektir. Bu kelime, her türlü engelliliği içine alır. Bu; Hz. Peygamber'in daha peygamberlik öncesinde zayıf,

güçsüz ve acizlere arka çıktığının, onların sıkıntılarını ve ihtiyaçlarını giderme çabası içinde olduğunun bir ifadesidir. Engelli insanlara itibar ve iltifat etmek, onlara değer vermek, söz ve davranışla onları onura etmek, onların morallerinin iyileşmesine katkı sağlar.

Dinimiz ve onun aziz peygamberi, engellilerle ilgilenmeyi ve onlara yardım etmeyi teşvik eder ve bunu sevap bir davranış olarak niteler. Görme engelli bir kimseye yol göstermek, sağır ve dilsiz ile ilgilenmek (Ahmed, V, 168-169), insani ve İslami bir görevdir. (Ahmed, II, 350) Zayıfların, düşkünlerin, fakir ve yoksulların gerçek dostu ve hamisi olan Peygamberimiz (s.a.s.), engellilere yapılacak her türlü yardım ve desteğin bir sadaka olduğunu bildirmiştir. (Ahmed, I, 217, 309, 317) Peygamberimiz (s.a.s), مَنْ تَرَكَ مَالاً فَلِوَرَثَتِهِ وَمَنْ تَرَكَ كَلاًّ فَإِلَيْنَا “Kim ölür de mal bırakırsa, malı verenindir. Kim bakıma muhtaç kimseler bırakırsa onun sorumluluğu bana aittir” (Buhârî, Ferâiz, 25) buyurmuştur.

Engellileri muhtaç ve ilgisiz bırakmak; topal, kel, kör, sağır, kambur, cüce ve geri zekâlı gibi hitaplar; onları başkalarına el açan bir dilenci ve toplumun üretken olmayan bir kesimi olarak görmek onları rencide eder, onurlarının kırılmasına ve üzülmelerine sebep olur. Bunlar; İslam ahlakı ile asla bağdaşmayan, kişinin günah işlemesine ve kul hakkı üstlenmesine sebep olan davranışlardır.

7. Musibetzedeler

İnsanlar; deprem, sel, dolu yağması, çığ düşmesi, don olması, kasırga, yangın, trafik kazası, kuraklık, kıtlık, hastalık, yaralanma, kırık, çıkık, zulüm, işkence, şiddet, terör, fitne, fesat, düşman saldırısı, pahalılık, işten atılma, yoksulluk, açlık, susuzluk ve ölüm gibi afet ve musibetlere maruz kalabilirler. Bu afet ve musibetler, canlara ve mallara az veya çok zarar verir ve insanlar, bundan etkilenir ve acı çekerler. Bu tür afetlere maruz kalanlar, toplumumuzda “musibetzede” kelimesi ile ifade edilmektedir.

Müslüman; musibetler karşısında sakin, temkinli ve sabırlı olur, isyana dalmaz, musibetlerden ibret alır, maddi ve manevi hatalarını düzeltir ve Allah’a yönelir. Kaybettiklerine üzülmemeye çalışır, moral bakımından çökmez. Musibetlere sabretmek, musibetlerden kurtulmak için maddi ve manevi çarelere başvurmaya engel değildir. Söz gelimi hastalığa yakalandı ise tedavi olur, bir haksızlığa uğrarsa yasal yollara başvurup haklarını arayabilir. Dua edip Allah’tan daha iyisini talep edebilir. Maddi ve manevi olarak ne gerekiyorsa onu yapabilir. Ancak isyan konumuna düşmez.

İnsanın bir yakını, komşusu, arkadaşı veya tanıdığı biri musibete uğradığı zaman onu teselli etmesi, insanî ve İslamî bir görevidir. Mesela musibete uğrayana “geçmiş olsun”, bir ölüm olayından sonra “başın sağ olsun” denilmesi, dinî bir görevdir. İyi Müslüman, kardeşlerinin dertleriyle ilgilenir, iyi günlerinde olduğu gibi kötü günlerinde de onların yanında olur. Böyle yapabilirse Allah da ona yardım eder; Peygamberimiz (s.a.s.), bu hususu şöyle dile getirmiştir:
اَلْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لاَ يَظْلِمُهُ وَلاَ يُسْلِمُهُ
وَمَنْ كَانَ فِى حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللهُ فِى حَاجَتِهِ وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللهُ عَنْهُ

كُرْبَةً مِنْ كُرُبَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ "Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir, ona zulmetmez, onu yardımsız bırakmaz. Kim mümin kardeşinin bir ihtiyacını karşılarsa Allah da onun bir ihtiyacını karşılar. Kim Müslüman'ın bir sıkıntısını giderirse, Allah da onun kıyamet günü sıkıntılarından bir sıkıntısını giderir. Kim Müslümanın bir ayıbını örterse, Allah da onun kıyamette bir ayıbını örter." (Buharî, Mezalim, 3)

Peygamberimiz (s.a.s.), bu veciz sözü ile yapılması gerekenleri özlü bir şekilde ifade etmektedir. Musibete uğrayanlara sevinmek, Allah belasını verdi demek, hiç ilgilenmemek, bir sıkıntı sonrasında geçmiş olsun, bir ölüm olduğunda başın sağ olun dememek, duyarsız kalmak, insan onurunu zedeleyen ve Kur'an ahlakı ile örtüşmeyen bir davranıştır.

8. Yoksullar

"***Yoksul***" kelimesi Kur'an'da "fakir" ve "miskin" kelimeleri ile ifade edilmiştir. "*Fakir*", geliri temel ihtiyaçlarını karşılamayan kimse demektir. Fakir az bir gelire sahip olabilir ve bu sebeple fakir olduğu bilinmeyebilir, hatta bu yüzden "İffetli ve çekingen olduklarından, hâllerini bilmeyenler onları zengin zannedebilir." (Bakara, 2/273) "*Miskin*" kelimesi ise düşkün demektir. أَوْ مِسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ "Yersiz yurtsuz, evsiz barksız, yoksul ve kimsesizler" (Beled, 90/16) anlamındaki ayette işaret edildiği üzere yoksulluğu dışarıdan bakıldığı zaman belli olan, fakirden daha aşağı durumda olan kimsedir. Miskin kelimesinde acizlik anlamı da vardır.

Zenginlik ve fakirlik sosyal bir olgudur. İnsanlık tarihi boyunca her toplumda var olagelmiştir. Çünkü toplumların zengine de fakire de ihtiyacı vardır. Zengin ve fakir olmada, Allah'ın insana nimetlerini bolca lütfedip etmemesi kadar insanın aklını ve yeteneklerini kullanıp kullanmaması, çalışıp çalışmaması da etkilidir. (Nisa, 4/32) Peygamberimiz (s.a.s.), fakirlikten Allah'a sığınmıştır. (Ebu Dâvûd, Salât, 367) Nice insanlar çalışma ve gayretlerine rağmen fakirlikten kurtulamamakta veya varlıklı iken yoksul duruma düşebilmektedir. İslam dini bu olgudan hareketle olmalı ki yoksulların ezilmemesi için zenginlerin mallarında fakirlerin belirli bir hissesi olduğunu bildirmiştir. (Me'âric, 70/24–25)

İslam'ın başlangıcından itibaren fakirlerin gözetilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması emredilmiştir. (Beled,90/15–16) **İslam**; zekât, sadaka, infak ve kefaret gibi ibadetleri fakirlere yardıma vesile yapmış, her fırsatta fakirlerin korunup kollanmasını ve onlara yardım edilmesini teşvik etmiştir. İslam; yeminini bozan (Mâide, 5/89), Ramazan ayında hastalığı veya yaşlılığı nedeniyle orucunu tutamayan (Bakara, 2/184) veya zıhar yapan (Mücadele, 58/4) kimseyi kefaret olarak fakirlere yardım etmekle, zenginleri Ramazan bayramı öncesi fakirlere fitre vermekle yükümlü kılmıştır. (Müslim, Zekât, 23)

Toplum içinde gözetilip kollanması gereken kesimlerin başında şüphesiz fakirler gelir. Kur'an-ı Kerim'de fakirlere yardım edilmesi ile ilgili çok sayıda ayet mevcuttur. Peygamberimiz (s.a.s.), İslam'ın daha ilk yıllarından itibaren fakirlerin korunup gözetilmesi, fakirlikle mücadele edilip toplumda muhtaç kimsenin bırakılmaması yönünde ciddi gayretler sarf etmiştir. **İslam** ve onun aziz Peygamberi; zenginin fakiri hor ve hakir görmemesini, aç ve açık bırakmamasını,

fakirin de servet düşmanlığı yapmamasını ve zengine haset etmemesini, yardım yaparken onurunun kırılmamasına özen göstermesini ister.

Yoksulluk, toplumu yönetenlerin ve varlıklı insanların sorunudur. Bu sorunu çözmeyenler veya en azından çözmek için çaba sarf etmeyenler kendilerini tehlikeye atmış olurlar. Yüce Allah, وَاَنْفِقُوا ف۪ي سَب۪يلِ اللّٰهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْد۪يكُمْ اِلَى التَّهْلُكَةِۚ وَاَحْسِنُواۚ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُحْسِن۪ينَ "Allah yolunda harcama yapın, ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, yaptığınızı güzel ve tam yapın, Allah işte böyle yapanları sever" (Bakara: 2/195) anlamındaki ayette, "Allah yolunda infak" ile "bilerek kendisini tehlikeye atmak" arasında bir ilgi kurmaktadır. Bunun anlamı; varlıklı insanlar, yoksullara infakta bulunmazlarsa kendilerini kendi elleriyle tehlikeye atmış olurlar demektir. Bu tehlike, yoksulluk ve açlığın yaygın hâle gelmesi sonunda yoksulların servet düşmanı olmaları, zenginlere ve devlete karşı kötü duygular beslemeleri, fırsat bulduklarında onlara kötülük yapmaları ve benzeri şekillerde gerçekleşir. Dolayısıyla bir toplumda yoksulluk varsa bunun çaresini bulmak ve herkese insanca bir hayat yaşamasını sağlamak hem devletin hem de varlıklı insanların görevidir, insan haysiyet ve onurunun korunmasıdır.

9. Kimsesizler

İnsanlar, tek başlarına değil, daima diğer insanlarla birlikte yaşarlar. Çünkü insanoğlu sosyal bir varlıktır. Aynı zamanda her işini kendisi yapamaz, her gereksinimini kendisi karşılayamaz. Çocukların anne-babaya, yaşlıların yetişkinlere, kadınların erkeklere, erkeklerin de kadınlara ihtiyacı vardır. Savaşlar, depremler, trafik kazaları, yangınlar, afetler, musibetler ve ölümler sebebiyle insanlar yalnız ve kimsesiz kalabilmektedir. Anne-babası ölmüş çocuklar, eşi ölmüş kadınlar veya erkekler, annesi-babası ve yakınları ölmüş yetişkinler, kimsesiz ve yalnız kalmış insanlar...

Kimsesizlik, hayatı çekilmez yapan ve insanı sıkıntıya sokan bir olgudur. Kimsesiz insan varlıklı bile olsa sıkıntı içindedir. Çünkü konuşacağı, dertleşeceği, sohbet edeceği ve birlikte olacağı kimsesi yoktur, ilgiye ihtiyacı vardır. Kimsesiz insan; hasta, aciz, engelli ve yoksul ise daha da çok sıkıntı içindedir. Bu itibarla İslam, kimsesizlerin kimsesi olmamızı ister, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik eder. Çünkü hayat ancak yardımlaşma ve dayanışma ile sürdürülebilir, dertler ve üzüntüler paylaşılmakla, yardım ve teselli ile azalır.

İnsan çocuk iken zayıf ve yardıma muhtaç olduğu gibi yaşlı, hasta, engelli, yoksul, yalnız olunca da zayıf ve yardıma muhtaç olur. Kimsesiz çocuklar, yaşlılar ve kadınlar bu grubun başında gelir.

a) Kimsesiz çocuklar: Trafik kazaları, deprem ve benzeri afetler veya anne-babanın ayrılması veya çeşitli nedenlerle çocuklar kimsesiz, bakıma ve ilgiye muhtaç hâle gelebilmektedir. Bakıma ve ilgiye muhtaç çocukların bir kesimi de sokak çocuklarıdır. "*Sokak çocukları*" tabiri, ailelerini terk edip sokakları mesken edinen çocukları ifade eder. Çocuklar huzursuz aile ortamından veya anne-baba şiddetinden kurtulmak için veya suç örgütlerinin tuzağına düştüğü için sokak çocuğu olabilir. Bunun arka planında; ekonomik sıkıntılar, kültür çatışması ve yozlaşması, aile yapısında bozulmalar ve benzeri davranışlar vardır. Kırsal

kesimde ailenin geleneksel olarak aldığı psikolojik, sosyal ve ekonomik destek, kentlerde toplumsal kurumlar tarafından sağlanamamış, bundan aile ilişkileri olumsuz yönde etkilenmiş ve çocukları başıboşluğa sürüklemiştir. Diğer yandan boşanmalar, gayr-i resmi evlilikler, değişik eşlerden olan çocuklar, ebeveynlerden birinin evi terk etmesi gibi nedenler de çocukların sokağı seçmesine neden olabilmektedir. Aile bütçesine katkı sağlasın diye çeşitli işlerde çalıştırılan çocuklar, ailenin denetiminden uzaklaşmakta, eğitimlerini yarım bırakmakta, akran gruplarından soyutlandığı gibi yetişkinlerin dünyasına da girememektedir. Çalışma ortamına uyum sağlayamayan çocuklar işten ayrılmakta ve sokaktaki sınırsız ve sorumsuz özgürlüğü seçerek sosyal hayattan tamamen kopmaktadırlar. Bu; insanı olumsuz yönde etkileyen, onur ve haysiyetini zedeleyen bir durumdur.

b) Kimsesiz yaşlılar: Bazı insanlar; çocukları ve yakınları ölmüş, bakıma muhtaç hâle gelmiş olabilirler. Bu kimselerin gönülleri kırılmış, yalnızlık iç dünyalarını yıkmıştır. Bu insanlara kucak açmak ve onlara "Yaratandan dolayı yaratılana sevgi ve saygı" anlayışı ile yaklaşmak imanın gereğidir.

c) Kimsesiz kadınlar: Eşlerin geçimsizliği ve anlaşamamaları nedeniyle yuvalar dağılabilir veya eşlerinin ölmesi ile kadınlar dul ve yalnız kalabilir. Bu durumda bazı kadınlar, anne-babalarının evine giderler, belli bir zaman sonra yeniden evlenirler. Bazı kadınlar ise evlenmez veya evlenemezler, anne-babaları ile birlikte yaşarlar. Toplumda hiç evlenemeyen ve anne-babaları ile birlikte yaşayan kadınlar da vardır. Bu kadınlar, anne-babaları ölünce yalnız ve kimsesiz kalmaktadırlar. Bazı kadınlar eşlerinden ayrılırlar veya eşleri ölür, ancak anne-babalarının yanına gitmezler, yalnız veya varsa çocukları ile birlikte yaşarlar. Bütün bu durumlarda temel ihtiyaçlarını karşılayacak bir geliri, oturacak bir evi yoksa kadın çok sıkıntı çeker, onu istismar etmek isteyenler olabilir. Bu durumlarda kimsesiz kadınlara her şeyden önce varsa kardeş, amca, dayı ve diğer yakınlarının kol kanat germesi, onları himaye etmesi, ihtiyaçlarına yardımcı olması, yardım edecek yakını olmayan kimsesiz ve muhtaç kadınlara da devletin sahip çıkması, varlıklı Müslümanların bu konuya el atması, bu amaca yönelik dernek ve vakıf gibi sivil toplum örgütleri kurmaları gerekir. Bu insani ve İslami bir görevdir ve bu görev namaz, oruç ve cihat gibi bir ibadettir. Kimsesiz kadınların ilgisiz ve yardımsız bırakılması onları derinden yaralar, gönül dünyalarını yıkar.

Kimsesiz çocuklara, gençlere, yaşlılara, hastalara, engellilere, kadınlara ve erkeklere maddi ve manevi anlamda yardım etmemek, onlarla ilgilenmemek, ihtiyaçlarını karşılamamak, açık ve perişan bir vaziyette bırakmak insan onuru ile bağdaşmayan ve peygamber ahlakı ile örtüşmeyen bir davranıştır. Peygamberimiz (s.a.s.), kimsesizlerin kimsesi olmuştur (Buharî, Ferâiz, 25) ve bu davranışı ile bizlere örneklik etmiştir.

10. İşsizler

Dünyanın ilk sakinleri yeryüzü nimetlerinden avcılık, hayvancılık ve tarımcılık yaparak yararlanıyorlar ve bütün ihtiyaçlarını kendileri karşılıyorlardı. Zamanla insanlar çoğaldı, her insan kendi ihtiyacını karşılayamaz oldu, iş kolları gelişti, malların mübadelesi ve ticareti başladı. Malların değişiminde kullanılmak üzere

para icat edildi. Mal ve ürün mübadelesi zamanla gelişti, ülke sınırlarını aştı. Sanayi gelişti, iş kolları, ürün sayıları ve çeşitleri çoğaldı. Bu çeşitlilik içinde üretmesini, çalışmasını ve işin tekniğini bilenler varlıklarını artırdı. Yeterince çalışmayan, kazandığını iyi değerlendiremeyen ve tutumlu olmayanlar yoksullaştı.

İnsanlar çoğaldı, iş bulmak zorlaştı, dolayısıyla birtakım insanlar işsiz kaldı. *İşsizlik*, insan hayatı için gerçekten çok zordur. İşsiz insan varlıksız ise yani temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir geliri yoksa daha da sıkıntıda olur.

İşsizlik sorunu karşısında; anne-babalara, varlıklı insanlara, toplumu yönetenlere ve işsiz insanlara görev ve sorumluluklar düşmektedir. *Varlıklı insanların*; işyeri veya fabrika açmaları, yatırımlarını üretim alanlarına yapmaları, işsizlere iş imkânı sağlamaları gerekir. Bu, yüce Yaratıcının verdiği nimetin şükrünü eda etmektir. Bir insana çalışıp kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu insanların ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir iş imkânı sağlamak ibadettir.

Diğer taraftan birçok insanın iş beğenmediği, işte sebat etmediği, kanaat göstermediği için işsiz kaldığını, çalışmak isteyen, iş ayrımı yapmayan ve ücreti az da olsa kanaat eden insanların işsiz kalmadığını biliyoruz. Kanaat, tükenmeyen bir hazinedir. Kanaat sahibi insan aç-açık ve işsiz kalmaz, yoksul ve huzursuz olmaz. Buna karşılık işverenlerin de işçilerin hakkını vermeleri, onlara zulmetmemeleri ve kendisine yapılmasını istemediği davranışı işçilerine yapmamaları gerekir. İnsaflı insan,
لاَيُؤْمِنُ اَحَدُكُمْ حَتّٰى يُحِبَّ لِلنَّاسِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ وَ حَتّٰى يُحِبَّ الْمَرْءَ لاَيُحِبُّهُ إِلاَّ لِلّٰهِ “Biriniz kendisi için sevdiğini kardeşi için sevmedikçe (gerçek manada) iman etmiş olamaz” (Ahmed, III, 278) anlamındaki hadise göre hareket eder. İşsizlik konusunda en büyük görev ve sorumluluk *toplumu yönetenler*indir. Yöneticilerin ülkede işsizliği sıfırlayacak, en azından asgariye indirecek iş alanlarının oluşması için gereken çalışmayı, teşviki ve yatırımı yapmaları gerekir. Bir ülkenin en büyük sorununun işsizlik sorunu olduğu bilinen bir husustur.

İşsiz diye insanları küçümsemek, aşağılamak, önemsiz ve değersiz görmek insan onuru ve İslam ahlakı ile bağdaşmayan bir davranıştır.

Sonuç olarak her toplumda ilgiye, desteğe ve yardıma muhtaç gruplar vardır. Bu grupların başında çocuklar, yetimler, gençler, yaşlılar, hastalar, engelliler, musibetzedeler, yoksullar, kimsesizler ve işsizler gelir. Yüce dinimiz ve sevgili Peygamberimiz, ilgiye, desteğe ve yardıma muhtaç insanlarla ilgilenilmesini ister. Bu gruplarla ilgilenmemek, onlara önem vermemek, onları aşağılamak, horlamak, alaya almak, onlarla konuşmamak ve onlara kötü söz söylemek, kötü lakap takmak ve zulmetmek Kur'an ve Peygamber ahlakı ile bağdaşmayan davranışlardır. Bu davranışlar, bu grupların onurlarının kırılmasına sebep olur ve kişiye şer olarak yeter.

Engelli veya sağlıklı her insan, yeryüzünün halifesidir, saygındır, canı ve malı gibi onuru ve haysiyeti de dokunulmazdır. Şu hadis-i şerif, insanın saygınlığını çok güzel ifade etmektedir. Peygamberimiz (s.a.s), Kâbe'yi tavaf sırasında şöyle demiştir: "(Ey Kâbe!) Sen ne kadar hoşsun, kokun ne kadar güzel! Sen ne kadar yücesin, saygınlığın ne kadar yüce! Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin ederim ki müminin saygınlığı Allah katında senin saygınlığından daha büyüktür,

onun malı, canı ve saygınlığı senin saygınlığından üstündür.” (İbn Mâce, Fiten, 2)
(23.01.2013-Ankara)

"Harabat ehlini hor görme şâkir,
Hazineye malik viraneler var."

(Erzurumlu İbrahim Hakkı)

Hazreti İnsan Olabilmek!

Dr. Ülfet Görgülü
Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

Bir seminer dönüşüydü. Ankara uçağına son anda yetişmiş, telaş ve yorgunlukla oturmuştum koltuğa. Yanımdaki hanımefendiye selam verip iyi yolculuklar dileyince söz sözü açmış ve Diyanet'te çalıştığımı öğrenince çocukluk yıllarına uzanıvermişti birden. Rahmetli dedesinin dinî telkin ve nasihatlerinin hâlâ kulaklarında olduğunu söylüyor, o tatlı sohbetlere duyduğu özlemi anlatıyordu. Sözün bir yerinde dedesinin kendilerine sıkça tekrar ettiği bir öğüdü paylaşarak şunları söyledi: Dedem derdi ki bize; "***Yavrum, öyle bir hayat yaşayın ki, Allah'ın sizi yarattığına değsin!***"

Aman Allah'ım, bu ne hikmetli bir sözdü böyle! Bu hikmeti duymamı lütfettiği için Rabbime şükrederken, bir yandan da zihnime akın eden sorulara cevap arama peşine düşmüştüm. İnsanoğlu, yaratıldığına değecek bir hayat yaşayabildi mi bugüne kadar? İnsanlık onuruna liyakat gösterebildik mi gerçekten? İnsanın değerini idrak, kıymetini takdir edebildik mi? Hazreti insan olabilmek, meleklerin fevkinde bir konuma erişebilmek için hangi çabayı sarf ettik?

Evet… Yüce Allah'ın insanı yaratmış olması, ona ruh üfleyerek can vermesi, yeryüzünün halifesi kılması, kul olarak kendine muhatap seçmesi, ona verdiği değerin en açık ifadesi değil miydi? Üstelik meleklerin, insanın yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp kan dökebileceğine dair çekincelerine rağmen, Allah Teala; "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim." buyurarak âdeta kulunun tarafını tutuyor, Âdem (a.s.)'e esmayı talim ediyor, melekleri de ona secde ile yükümlü kılıyordu (Bakara, 2/30-34). Böylece insan, Rabbi tarafından onurlandırılıyor, izzet ve şeref sahibi bir varlık olarak yeryüzünü onurlandırıyordu.

Her birimiz peygamber ailesinin bir ferdi olarak dünyaya açtık gözlerimizi. Yaratanımız dört kez yemin ederek duyurdu kainata, ahsen-i takvîm oluşumuzu (Tin, 95/1-4). Şan ve şeref sahibi eyledi bizi (İsra, 17/70), arzın halifesi. Gönül sahibi kıldı bizi, arş-ı ala misali. Kainat bizim için var edildi, eşya hizmetimize tahsis edildi, emrimize amade kılındı. Peygamberler gönderildi bizim için, semanın kapıları açıldı, vahiy nazil oldu… İlim, makam, mevki, servet sahibi olmakla ya da bunlara sahip olan kimselere yakınlığıyla nefsine pay çıkaran, bunu şeref vesilesi addeden insan, asıl onur ve şerefin âlemlerin Rabbine kul, alemlere rahmet Nebiye ümmet kılınmakta olduğunu idrak edebilse! Rabbimiz bize böylesine değer vermişken, biz insan onurunu maddi kriterler, sosyal statülerle ölçer olduk. Artık insanın değeri değil, bedeli konuşulur oldu.

Ya Rabbi! Senden uzak düştükçe yabancılaştık kendimize. Bilemedik ne kendi değerimizi, ne birbirimizin kıymetini. Beceremedik Hazreti insan olmayı. İnsanlıktan sınıfta kalıyor insanlık. Hür yarattığın kulunu köleleştirdik. Kölelik, insan onuruna indirilmiş en büyük darbeydi. Hürüz zannettik kendimizi, nefsani duyguların esiri olmuş iken. Kendimizi kendimiz köleleştirdik. Rotasını yitirmiş, pusulası bozulmuş insanoğlu savrulmakta benliğin uçurumlarına. Kendi

ellerimizle atıyoruz kendimizi tehlikelere. Biz yazık ettik bize…

Yazık değil mi kadını metalaştıran zihniyete?

Yazık değil mi rahimlerde yaşamına son verdiğimiz bebeklerimize?

Yazık değil mi İsmail misali Allah'a kurban etmek yerine içkiye, uyuşturucuya kurban verdiğimiz gençlerimize?

Yazık değil mi ötekileştirilen, istismar edilen, ayrımcılığa maruz bırakılan, terörün, işkencenin mağduru olan herkese?

Yazık değil mi sömürülen emeğe, zedelenen onura, gaspedilen haklara?

Yazık değil mi açmadan solan tomurcuklara?

Yazık değil mi baharı görmeden kuruyan dallara?

Yazık değil mi kalem tutması gerekirken silahla tanışan ellere?

Yazık değil mi muhabbetle çarpması gerekirken kin ve nefretin bürüdüğü kalplere?

Yazık değil mi korkuyla titreyen yüreklere, zulümle ağlayanlara, inleyenlere?

Hani Filistinli Muhammed'in sevgi dolu yüreğine saplanmıştı sevgi nedir bilmeyen bir kurşun, babasının dizinde ve dünyanın gözleri önünde…

Annesinin bahçeye kurduğu sofraya henüz oturmuştu Zeynep kardeşleriyle, sofranın ortasına Scut füzesi düştüğünde... Parçalara ayrılan onların minik bedenleri değildi, insanlığın onuru parçalanmıştı, vicdanı iflas etmişti hakikatte.

Bıçağı maktüle saplamadık aslında, kendi kalbimize indirdik her seferinde…

Biz yazık ettik bize!

Edep tacını giyinmeliydik, takva elbisesini kuşanmalıydık, kadın, erkek, genç, yaşlı, ana, baba, evlat, kardeş hep birlikte. Ellerimizi ve dillerimizi uzatmamalıydık, bir kardeşimizin canına, malına, ırzına, izzetine (Müslim, Birr, 32). Titremeliydi yüreğimiz bir üşüyen gördüğümüzde. Düşenin elinden tutup kaldırmalıydık, uykularımız kaçmalıydı dertli bir can gördüğümüzde. Tokluktan midelerimiz ifsad olacak kadar yemek yerken biz, açlıktan susuzluktan ölmemeliydi Afrika'lı, Arakan'lı, dünyalı çocuklar, bizim çocuklarımız…

Ve darıldı bize Rabbimiz! Hani; "Rabbin seni bırakmadı ve gücenmedi sana" (Duha, 93/3) buyurmuştu Hak Teala elçisine. Ama korkarım gücendi bize. Yazık ettik kendimize...

Hucurât ve Hümeze sûrelerinin nüzulüne sebep olduk. "Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi âdet edinenlerin vay hâline!" (Hümeze, 104/1-2) itabıyla uyarıldık. Müminler olarak kardeş olduğumuz hatırlatıldı yeniden. Alay etmek, kötü isim takmak, su-i zan yapmak, kusur araştırmak, gizliyi deşmek, arkadan çekiştirmek sığar mıydı kardeşliğe? (Hucurât, 49/10-12) Namusa dil uzatanlar, iffetli kimselere iftira atanlar tel'in ediliyordu vahiy ile (Nûr, 24/23).

Ailemiz, en büyük zenginliğimiz idi. Anne-babanın hürmeti Allah'a itaatin yanı başında geliyordu (İsrâ, 17/23). Varlık sebebimiz olan bu insanları sığdıramaz olduk evlerimize. Eşler verdi Rabbimiz birbirimizde huzur bulalım diye, sevgi ve rahmet koydu kalplerimize (Rum, 30/21). Sevgiyi de tükettik, rahmeti de. Şiddeti iletişim dili hâline getirince ne huzur kaldı, ne onur, hanelerimizde. Yılanı bile deliğinden çıkaracak kadar etkili olan tatlı dilimizi kullanmak yerine eleştiri, hakaret, küçümseme ve daha nice yanlışlarla kırdık birbirimizi. "Eşyayı dahi incitme" diyen ehl-i irfânı hiç işitmedik. Eşya nedir ki, biz Rahman'ın

kullarını hor gördük, yenik düştük cahilliğimize (Furkan, 25/63). Çocuklarımız cennet çiçeğimizdi. Ne renk bıraktık ne koku. Rızık endişesiyle öldürmedik ama ruhlarını katlettik merhametsizce, küçücük dünyalarını mahvettik büyük hırs ve kaprislerimizle. Sadece yaşları küçüktü bizden, haysiyet ve onur bakımından hiç fark yok ki aramızda. Oysa "Küçüğümüze merhamet etmeyen ve büyüğümüze hürmet göstermeyen bizden değildir." (Tirmizi, Birr ve sıla, 15) buyuruyordu Efendimiz. Tutabilseydik buyruğunu, uyabilseydik sünnetine...

Ya Rasulullah! Sizin nezdinizde kölenin hürden, fakirin zenginden, kadının erkekten, küçüğün büyükten, zencinin beyazdan bir farkı yoktu izzet ve şeref bakımından. İnsanlığın eşit olduğunu bildiriyor, üstünlüğün ancak takvadan kaynaklanabileceğini hatırlatıyordunuz Veda Hutbesinde (Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 411). Ama biz idrakine varamadık. "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır." (Buhari, Megazi, 35) buyurdunuz, biz iyilikte yarışamadık. Kadınların Allah'ın emaneti olduğunu bildirdiniz (Müslim, Hac, 19). Erkekler, eşlerinin emanetçisi değil sahibi imişcesine davranmakta bir sakınca görmedi. Cennete giden yolun ve imanın kemalinin birbirimizi sevmekten geçtiğine dikkat çektiniz (Müslim, İman, 22), lakin biz muhabbet fedaileri olamadık. Bir Müslümanın şeref ve namusuna dil uzatmanın büyük günahların en büyüklerinden olduğunu hatırlattınız (Ebu Davud, Edeb, 35), maalesef dilimizi tutamadık. Siz bir gayrimüslimin cenazesine hürmeten ayağa kalkıyor ve onun da bir insan olduğunu söylüyordunuz (Müslim, Cenaiz, 81), biz hayattaki dostlarımızın kıymetini bilemedik. Beytullah'ı hayranlıkla seyrederken bile müminin hürmet ve dokunulmazlığının, Kabe'nin hürmetinden büyük olduğunu ilan ediyordunuz (İbn Mace, Fiten, 2), ama biz ellerimizle ve dillerimizle birbirimize dokunmaktan hiç çekinmedik.

Nice kapılardan kovulmuş, üstü başı perişan insanlar vardı ki Allah'a yemin etse Allah onu yemininde haklı çıkarırdı (Müslim, Birr, 138). Sizden öğrenmiştik onların Rableri nezdindeki bu itibarını. Şairin; "Harabat ehlini hor görme şâkir, Hazineye malik viraneler var" dediği gibi. Lakin biz kulağımızı bu hakikate kapayıp, garibanları hor görmekten geri durmadık. "Ey Allah'ın kulları, kardeş olunuz" (Müslim, Birr, 25) diye uyarmanıza rağmen, kardeş olmayı bir türlü beceremedik ama çok kolay düşman olduk, düşmanlar ürettik…

Şimdi Ya Rasulullah, cümle ettiklerimize pişman olduk, tövbe etmek istiyoruz. Bunca günaha bulanmış beden ve gönüllerimizi istiğfar ile arıtmak diliyoruz. İmanımızı ve ahdimizi tazelemek muradımız. Kırdığımız kalpleri onarmak, paraladığımız onurları tamir etmek, ihlal ettiğimiz hak sahipleriyle helalleşmektir borcumuz. Yaratıldığına değer bir insan olmak, bize elçi, mürşid ve en güzel örnek olarak gönderilmiş olmanızın hakkını teslim etmek üzere ellerimizi uzattık, sana yeniden iman ve biat ediyoruz: "Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasulüh."

Çün cisminle sığmışsın cihâna
Sanma ki tensin,
Gönülden içre gel
Kim cihânın cânı sensin

(Erzurumlu İbrahim Hakkı)

Onurlu Varlığın Onurla İmtihanı

Rukiye Aydoğdu
Diyanet İşleri Başkanlığı Uzmanı

…Her şey bir soruyla başladı:

-*Elestü birabbiküm*?

-*Belâ!*..[75]

Henüz yaratılmamışken yer ve yedi kat gök, bir tek O'nun zâtı var iken, kendisine bir halife yaratmak istedi Âlemlerin Rabbi… Kuru balçığa şekil verip[76] ona kendi ruhundan üfledi…[77]

O ruh ile canlandı, o ruh ile onurlandı ve hep O'ndan bir parça taşıdı Âdemoğlu. O ruh iledir ki bir seferde sayıverdi Rabbinin sorduğu eşya isimlerini.[78] Ve kendisine melekler secde edecek kadar yüceldi. [79]

Kâinat, tüm mükemmelliğiyle bu onurlu varlığın istifadesine verildi.[80] Göklerde ve yerde ne varsa artık O'nun halifesinin emrinde idi. Yer onun için döşek,[81] gece ise örtüydü. Dinlensin diye uyku, geçimlik elde etsin diye gündüz var edildi.[82] Rabbi, onun için döşediği yere o sarsılmasın diye dağları dikti,[83] yolunu karanlıkta kaybetmesin diye göğü yıldızlarla süsledi.[84] Rahmetinin müjdecisi olarak önce rüzgârı, sonra her türlü bitkiyi bitiren bereketli yağmurları gönderdi.[85] Kulaklar, gözler ve gönülle donatılan yeryüzünün bu en şerefli varlığı[86], düşünebildiği, akledebildiği ve Rabbinin istifadesine sunduğu tüm bu nimetlere bakıp ibret alabildiği için değerliydi.

Zira o, rûz-i elestte Rabbini Rab olarak bilen, O'nun kulu olmakla şereflenen yegâne varlıktı.

O, kimsenin yüklenmeye cesaret edemediği yükü omuzlamış ve Rabbi'nin yeryüzündeki halifesi olma onurunu elde etmişti. O, "*Onu yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık*"[87] buyuran Rabbinin kerem tâcını başında hep taşıyacak, bu mükerrem varlığın alnında O'nun nuru hep parlayacaktı. Zira "ahsen-i takvim"[88] olarak yaratılan bu halife, yaratılanların en şereflisi, en onurlusu idi.

Bu onur, ona Rabbi tarafından verilmişti. İşte bu yüzden insanoğlu, sırf insan olma vasfını taşıdığından dolayı âlemde saygın bir yere sahipti. Onur, insanı insan yapan, onu diğer varlıklardan ayıran, ona şeref ve saygınlık kazandıran öz değerdi ve insanın özünde kendisine bahşedilen bu cevher vardı.

Rabbi, şeref sahibi bu varlığı kendisine muhatap olarak aldı, onunla konuştu, ona vahyetti. Yolunu şaşırdığında ona doğru yolu bulması için kitaplar, nebîler gönderdi. İnsanlığın onuru olan peygamberlerin vazifesi, insanları onurlandırmak, değerlerine değer katmaktı. İnsan, kendisini saygın kılan insanî değerleri, erdemleri, Rabbinin ilâhî bilgisini unutmaya yüz tuttuğunda, Rabbi onun elinden tuttu, başıboş bırakmadı ve ona müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi.[89] Nebîlerin her biri, insan onurunun şerefli bir madalya gibi göğsünde nasıl taşınacağını insanlığa öğretti:

Rabbine sadakat gösterip tevekkül imtihanını başarıyla geçen İbrahim onurluydu.

Kenan ilinde Yakub, sabırla evladını beklerken onurluydu.

Kuyulara atıldığında, iffetini koruduğunda, zindanla sınandığında Yusuf, onurluydu.

Her ibtilâya O'ndan geldi diye sabrederken Eyyüb, onurluydu.

Yüreğindeki imanla tufanlara göğüs geren Nûh, onurluydu.

Kavminin aşırılıklarıyla mücadele ederken denizleri yırtan Musa, onurluydu… Zira insan onuru, insanlığın öncüsü peygamberlerin şahsında yüceltiliyordu.

Allah'ın elçilerinin her biri, insanın hayat mücadelesinde onurunu koruyarak yaşayabilmesi için iman, takva, iyilik, ahlak, adalet, sadakat, merhamet, iffet, sabır, hayâ, tevazu ve hulasa insanı insan yapan tüm erdemleri kuşanarak onların yollarını aydınlattılar.

Nihayet insanlık, nübüvvetin son temsilcisi, Hâtemü'n-Nebî, insanlar için yollarını aydınlatan bir kandil, sirâc-ı münîr olan[90] Muhammed Mustafa ile şereflendirildi; o nurla onurlandı.

Tıpkı gecenin en karanlık anından sonra gün ağarması gibi, insanın köle olup pazarlarda satıldığı, çocukların kızgın kumlara gömüldüğü, cehaletin her türlüsü ile insanlığın can çekiştiği o cahiliye çağında, o nurla aydınlanıverdi yerler ve gökler… O nur, kendisine ve Rabbine yabancılaşan insanlığa tekrar insan olduğunu hatırlattı. Oysa İslam'dan önce insanı yapan değerler, onu onurlandıran hasletler ne kadar farklıydı!

Yırtıcılıkta beşerin sırtlanları geçtiği o karanlık çağda insan, ataları ne kadar şerefliyse ancak o kadar şerefli, saygın ve onurlu olabiliyordu. Bu anlamda onların onuru, cahiliye kibir ve gururundan[91] başka bir şey değildi. Bir kişinin şeref ve şanı (mecd) ona ancak atalarından miras kalabiliyordu. Cahiliyenin cömertlikleriyle (kerem) övünen insanları, düşüncesizce, körü körüne, gösteriş için mallarını saçıp savurarak ve cömertlik gösterileri yaparak şeref sahibi olduklarına inanırlardı. Güce, soya, zenginliğe, atalardan gelen şan ve şöhrete (haseb) dayalı cahiliye şerefi, atadan oğula nakledilebiliyordu. Kabile asabiyeti ile ancak kendi kabilesine mensup olanlar saygı değer görülür, diğerleri ile sonu gelmez kabile savaşları ve kan davaları sürdürülürdü. Zorbalık, zulüm ve şiddetin hüküm sürdüğü bu topraklarda insan, nefsine de zulmediyor, Rabbinden başka ilahlar ediniyor, kendisine yabancılaşıyordu. Oysa insanı Rabbinden başkasına boyun eğdiren her şey, onu onursuzlaştırmakta, özünden uzaklaştırmakta idi.

İşte tüm bu yaşanılanların ortasında, insanlığa kaybettiği onurunu yeniden kazandırma görevini üstlenen Allah Resulü, tüm sahte şeref vesilelerini kaldırarak insanın yalnızca Rabbine secde ederek onurlanacağını duyurdu. Cahiliye karanlığında boğulan insana yeryüzündeki konumunu, varlığının mükerremliğini hatırlatarak bütün insanların kadın-erkek, zengin-fakir, köle-efendi olmasına bakılmaksızın O'nun kulu olma şerefine sahip olduklarını hatırlattı: *"Ey insanlar! Şunu iyi biliniz ki, Rabbiniz birdir, atanız da birdir. Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap'a, beyazın siyaha, siyahın beyaza takva dışında bir üstünlüğü yoktur."* [92]

İnsanlığın çetin bir onur imtihanından geçtiği bu dönemde o sirâc-ı münîr,

yerlerde sürünen insan onurunu kaldırdı, layık olduğu yere yerleştirdi, yeryüzünün halifesini kendisi ile tanıştırdı.

Onunla kadın, insan olduğunu yeniden hatırladı. İslam öncesinde uğursuzluk vesilesi olarak görülen kadın,[93] insan olarak, toplumun bir bireyi olarak algılandı; artık erkek ne kadar Allah'ın kulu ise, o da onun kadar kul idi. İncitilen, haysiyeti ayaklar altına alınan, köleleştirilen kadın, onunla birlikte saygınlık kazandı; kendisine nezaket ve zarafetle yaklaşılan bir kristal muamelesi görür oldu.[94]

Onunla çocuk, küçük insan olarak değer kazandı. Doğduğunda ailesinin yüzünün öfkeden kapkara kesildiği küçük kız çocuğu,[95] şimdi Allah'ın ailesine verdiği en güzel emanetti. Bu küçük insana güzel isimler konulmalı,[96] güzel bir terbiye verilmeli,[97] insan onuruna yakışan bir muamele görmeli idi.

Köle olarak ezilen, hor görünen, aşağılanan Zeyd'in oğlu Üsame'nin ordu komutanı olmasına onun için hiçbir engel yoktu. Tıpkı engelli sahabi İbn Ümmi Mektûm'un cemaate imamlık yapmasına engel olmadığı gibi… O, cezaları uygulama konusunda toplumun ileri gelenleri ile güçsüzleri arasında da bir fark gözetmezdi. Onun gözünde kızı Fatıma ile Mahzum Kabilesi'nden Fâtıma bnt. el-Esved arasında adaleti uygulama hususunda hiçbir fark yoktu. [98]

Artık insanın saygınlığına, maddi ve manevi şahsiyetine yönelik her hareket suçtu. Bu yüzden müezzini Bilal'i renginden dolayı ayıplayan Ebû Zerr'i, cahiliyenin izlerini temizlemesi konusunda uyarmıştı.[99] Dilleri, dinleri, renkleri, statüleri ne olursa olsun insan, insanca muamele görmeye layıktı. Farklı dinden olsa dahi insanın dirisi gibi ölüsü de saygıdeğerdi; bir Yahudinin cenazesini gördüğünde ayağa kalkması bu yüzdendi.[100]

İnsanı küçük düşüren, rencide eden, haysiyetini zedeleyen her davranış bundan böyle yasaktı zira insanın kanı, malı, ırzı dokunulmazdı. İnsanın canı, malı, aklı, nesli, dini muhafaza edilmesi gereken mukaddes değerlerdi. Onun kanını dökme, ona maddi manevi şiddet uygulama, gıybetini yapma, iftirada bulunma, alay etme, küçümseme, taklidini yapma, hatta onunla ilgili eyleme dökülmemiş kötü zanlara sahip olma dahi onun haysiyetini inciteceğinden yasaklanmıştı. Zira o, kainatın gözbebeği, âlemin zübdesi idi. Onun gönlünü hoş tutmak, kalbini incitmemek en değerli ibadetti. *Çalab'ın tahtı, nazargâh-ı Hüdâ* olan gönlü yıkmak, kalbi kırmak, Kabe'yi yıkmak kadar büyük bir suçtu artık.

Âlemlerin rahmeti, insana tüm erdemlerin kaynağı olan onur hasletini iade ettikten sonra ona İslam'ın faziletlerini bir bir kuşandırdı. İnsanı insan yapan güzel ahlakın tüm erdemlerini donanarak cömert, iffetli, hayalı, fedakar, yardımsever, merhametli, şefkatli, adaletli, hoşgörülü, yani onurlu insanın en güzel örneğini insanlığa sundu. Eliyle, diliyle, kalbiyle asırlara örneklik edecek duyarlı insan modeli inşa etti. Kadına nezaket, yaşlıya hürmet, çocuğa şefkat ve merhamet, onun örnekliğiyle hayat buldu.

Rahmet Peygamberi, yeryüzündeki en mükerrem varlığın kendisine yakışır şekilde nasıl yaşayacağına dair hayatın en ince noktalarına varıncaya kadar tavsiyelerde bulundu. İnsanın kalbini hastalıklardan nasıl koruyacağı, nefret yükünü yüklenmeden nasıl yol alacağı, Rabbine nasıl kulluk edeceği, insanlarla ilişkileri, konuşma, yeme-içme, giyinme âdâbına varıncaya dek yol gösterici oldu.

İnsanın onurlu bir varlık olarak hayatta duruşunun, bakış açısının nasıl olacağı ve onurunu kaybetmeden nasıl mücadele etmesi gerektiğinin tüm bilgilerini insanlığa sundu.

* * *

Âlemlere rahmet olan[101] ve bu rahmetiyle insanlığı onurlandıran Allah Resulü'nün örnekliği, her çağda yolumuzu aydınlatmaya devam edecektir. İnsanların kim olduklarını unuttukları, kendilerine yabancılaştıkları, aynadaki suretlerini tanımakta zorlandıkları zamanlarda onun ilkeleri insana kim olduğunu hatırlatmaya yetecektir. Ve bu ilkeleri hatırlamaya, insanlığın en çok da çetin bir onur imtihanından geçtiği bugün ihtiyacı vardır. Zira günümüzde kimliğinin, kişiliğinin, yaradılış amacının tanımlanmasında insanlık, bir arayış içindedir. Metafizik boyutundan, ahlaki yükümlülüklerinden, inanç değerlerinden, yeryüzündeki misyonundan, maveradan soyutlanan insan, günü birlik telaşların ortasında bedenine hapsedilmiş durumdadır. İnsan, manevi değerlerden uzaklaşarak özgür olacağı vehmine kapılsa da farkında olmadan kendisini yeni zindanlara hapsetmiştir. Nefsinin, tarihin, toplumun, teknolojinin, medyanın, ekonominin, modanın zindanlarına hapsedilmiş modern insan, bir makinadan farksız, çarkın dişlilerinden biri olarak değerlerine yabancılaştırılmış, hak, hukuk, ahlak, inanç mefhumlarından çok uzakta yaşamaya çalışmaktadır. Ne olduğundan ziyade nasıl göründüğünü önemseyen, hırs, bencillik, sorumsuzluk, aç gözlülük içerisinde kalabalıklar arasında kaybettiği onurunu arayan bir insan modeli ortaya çıkmıştır. Kardeşlik, fedakârlık, merhamet, yardımlaşma duygularından arınmış modern dünyanın insanı, "insan insanın kardeşidir" anlayışından ziyade "insan insanın kurdudur" felsefesiyle hareket etmektedir. Bu yüzden çöpten yiyecek toplayan çocuk, ayazda mendil satan kadın, savaşlarda ölen insanlar onu rahatsız etmemektedir. Esasında diğer insanların onurlarının incinmesinden rahatsız olmaması, insanın onurunu kaybetmekte olduğunun en açık göstergesidir. Asırlardır bu onur imtihanından geçmekte olan insanoğlu, ancak onurunu Rabbinden aldığını, O'nun ruhuyla hayat bulduğunu hatırladığında, kainattaki varoluş serüveninin hikmetini kavradığında özüne dönebilir ve böylece bütün erdemlerin kaynağı olan onuruyla dünyadaki mücadelesine devam edebilir.

A'râf, 7/172.

Hicr, 15/26.

Secde, 32/9.

Bakara, 2/33.

Kehf, 18/50.

Câsiye, 45/13.

Nûh, 71/19.

Furkân, 25/47.

Mürselât, 77/27.

En'âm, 6/97.

Furkân, 25/48.

Nahl, 16/78;

İsrâ, 17/70.

Tîn, 95/4.

Bakara, 2/213.

Ahzâb, 33/45-46.

Fetih, 48/26.

İbn Hanbel V, 411.

İbn Hanbel VI, 240.

Buhârî, Edeb, 111.

Zuhruf, 43/17.

Ebu Davud, Edeb, 61.

Tirmizî, Birr, 33.

Buhârî, Hudûd, 12.

Müslim, Eymân, 38.

Müslim, Cenâiz, 81.

Enbiyâ, 21/107.

İnsan onuru, insanın yaşamı için gerekli olan birinci değerdir. Kişinin kendisini ifade edişi, yaşam şekli, var olma biçimi o kişinin benliğini oluşturur ve bu benlik değeri de kişinin hayattaki onurunu, değerini gösterir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, insan haklarının ortaya çıkışı anlamlı hâle gelmektedir.

Onur Meselesi

Prof. Dr. Kemal SAYAR
Marmara Üniversitesi
Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi

İnsan onurunun sözlük anlamına bakıldığında onur; insanın kendisine karşı duyduğu saygı, öz saygı, haysiyet, izzet-i nefis olarak tanımlanmaktadır. İnsan onuru, insanı diğer canlılardan ayıran, kendisine has özellikler olarak anlaşılmaktadır. İnsan, hem diğer canlılarla ortak özellikler taşımakta, hem de buna ek olarak kendisine has özellikleri barındırmaktadır. İşte bu özellikler insanın onurunu oluşturmaktadır. Bir diğer deyişle, insanın sahip olduğu, kendisini diğer canlılardan ayıran özellikleriyle kendilik değeri veya insan onuru kavramı ortaya çıkmaktadır.

Kişi, onur kavramını yaşamı boyunca edindiği kendilik imgesi ve bu imgeyle birlikte yaşama bilinci edinmesiyle, çevresinden de bu kendilik imgesine uygun davranışı beklemesi olarak hissetmektedir. İnsanlık onuru ele alındığında bu kavram, her bireyin kendi içerisinde bir değer olduğunu, ruhsal ve bedensel varlığıyla hayatın özgün bir parçası olduğunu göstermektedir.

İnsan onuru, insanın yaşamı için gerekli olan birinci değerdir. Kişinin kendisini ifade edişi, yaşam şekli, var olma biçimi o kişinin benliğini oluşturur ve bu benlik değeri de kişinin hayattaki onurunu, değerini gösterir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, insan haklarının ortaya çıkışı anlamlı hâle gelmektedir. Onur kavramı sadece insan hakları bildirgelerinde var olmayan, farklı dinlerin de temelinde olan bir kavramdır. Onur kavramı, farklı dinlerce aynı hassasiyetle incelenmiştir. İslam inancına göre, insan saygı değer bir varlıktır ve gerek bedensel bakımdan, gerekse manevi yapısı bakımından güzel ve üstün yaratılmıştır. İslam'a göre, Allah katında tüm insanlar birbirlerine eşittirler. Bununla bağlantılı olarak, insan iyi işleri, güzel davranışları ve güzel ahlakı ile özel bir değere sahip olmaktadır. Bu değer, kişinin sahip olduğu onuru olarak tanımlanabilmektedir. İnsanlık onuru, her insanın içinde var olan kendilik değeri duygusudur. Hristiyanlık dininde, insan onuru kaynağını, günahlardan arınma ve Tanrı'yla bir olma hâlinden almaktadır. Bir diğer deyişle insanlar, Tanrı'nın yarattığı, onun izlerini taşıyan varlıklardır. Bu nedenle, hiçbir toplum, hiçbir kural, hiçbir sosyal düzen, insan onurunu çiğnememelidir. İşte bu onur kavramı, insan hakları konusunun da temelini oluşturmaktadır.

İnsan ruhunun kasvetli bir koridora açılan pencereleri olduğu gibi, şefkat ve merhametin ışıklı koridorlarına açılan pencereleri de var. Basında yer alan haberler, insan doğasının karanlık tarafını temsil eden zalimlik, cinayet, hırsızlık, savaş gibi kötücül eylemleri daha fazla bildirir. Aslında insanların özünde, saldırganca duygulardan belki daha fazla fedakârlık ve diğerkâmlık yeteneği mevcuttur. Bunun için anlayış ve empatiye hayatlarımızda daha fazla yer ayırmamız gerekiyor. İnsan onuru ancak empatiye dayalı bir anlayışla tesis edilebilir.

Empati başka insanların acılarını, ıstırap ve sıkıntılarını anlayabilmek, hissedebilmek ve onları anlayıp hissettiğimizi onlara da duyurabilmek demek. ‘Başkasının acısı benim acımdır’ diyebilen insanlar, daha yardımsever ve diğerkâm olurlar. Ahlâkın kökleri de empati duygusunda yatar; acı, tehlike ve yoksunluğun yarattığı muhtemel kurbanlara eşduyum gösterebilen insanlar, acıyı sadece kendi bölgelerinden değil insanlığın yanından yöresinden kovmak ister.

Aliya İzzetbegoviç, ‘Tarihe Tanıklığım’ adlı kitabında şöyle yazar : ‘Kurbana duyulan sempati düşünme yetisinde bulunabilecek bir şey değildir; o ancak ruhta, yani ‘bu dünyaya ait olmayan’ bir ilkede bulunabilir.. Ne denli yoğun olursa olsun hiçbir akıl yürütme, düşünme ve basiret, adalet ve hakikat uğruna feda edilmiş bir hayata ilişkin tek bir örneği bile açıklamaya, meşrulaştırmaya yetmez’. Bu sözler uzun zamandır zihnimi tırmalıyor. Hodbinliğin salgın boyutuna vardığı bir zamanda, başka insanların yararı için kendi çıkarlarını feda eden, doğruluk ve hakikat için, özgürlüğün ve adaletin türkülerini söyleyebilmek için kendilerini feda eden insanları nasıl açıklayacağız? Onları esinleyen şey nedir? Hangi psikolojik dürtü veya düzenek ‘bu çağın soyluları’nı diğerlerinden ayırıyor? İnsana, onurunu sağlayan nedir?

İnsan doğasına ilişkin karamsar bir görüşü inatla koruyanlar, onurlu ve diğerkâm kişinin evrendeki temel dürtü olan organizmanın kendi öz çıkarlarını kovalama ilkesine aykırı hareket ettiğini, cömert bir edim gibi görünen şeyin aslında size başkalarının yardım etmesini sağlamaya dönük bir hareket olduğunu dile getiriyorlar. Şüpheciler der ki, başkalarına yardım ederiz çünkü etmezsek hissedeceğimiz utanç ve suçluluğu bu eylemle gidermek isteriz veya kendi kendimize daha fazla saygı duymak için, insanlar tarafından hayırsever ve iyi birisi olarak tanınmak için, yardım ederiz.

Oysa kimsenin görmediği, göremeyeceği, görülse, övülmek bir kenara sert bir biçimde cezalandırılacak yardımlar vardır. İnsanlık, bu kabil kahramanlık edimlerine savaş ve buhran zamanlarında tanıklık eder. Nazi soykırımından Yahudileri kurtaran insanlar üzerinde yapılan ruhbilimsel bir çalışma, kurtarıcıları fevkalade empatik kişiler olarak tanımlıyor. Bu insanlar başka varlıkların acı çektiklerini görmek istemiyor ve hemen o acıyı dindirecek bir şeyler yapmaya soyunuyor. Başkasının çaresizlik ve keder içinde oluşu, onlarda empati uyandırıyor, ‘başkalarının kederli olduğu bir dünyada ben mutlu olamam’ düşüncesi, onları eyleme geçiriyor. İşte bu manada onur; mazlumun, ötekinin, başkasının iniltisine cevap verebilmektir.

Yakın zamanlı bazı çalışmalar başka insanların iyiliğini düşünmenin insan doğasında var olduğunu bize gösteriyor. Diğerkâmlık, sıradan insanlığımızla onu aşan ‘meleksi’ tarafımızın arasında bir yerde, maneviyat ile bilimin birbiriyle kapıştığı bir alanda duruyor. Manevi disiplinler insanın ahlaken evrilebilir, mükemmele doğru gidebilir bir varlık olduğunu söylerken bilim, insana, diğer varlıkların arasında daha kutsal, daha özgül bir rol biçmiyor.

Çağımız, narsisizm ile diğerkâmlığın savaşına tanıklık ediyor. Narsisistik düşünce içindeki grup ve kişiler, kendi gruplarının seçilmişliğine, üstünlüğüne ve dışarıda kalanların potansiyel düşmanlar olduğuna inanırken, diğerkâm oluşumlar, bütün insanların eşit ve değerli olduğuna ve dışarıda kalanların

potansiyel dost olduğuna inanıyor. Narsisist, grubumuzun hak ve iddiaları öncelik taşır, grubumuzun dışında kalanların hayatları kolayca harcanabilir, grubumuzdaki insanlara yardım edersem daha iyi bir insan olurum derken, diğerkâm hiçbir grubun öncelikli bir iddiasının olamayacağını, bütün hayatların kutsal olduğunu ve grubun dışında kalanlara yardım etmenin kendisini daha iyi bir insan yapacağını düşünüyor.

Normal şartlar altında ahlak, erdem ve idealizm, insanı başkalarına zarar vermekten alıkoyan iç frenlerdir. Ahlak, özdenetimi destekler ve böylece kötülüğün yayılmasını önler. Ancak kimileyin, hayatlarımızı adadığımız ülküler, bizi zalimliğin sularına sürükler, yüce idealimiz adına başkalarını incitmek, sadece kabul edilebilir bir şey değil aynı zamanda kutsal bir görev de oluverir.

İdealleri çıkış noktası yaparak kötülüğü meşrulaştıranlar, çoğu zaman gruplardır. Çevrenizde, size yürüdüğünüz yolun doğru olduğunu söyleyen insanlar olursa, yüce amaçlar için saldırganca yöntemler kullanmanın meşruiyetine daha kolay inanırsınız. Bir grup hemen her zaman kendi bireysel üyelerinin toplamından daha aşırıdır. Kötülüğe meyleden gruplar içlerindeki şüphe ve muhalefeti kolayca bastırır, bastırmadıklarında farklı sesleri hainlikle yaftalar ve cezalandırırlar. Fransız devriminde giyotinin en çok ‘iç düşman’lar için kullanıldığını hatırlayalım. Her devrim, her ideoloji, kendi hain kadrolarını istihdam eder.

Unutmayalım ki ahlak, ötekinin yüzünde başlar. Kötülüğe karşı durmak için merhamet bize yeter. İnsanın onurlu oluşu, diğer varlıkların saygınlığını tescil etmesiyle kaimdir. Zulmün onuru yoktur. İçinde ilahi neşeden bir kıvılcım taşıyan herkes, onurdan nasibini alacaktır.

İnsanın, insanlık şerefinden aldığı ve kendisinden ayrılmaz bir parça teşkil eden maddi-manevi dünyasını ilgilendiren hakları, dokunulmaz karakter taşır ve saygıyı gerektirir.

İslam Hukukunda İnsan Onuruna Dayalı Bazı Hükümler

Prof. Dr. Saffet KÖSE
Necmettin Erbakan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Şeref "İnsan Olmaktır (Âdemiyyet)"

Kur'an-ı Kerim, "*Biz Âdemoğlunu şerefli / onurlu bir varlık kıldık*" ayetinde[102] açıkça görüldüğü üzere, insanın şerefli/onurlu bir varlık olarak yaratıldığına güçlü bir vurguda bulunur. Kelime olarak "insan" yerine özellikle insanlığın ilk atası Hz. Âdem'e bağlı bir onur vurgusunda bulunulması, ilke olarak onur sıfatının aynı anne-babanın (Âdem-Havva) çocuğu olmaktan doğduğuna çok güçlü bir işaret vardır. Buna göre şeref *Âdemiyyet*'tir/*insanlık*'tır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), Veda Hutbesinde, bu sonuca işaret ederek şöyle buyurmuştur: "*Ey insanlar! Rabbiniz bir, atanız birdir. Hepiniz Âdem'in çocuklarısınız. Âdem ise topraktandır. Dikkat edin Arab'ın kendi dışındaki bir ırka, onların da Arab'a; beyazın/zenciye, zencinin de beyaza Allah'ın emir ve yasaklarına saygı derecesi dışında bir üstünlüğü yoktur.*"[103] Hucurât suresinin 13. ayetinde de aynı husus ifade edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim ile onun uygulaması mahiyetindeki Sünnet, insanı onurlandıran bazı hususlara da dikkat çeker. Mesela Kur'an-ı Kerim, 'insanı iki eliyle yarattığı', 'ruhundan üflediği', 'böyle bir varlığa meleklerinden secde etmesini istediği ve İblis'in direnmesi sebebiyle de bu yüzden İlahi rahmetten kovulduğu',[104] 'insanı yeryüzünde halîfe kıldığı'[105] şeklindeki ayetleriyle Allah Teala'nın insanın yaratılışına gösterdiği özene ve onun şerefine[106] işaret eder. Kainatın insanın emrine verilmiş olması da[107] bu şerefin işaretidir.

Hz. Peygamberin hadislerinden[108] anlaşıldığı üzere onura sahip olma bakımından insanın dirisi ile ölüsü arasında herhangi bir fark yoktur, ölüsü de dirisi gibi saygındır.[109] Bunun için olmalı ki, Hz. Peygamber (s.a.s.), Bedir Gazvesi'nde öldürülmüş olan müşriklerin kabir kazılarak defnedilmesini emretmiş, ölülere her türlü insanlık dışı muameleyi yasaklamıştır.[110]

Kur'an-ı Kerim, kişilik haklarına büyük önem vermiş, Hz. Peygamber (s.a.s.), ümmetini bu yönde eğitmiş, İslam hukukçuları da bu iki kaynak doğrultusunda zengin bir içtihatlar külliyatı oluşturmuştur.

Bu bağlamda, insanın şeref ve haysiyetiyle oynamak, insan ruhu üzerinde derin izler bırakan tahribata sebep olduğu için kul hakkının en ağırı olarak kabul edilmiş ve büyük günahlar içinde sayılmıştır. İslam toplumlarında bu tür hak ihlalleri ahlaki bakımdan ayıp sayılmış, hukuki düzenlemelerde de ağır suç kapsamında değerlendirilmiştir.

1. Âdemiyyet Şerefinin Pratik Hayattaki Bazı Sonuçları

İnsanın, insanlık şerefinden aldığı ve kendisinden ayrılmaz bir parça teşkil eden maddi-manevi dünyasını ilgilendiren hakları, dokunulmaz karakter taşır ve saygıyı gerektirir. Genel insanlık onuru, onun temel haklarına, Allah'ın her insanı "kendisine özel yaratmasıyla"[111] şereflendirmesi de bireysel özellik ve yeteneklerine saygıyı zorunlu kılar.

Öncelikle insan kendi "insanlık onuru"nu kendisi korumalıdır. Saygı isteyen öncelikle kendisine saygılı olmalıdır. Bunu sağlayan da genellikle iki şeydir. Birincisi, insanın kendisini yönetebilmesi, "aşağıların aşağısına" iten süflî arzuların esaretinden korumasıdır.[112] Allah Teala, nefsine teslim olarak hayvanlardan bile aşağıya düşen, insan onurunu ayaklar altına alan insanı kınamıştır.[113] İkincisi de insanın kendisine yakışan işler yapmasıdır. Bunun da iki yönü vardır. Birincisi, yapılan iş, insanın şerefine yakışanlardan olmalıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah'ın onur verici işlerle uğraşmayı sevdiğini, şerefine yakışmayan işlerle meşgul olmaktan ise hoşlanmadığını[114] bildirmiştir. İkincisi de kabiliyetini gerçekleştirecek alanlarda faaliyette bulunmasıdır. Her insanın farklı bir alanda kabiliyeti söz konusudur.[115] Kişisel olarak saygınlık kazandıran başarının itici gücü, o doğrultuda çalışmakla sağlanabilir. Kişisel yetiler, Allah'ın insanlığa bir armağanıdır. Diğer insanların bu güce ihtiyacı vardır ve toplum bunu oluşturmakla yükümlüdür. Bu ortamı bulduğu hâlde yeteneklerini geliştirmeyen saygıyı haketmez. Böyle insanlar, ailesine ve topluma yük olur. Ailesi ve toplum içinde onurlarını koruyamazlar.

Her kabiliyet potansiyel bir güçtür. Onu işletmemek, başkalarından geçinmek, dilenmek, bizzat insanın kendi kendisine saygısızlığıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.), hadislerinde, dilenciliği yüzsüzlük ve onursuzluk olarak nitelemiş,[116] el emeğini ve çalışmayı övmüştür.[117] Dilencilik, 'asalaklık', 'başkalarının sırtından geçinme' demektir ki şu hadiste de belirtildiği üzere insanın mükerrem sıfatını/şerefini[118] ayaklar altına alan bir tutumdur: "Sizden birinizin dağa giderek bir arkalık odunu yüklenip satarak ihtiyacını karşılamasıyla şerefini kurtarması -verilir veya verilmez ayrı bir şey ama- insanlardan istemekten daha hayırlıdır."[119]

Hz. Peygamber (s.a.s.), kendisine gelerek bir şeyler isteyen Ensar'dan bir zatın basit bir-iki eşyasını satarak bir balta alıp kendisine vermiş, dağdan odun kesip satmasını istemiş ve adamın on beş gün sonra kazandığı on dirhemle gelmesi üzerine ona şu uyarıyı yapmıştır: "İşte bu, kıyamet günü dilencilik lekesi ile Allah'ın huzuruna çıkmandan hayırlıdır. Dilencilik ancak üç kişi için düşünülebilir: Fakr u zaruret içinde bulunan, ağır borç yükü altında ezilmiş gariban, ızdırap verici kan bedeli (diyet) ödemek durumunda kalan."[120]

İslam hukuku açısından çalışmaya gücü yeten birisinin çalışması farzdır,[121] dilenmesi helal değildir.[122] Çünkü dilenmek, sadece dünyada değil, ahirette de insan onurunu ayaklar altına alan bir yüzsüzlüktür.[123] Hz. Ömer, çalışmanın derece bakımından cihaddan üstün olduğu kanaatindedir.[124] Ebu Hanife'nin öğrencilerinden Hasan b. Ziyâd, yolculuk esnasında suyu ve parası olmayan kişinin isteme zilletine katlanmaktansa, arkadaşından su istemeyip teyemmüm ile namazını kılmasını caiz görür.

Ramazan bayramının hemen öncesinde fıtır sadakasının meşru kılınmasının

sebebi, imkânı yerinde olmayan insanların hiç değilse bayram sırasında kalplerinin yoklukla meşgul olmasının önlenmesi, sıkıntılarının giderilmesi, böylece bir nebze de olsa ihtiyaçları karşılanmış olarak bayram coşkusuna, neşesine, sevincine katılmalarının sağlanmasıdır. Çünkü bir toplumda bazılarının bayram ederken, diğer bazısının ihtiyaç içinde kıvranması, bu coşkuya ortak olamaması, fakirin hem toplum, hem de ailesi nezdinde mahcubiyet duyması, bayrama ve toplumsal ilişkilere leke düşüren, onur kırıcı bir hâldir. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s.): *Bugün fakir-fukarayı dilenmeye/istemeye/kapı kapı dolaşmaya muhtaç etmeyin* buyurmuştur.[125]

İnsanlık onurunun pratikteki sonuçlarından birisi de şudur: İnsanın kendi iradesi dışında oluşan yaratılış gerçekliğine bağlı özelliklerine ve aidiyetlerine dayalı bir hiyerarşi belirlenemez, buna bağlı bir statü edinilemez; bu tür farklılıklar ayrıcalık sağlayan bir üstünlük, övünç vasıtası ya da rencide edici bir aşağılanma sebebi olarak görülemez; yarışmalara konu edilemez; ön yargı/peşin fikirlilik oluşturamaz; prestij aracı olarak kullanılamaz. İnsanı farklılaştıran, ona kıymet kazandıran, fıtrat değerleriyle ne kadar uyumlu hareket etmiş olduğu ile doğru orantılıdır.[126] Hz. Peygamber (s.a.s.), Bilal'i "siyah kadının oğlu" hitabıyla inciten bir arkadaşına sert tepki vermiş ve insanın değerini belirleyenin iyi işlerde bulunmak olduğunu söylemiştir.[127]

Konuyla ilgili benzer bir olay da şöyledir: Ebu Hüreyre'den nakledildiğine göre siyah tenli bir kadın (Ümmü Mihcen), mescidi süpürüyordu. (Bir gün) Resulullah (s.a.s.) onu görememiş ve kendisini sormuştu. Oysa sahabe, onu çok fazla önemsemedikleri için öldüğünü Hz. Peygamber (s.a.s.)'e haber verip kendisini rahatsız etmek istememişler, götürüp cenazesini defnetmişlerdi. Bunu duyan Resulullah (s.a.s.): "Bana haber vermeli değil miydiniz?" diye serzenişte bulundu ve onun kabrini kendisine göstermelerini istedi, gidip kabrinin üzerinde cenaze namazını kıldı.[128]

İnsanlık aslî sıfattır, ortak noktadır, bütün dünyevi farklılıklar, mesela başarı, zenginlik gibi diğer vasıflar arızîdir, sonradan kazanılan bir özelliğe sahiptir. Bu tür farklılıklar, sosyal ilişkilerin ölçüsü olarak belirlenmemeli, ast-üst ilişkisi şeklinde bir hiyerarşiye sebep olmamalıdır. Çünkü Halife ile sade vatandaş, efendi ile kölesi önce kardeştir. Eğer mümin ise din kardeşi, değilse insan kardeşidir.

Aynı anne-babanın çocukları olma şerefini taşıyan insanlar "insan olarak kardeştirler", bu yönüyle tek bir ailenin üyesidirler ve her biri diğerinin insanlık onurunu korumasına yardımcı olmakla yükümlüdür. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in: "*Bütün insanlar Allah'ın ailesidir. Allah katında en sevimli olanlar insanlara en güzel davranandır/ en faydalı olandır*"[129] hadisi, bu kardeşliğe vurguda bulunması ve işlevselliğini de iyiliği merkeze alan ilişkiler şeklinde göstermesi önemlidir. Buna göre aynı anne-babadan doğmanın getirdiği onurun taçlandırdığı bir olgu olarak insan kardeşliğinden doğan bir hukuk vardır.[130] Bunun gözetilmemesi, ihmal edilmesi, insanlık onurunu rencide edici bir tutumdur. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ikili ilişkilerde aidiyetlerle ilgili herhangi bir ayrıma gitmeden, insanın onurlu varlık oluşunu esas alarak hareket ettiğine dair önemli örnekler vardır. Mesela Hz. Peygamber (s.a.s.), 627 yılında, kendisine ve Müslümanlara her türlü eziyeti

yapmış olan Mekkeli müşriklerin kıtlık çektiklerini öğrenir öğrenmez fakirlerine dağıtılmak üzere Mekkelilerin liderleri Ebu Süfyan ve Safvan b. Ümeyye'nin emrine 500 dinar para göndermiştir.[131] Yine, kıtlık çeken Mekke'de müşriklerin lideri konumunda bulunan Ebu Süfyan'a hediye olarak yüklü miktarda *acve* hurması göndermiştir.[132] Bir Yahudi ailesine düzenli olarak mali yardımda bulunmuştur ki O'nun vefatından sonra da onlar bundan yararlanmaya devam etmişlerdir.[133] Mekkeli müşriklerin Müslüman olduktan sonra onur kırıcı muameleye tabi tuttukları Yemame kabilesinin reisi Sümame b. Üsal'in, kıtlık çeken Mekke'ye hububat sevkiyatını durdurması üzerine Mekkeli müşriklerin olayın çözümü için yardım istediği Hz. Peygamber (s.a.s.), Sümame'ye yazdığı bir mektupla, erzak ve temel ihtiyaç maddelerinin yeniden sevkiyatının başlamasını sağlamıştır.[134]

Yaratılış gerçekliğine bağlı olan farklı özellik ya da aidiyetlerin oluşturacağı çatışma risklerine karşı insanlık onurunu koruyucu uluslararası teşkilatların kurulması zorunluluğu vardır.[135] Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ilahi vahye muhatap olmadan epey süre önce zulme uğrayan güçsüz ve zayıfların haklarını koruma amacıyla kurulan *hılfü'l-fudûl* sözleşmesinde yer alması ve bu komitede aktif olarak görev yapması, onun zulme karşı tavrını gösteren önemli bir örnektir. Bu anlaşma metninde yer alan şu ifadeler, fıtratın haksızlığa isyanıdır: "Allah'a andolsun ki Mekke şehrinde birine haksızlık ve zulüm yapıldığı zaman hepimiz, o kimse ister iyi olsun ister kötü, ister bizden birisi, isterse yabancı olsun, kendisine hakkı verilinceye kadar tek bir el gibi hareket edeceğiz…"[136] Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, nübüvvet göreviyle şereflendikten sonra da yine böyle bir kuruma davet edilmesi hâlinde tereddütsüz icabet edeceğini bildirmesi[137], insanlığa bir mesajdır. Hiç değilse Müslümanlar kendi aralarındaki ihlallerde onur mücadelesi veren insanların yanında yer alacak teşkilatlar oluşturmalıdırlar.[138] İslam dünyasının bugünkü durumu göz önüne getirilecek olursa, bunun ne kadar acil bir ihtiyaç olduğu görülecektir.

İnsan, irade ve akıl sahibi bir varlık olarak başkasını doğrudan ilgilendirmeyen bireysel tercihlerinden kendisi sorumludur, diğer insanların ona saygı duyması gerekir. Bu bir tercih veya kabul olabileceği gibi bir aidiyet de olabilir.[139]

İnsan, yaratılış gerçekliğine (fıtrat) bağlı olarak belli ölçüde çevrenin de etkisiyle uygun bulduğu bir topluluğa ilgi duyar, kendisini ona ait hisseder. Bu bir din, mezhep, tarikat gibi manevi alanı düzenleyen kurumlar olabileceği gibi vakıf, parti, dernek, kulüp vs. şeklinde sosyal içerikli örgütler de olabilir. Bu durum tabiidir ve tutuculuk, taassup olmadıkça herkesin diğerinin tercihini tabii karşılaması, bu yöndeki kabullere saygı duyması gerekir. Belli şartlarda tercihlerin tartışılması doğaldır. Bu da insan olmanın bir gereğidir. Ancak tercihlerle ilgili tartışmalarda fiziki ya da psikolojik şiddete başvurma, İslam'ın temel kaynakları tarafından tasvip edilmemiştir. Aksi bir durum çatışma sebebidir.[140]

2. İslam Hukukunda İnsan Onuruna Dayalı Bazı Hükümler

İslam hukukunun farklı alanlarında insan onuru merkeze alınarak geliştirilmiş birçok hüküm vardır. Bunların tamamını ele almak bir tezi gerektirir. Biz seçmeci

bir usulle dikkat çekici olan ve İslam hukukçularının insan onuruna bakışı konusunda bir fikir verecek kadar bazı örneklere yer vereceğiz.

Onurlu bir varlık olarak insanın şahsiyetinin rencide edilmesi, onur kırıcı davranışlara maruz bırakılması, tarihî süreç içerisinde en fazla görülen eylemlerdendir. Özellikle savaşlar, bu türden kötülüklerle doludur. Mesela Sebe Melikesi Belkıs, Hz. Süleyman'ın hak dine davet eden mektubunu aldıktan sonra halkıyla istişaresi sırasında kavmin ileri gelenlerinin; "Biz çok iyi savaşçılarız, çok güçlüyüz, emrindeyiz" dediklerinde Belkıs'ın cevaben, "Hükümdarlar bir memlekete girdiler mi, orayı tarumar ederler ve halkın şerefli/onurlu kişilerini iki paralık ederek ayağa düşürürler. Onların yapacağı da budur"[141] şeklindeki sözlerinden de anlaşıldığı kadarıyla, özellikle savaşlarda insan onuruyla oynamak bir gelenek hâlini almıştır.

Uluslararası çabalara rağmen bu hisler hâlâ kontrol edilebilmiş değildir. Mesela II. Dünya Savaşı sırasında milyonlarca kadın tecavüze uğramıştır.[142] Özellikle Müslümanlarla yapılan savaşlarda karşı tarafın Müslüman kadınların ırz ve namuslarına saldırmaları, tecavüzde bulunmaları, Müslümanlar açısından çok daha incitici, onur kırıcı bir özellik taşıdığı için başvurulan bir yol olagelmiştir. 1992 yılında Bosna savaşında Sırpların tecavüzüne uğrayan 40.000'i aşkın Müslüman kadına yapılan bu muamelenin, Müslüman dünya üzerindeki onur kırıcı etkisi hâlâ devam etmektedir.[143]

Hz. Peygamber (s.a.s.), savaş ve savaş dışında da bütün şekilleriyle işkenceyi yasaklamıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah'ın bir kudsî hadiste "kullarıma işkence etmeyin" buyurduğunu insanlara ulaştırmış;[144] aynı doğrultuda bizzat kendisi de "Allah'ın can verdiği hiçbir varlığa işkence etmeyin"[145] hadisiyle genel tavrını belirlemiş; böyle ihtimallerin bulunabileceği özel durumlarda da hassasiyetinin bir gereği olarak "işkence yapmayın" şeklinde uyarılarda bulunmuştur.[146] Mesela savaşa ya da asayiş için gönderdiği askerî birliklere verdiği talimattan birisi:[147] "Allah'ın can verdiği hiçbir varlığa asla işkence yapmayın"[148] şeklindeki uyarısı olmuş, inançlarından dolayı büyük işkencelere maruz kalan ilk dönem Müslümanlarının ele geçirdikleri en azgın düşmanlarına bile işkence izni vermemiştir. Söz gelimi, etkili hitabeti ve şiirleriyle Müslümanları aşağılayan, kavmini tahrik eden Kureyş'in sözcüsü Süheyl b. Amr'ın bu gücünü kırmak için Hz. Ömer'in *ön dişlerini sökme* teklifini Hz. Peygamber, "Ben işkence yapamam, yoksa Allah da bana işkence yapar" diyerek reddetmiştir.[149]

Maddi ve manevi anlamda eziyet verici, küçük düşürücü, incitici özelliğiyle onur kırıcı bir eylem olan ve insanlık tarihinin derinliklerine kadar giden, günümüzde de insanlık suçu sayılan işkencenin kaldırılması, insanlık için çok önemli bir karardır.[150] Hizmetçi, köle, hür, sanık, hükümlü, esir gibi statüsü ne olursa olsun dini, dili, etnik kimliğine bakılmaksızın bütün insanlar için işkence yasaktır. İşkence yasağı sadece insanlar için değil, hayvanlar da dahil bütün varlık için geçerli bir hükümdür.[151]

Bugün de geçerliliği devam eden devletler hukukundaki mütekabiliyet/karşılıklılık ilkesi, İslam hukukçularınca karşı tarafın yaptığı işkence hususunda geçerli sayılmamıştır. Bunun sahabeden başlayan örnekleri vardır. Mesela Amr b.

el-Âs ile Şurahbil b. el-Hasene, Şam'daki bir savaş sırasında öldürülen bir patriğin/komutanın başını Akabe b. Âmir el-Cühenî ile Medine'ye Halife Hz. Ebu Bekir'e göndermişler, onun bunu hoş karşılamaması üzerine Akabe, düşmanın da kendilerine aynı şekilde davrandığını söylemiş, bunun üzerine Hz. Ebu Bekir: "Allah'ın Kitabı ile Hz. Muhammed (s.a.s.)'in uygulaması varken Farslılarla Bizanslılar'ı örnek almak da neyin nesi?![152] diye tepki göstermiş ve askerleri uyarmıştır.

İslam âlimleri, gerek ahiret saadetinin kazanılması, gerekse dünya hayatında insana yaraşan bir hayat içinde yaşayabilmesi açısından birey ve toplumun sahip olması gereken ve bütün dinlerin ortak noktasını oluşturduğunu ifade ettikleri beş temel değerden bahsederler. Şeriatın maksatları olarak formüle edilen ve bulunması, korunması zorunlu olan ve herhangi bir fark gözetilmeksizin insanın sırf insan olma şerefiyle sahip olduğu bu vazgeçilmez değerler din, can, akıl, nesil ve malın muhafazası şeklinde belirlenmiştir.[153] Herhangi bir ayırım olmaksızın bu esaslar bütün insanlar için bütün mekânlarda sabittir. Hz. Peygamber (s.a.s.), hac esnasında bütün insanlara hitaben "insanların canlarının, mallarının, şeref ve namuslarının dokunulmaz olduğunu" bildirdikten sonra üç defa "sakın zulmetmeyin, sakın zulmetmeyin, sakın zulmetmeyin" şeklindeki uyarısıyla bu konuda ne kadar hassas olduğunu göstermiş, orada bulunanları da bu talebini orada bulunmayanlara duyurmakla görevlendirmiştir.[154] Buna göre bir toplumun en üst kurumunu oluşturan Devletin varlık sebebi de bu değerleri korumaktır. Meşruiyet ölçüsü de bu değerlere ne ölçüde sahip çıktığıyla doğru orantılıdır. Mesela İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslim vatandaşların insan olma şerefinden kaynaklanan inanç özgürlüğü, can güvenliği, mal emniyeti, aklî değerlerinin korunması, namus-şeref ve haysiyetlerinin muhafazası gibi temel haklar, Müslüman devletin sorumluluğu altındadır.[155] Gayrimüslim vatandaşların sırf farklı inançtan oldukları için zulme uğramaları durumunda Hz. Peygamber (s.a.s.), hesap günü geldiğinde bu haksızlığı yapanlardan bizzat kendisinin davacı olacağını belirtir: "Gayrimüslim vatandaşlar konusunda dikkatli olun. Kim bir gayrimüslim vatandaşa haksızlıkta bulunursa/zulüm yaparsa yahut onun hakkı olan şeyi kısar veya kısıtlarsa ya da ona gücünün üstünde bir yük yüklerse yahut da ona ait olan bir şeyi gönlü olmadığı hâlde alırsa, kıyamet günü öncelikle ben ondan davacı olacağım."[156]

Kur'an-ı Kerim, bu değerlere yönelik cezaları bizzat belirlemiş ve bunları oldukça da ağır tutmuştur.[157] Bu cezaların ağır oluşunun sebebi, bu değerleri saldırıdan korumak ve bu niyette olanları caydırmaktır.[158]

İslam hukukunda insan onurunun bir gereği olarak bu insanlık değerlerine karşı yapılan saldırılarda sahibine meşru müdafaa hakkı tanınmış ve bu yolda yapılan savunma, hukuka uygunluk sebebi kabul edilmiş, saldırıyı engelleyemeyerek canı,[159] dini,[160] malı,[161] ailesi-ırzı uğruna[162] ölenler de şehitlikle müjdelenmiştir.[163] Şehitlik ise en şerefli rütbelerden birisidir.

İslam'ın iki temel kaynağı Kur'an ve Sünnette iffet, şeref ve haysiyetin dokunulmazlığı ilkesinin ihlali yüz kızartıcı, rencide edici, toplum içinde küçük düşürücü etkisi sebebiyle büyük günahlar içinde sayılmış, bu suçu işleyenlere hukuki müeyyideler öngörülmüştür. Tarihî süreç içinde bu konunun en önemli

örneği Hz. Aişe'ye atılan zina iftirasıdır. Kur'an-ı Kerim, bu olaya adı karışanların "hüsn-i zan" ve "aslî berâet" ilkelerini ihlal ettiklerini, onur kırıcı bir suç ithamında bulunduklarını, bu sebeple de büyük günah işlediklerini belirtir. Hz. Aişe'nin iftiraya maruz kalmış iffetli, şerefli bir kadın olduğunu vurgulayarak onu temize çıkarır.[164] Hz. Peygamber'in, helak edici yedi günahtan birisi olarak ifade ettiği namuslu bir kadına zina iftirasında bulunmanın[165] cezasını Kur'an-ı Kerim, 80 kırbaç şeklinde belirlemiş ve bir daha şahitliklerine itibar edilmeyeceği[166] hükmünü getirmiştir.[167] Hz. Âişe'ye iftirada bulunanların elebaşları da bu şekilde cezalandırılmıştır.[168]

İslam hukukçuları Hz. Âdem ile Havva'nın şahsını dikkate alarak kendileri gibi çocuklarının da (tüm insanlar) hürriyet şerefine sahip olduklarını ifade ederler. Buna göre hürriyet, insanın aslî statüsüdür, kölelik arızî bir durumdur.[169] Hürriyet ise şereftir/onurdur.[170]

Çok eski bir kurum olan kölelik, hukuki bir statüdür ve İslam'ın oluşturduğu bir yapı değildir. Kaynağında Roma hukukunda yer alan borcunu ödeyemez hâle gelen yükümlünün alacaklısının kölesi hâline gelmesi hükmü ile sürüp giden savaşlar vardır.

Kölelik, insan onuruna yakışan bir statü olmadığı için İslam, kucağında bulduğu bu sorunla mücadele etmiştir. Ancak İslam gelir gelmez, toplumsal ve psikolojik şartların getirdiği zorunluluklar sebebiyle ani ve radikal bir kararla köleliğin kaldırılmasını sağlayamazdı. Onun için de zamana yayılması (tedric) gerekiyordu. İslam'ın tavrı da bu yönde olmuştur. Bu zorunluluktan dolayı İslam, öncelikle onların durumunu düzeltmiştir. Mesela Kur'an-ı Kerim, köle-cariye ve hizmetçilere iyi davranılmasını emretmiştir.[171] Hz. Peygamber (s.a.s.), onur kırıcı olduğundan dolayı onlara "kölem, cariyem" şeklindeki hitabı yasaklamış, bunun yerine "evladım, kızım"[172] şeklinde hitap edilmesini istemiş, ilişkiler noktasında da kölelere iyi davranılmasını emretmiştir.[173] Diğer taraftan çeşitli kefaretlerle ve sevap kazanma aracı oluşuyla da köleliğin kaldırılması için mücadele etmiştir.

Bizzat Hz. Peygamber (s.a.s.), efendi-köle sınıflaşmasına karşı dünya tarihinde eşsiz sayılabilecek bir örnekle bir köle ve cariyenin çocuğu olan Üsâme b. Zeyd'i, bilgi ve becerisine güvendiği için 18 yaşlarındayken sahabiler ordusuna komutan tayin etmiştir. Bunu tam olarak hazmedemeyen bazı kişilerin "büyük sahabilerin bulunduğu bir orduya, çocuk yaşta birisinin tayin edilmesini yadırgayıp ileri geri konuşmaları" üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), onu, bu göreve layık olduğu için atadığını bildirmiştir.[174]

Hürriyet, insanın onuru, doğuştan sahip olduğu aslî statüsü olduğu için bulunmuş olan çocuklar, aksi ispat edilinceye kadar hür sayılır. Hanefî fakihi Kâsânî (ö.587/1191), şunu söyler: "Lakît, zahir-i hâle göre hürdür. Nitekim Hz. Ömer ve Hz. Ali efendilerimiz, lakîtin hür olduğuna hükmetmişlerdir. Çünkü Âdemoğlunda asıl olan hürriyettir. Bütün insanlar Âdem-Havva'nın çocuklarıdır. Her ikisi de hür idi. Hür anne-babadan doğan da hür olur. Kölelik ise arızî bir durumdur. Arızî olan ispat edilmedikçe, asıl olana göre hükmetmek esastır."[175]

Ahlaki olarak iyi niyet, hüsn-i zan, önyargıdan uzak zihinsel ortam, hukuki açıdan ise *aslî berâet,* insanın onurlu varlık oluşunun tabii sonucudur. İslam

inancında insan, Hristiyan inancında olduğu gibi *aslî günah* yüküyle doğmaz,[176] onurlu şekilde *aslî beraet* sıfatıyla tertemiz olarak dünyaya gelir ve günlük hayatta hep bu ilkeden hareket edilir. Bunun İslam hukukuna yansıması, “Berâet-i zimmet asıldır” (*Mecelle*, md. 8) kuralıyla olmuştur. Âdem ile Havva’nın yasak meyveden yemelerinin günahının aslî günah (peccatum originis) inancıyla nesline yüklenmesi, her çocuğun bu günahın yükü ve kiriyle onuru zedelenmiş olarak dünyaya gelmesi sonucunu doğuracaktır. İnsanın kendisinin işlemediği bir günahla suçlanmış şekilde dünyaya gelmesi, onun onuru ile bağdaşır bir durum değildir. Vaftizle bu günahtan temizlenmenin ne kadar onur sağlayabileceği ise tartışılması gereken bir husustur.

İslam hukukuna göre insan olmak, masumiyet için bir karinedir. Bir kimsenin suçu ispat edilinceye kadar suçsuzluğu, borcu ispat edilinceye kadar borçsuzluğu, köleliği ispat edilinceye kadar hürriyeti esastır. Aksini iddia eden delil getirmekle yükümlüdür.

Mecelle, “Sıfat-ı ârızada aslolan ademdir” (md. 9) kuralıyla ispat yükünü borç, suç gibi sonradan kazanılan (arızî) sıfatların varlığını iddia eden kişi için öngörmüştür. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in: “Delil ile ispat iddia sahibine, yemin ise davalıya düşer” hadisi[177] *Mecelle*’nin 76. maddesine evrensel bir kural olarak: “Beyyine müdede‘î için ve yemin münkir üzerinedir” şeklinde yansımış, *Mecelle* 77. maddesiyle de bunun sebebini şöyle açıklamıştır: “Beyyine hilâf-ı zâhiri isbât için ve yemîn aslı ibkâ içindir.” Beyyine (delil), görünen tertemiz hâlin aksini ispat için, yemin mevcut temiz hâlin devamını temin içindir. İslam inancına göre insan tertemiz doğduğu ve ilke olarak o hâli de hayat boyu kalıcı olduğundan, iddia sahibinden delil, bu görüntünün aksini ispat için istenir. Davacının iddiasını ispat edemediği hâllerde ise davalının suçsuz, borçsuz olduğuna dair yemini, o temiz hâlin devam ettiğini gösterir.

İslam inancında aslî günah olmayışının hukuka yansımasının en temel ilkelerinden birisi de suç ve cezada şahsilik ilkesidir. Bu İslam hukukunun dünya hukuk düşüncesine bir armağanıdır.[178]

İslam hukukçularının, insan onurunu merkeze alan çeşitli içtihatları vardır. Bunlardan birisi şudur. İnsan, onurlu bir varlık oluşuna bağlı olarak fıkhî açıdan inanç (mümin veya kafir) ve aidiyet ayırımı olmaksızın ölüsü ve dirisiyle tâhirdir (temizdir), necis değildir. Temiz olmakla onurlu olmak birbirlerinin zorunlu sonucudur.[179] Bundan doğan bazı hükümler vardır. Mesela mümin veya kafir olduğuna bakılmaksızın insanın artığı temizdir,[180] sütü temizdir. Kafir bir kadın süt anne olarak tutulabilir.[181]

İslam aile hukukunun önemli hükümlerinden birisi de rüşvet suçunun rencide edici özelliği sebebiyle evlilik akdinde denkliğe etkisidir. İslam hukukçuları, rüşvet alan bir yetkilinin bürokratik statüsü ve alanındaki mevkii ne kadar yüksek olursa olsun, toplumdaki imajı ne kadar güçlü bulunursa bulunsun, evlenmek istediği ahlaki kemale sahip (saliha) kıza denk görmemişlerdir. İslam hukukçuları, hayat tarzı itibariyle dini değerlere bağlılık ve ahlaki olgunluğa ulaşma şerefini, adaletin, dürüstlüğün bulunmadığı diğer mevkilere üstün tutmuşlardır.[182]

Kur’an-ı Kerim, ihtiyaç sahibi insanlara yardımda onur kırıcı davranışı ısrarlı

bir şekilde yasaklamıştır. Bu bağlamda, yaptığı yardımı başa kakıp (menn) incitici tutum sergilemeyi,[183] kötü, kıymetsiz, kalitesiz mallardan seçerek vermeyi[184] yasaklamakta, aleni yerine gizli vermenin daha hayırlı olduğunu belirtmekte,[185] yardımda din, etnik köken gibi herhangi bir aidiyetin esas alınmasını yasaklamakta,[186] ihtiyaç sahibi oldukları hâlde onurlu duruşlarından, şerefine düşkünlüklerinden isteyemeyenlerin aranıp bulunmasını[187] talep etmekte, yardımın sırf Allah rızası için yapılmasını[188] ve bir teşekkür bile olsa karşılık beklenmemesini[189] istemektedir.

İslam hukukçuları, bu ayetleri ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, verdiğiyle karşı tarafı minnet altında bırakarak onur kırıcı tavır takınanlarla Allah'ın kıyamet günü konuşmayacağını ve onları muhatap almayacağını belirttiği[190] hadisini esas alarak, verdiğiyle karşı tarafın onurunu zedelemenin haram olduğu sonucuna ulaşmışlardır.[191]

Ayet ve hadislerde yapılan yardımla karşı tarafın onurunu kırmak "menn" kelimesiyle ifade edilmiştir. Fukaha bu kelimenin, kendisini *ihsan eden* ve *bahşeden* konumunda görmek anlamına geldiğini belirttikten sonra bunun günlük hayattaki yansımalarını da şöyle sıralamışlardır: Sağda-solda verdiğinin lafını etmek, yardımda bulunduğu kişiyi ifşa etmek, yardımına karşılık teşekkür beklemek, dua beklemek, hizmet beklemek, saygı-hürmet beklemek, kendisinden destek beklemek, mecliste kendisine öncelik vermesini, kendisini öne geçirmesini beklemek, işlerinin takibini beklemek.[192]

Kur'an-ı Kerim'in, ihtiyaç sahiplerine yapılacak yardımın onur kırıcı bir özellik arzetmemesi ve bunun için de gizli yapılmasını tavsiye etmesi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yaptığı yardımları sağ elinin verdiğini sol eli görmeyecek kadar gizlice yapanlara Allah'ın kıyamet gününde özel muamelede bulunacağını bildiren hadisinden[193] hareketle fukaha, yardımın gizli yapılmasının daha faziletli olduğu sonucuna ulaşmıştır.[194]

> *Fakirin onurunu kırmama ilkesinin toplumsal hayatta en güzel yansıması, Osmanlı kültüründe zimem defterleri ve sadaka taşları gibi iki önemli uygulama örneği ile tarihin altın sayfalarında yerini almıştır. Zimem defterleri, veresiye defterleri demektir. Ramazan ayında zenginler tebdil-i kıyafet yaparak bakkal, manav gibi alış-veriş dükkanlarından veresiye alış-veriş yapıp borcunu hesabına yazdıran fakirlerin veresiye defterindeki hesaplarına bakarlar ve onların borçlarını ödeyerek defterden sildirirler, "Allâh kabul etsin" diyerek çekip giderlerdi. Böylece ne fakir borcunu ödeyen zengini tanır ve bilir, ne de zengin borcunu ödediği fakiri tanır ve bilirdi. Sadaka taşları da Osmanlı zerafetinin bir simgesidir. Mahallelerin belli yerlerine yerleştirilen sadaka taşları, içine para konulabilecek şekilde oyukları bulunan taşlardan oluşmakta olup, zekat yükümlüsü ya da infakta bulunmak isteyen zengin, parasını getirir, bu oyuklara yerleştirir, fakir gelir, ihtiyacı kadarını alır giderdi. Böylece ihtiyacı olup da birisinden isteyemeyen insanlar buradan yararlanırlardı.*[195]

Sonuç

İslam hukukunun iki ana kaynağı Kur'an-ı Kerim ile onun beşer formundaki ifadesi konumunda bulunan Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Sünneti ve bu iki kaynak

doğrultusunda geliştirilen fıkhî hükümler, İslam açısından insan onuruna verilen değeri ortaya koymaktadır. Tarihî süreç içinde Müslüman toplumlarda bu yönde oluşan kültürel formlar, diğer toplumlara göre daha olumlu bir görüntü verirken, bu günün dünyasında konu ile ilgili arayışlara da açılımlar sağlayacak zenginliğe sahiptir. Özellikle insanın şerefini *Âdemiyet*'ten aldığı, bütün insanların Âdem-Havvâ'nın çocukları olarak kardeşliği, *aslî berâat* ilkesinin bir hukuk ilkesi olarak benimsenmesi, her insanın kendisine özgü yaratılışı itibariyle biricikliği, irade sahibi bir varlık oluşu, kainatın emrine amade kılınışı, aracısız olarak doğrudan Rabbi ile iletişime geçebilmesi, insanın onurlu bir varlık oluşunu gösteren verilerdir. Bundan ötesi, insanın Allah'ın bahşettiği bu onuru koruması, fıtrat değerlerine uygun davranması, diğer insanların da bu onuru koruduğu sürece ona saygılı davranmasıdır.

İsrâ' (17), 70.

Ahmed b. Hanbel, V, 411; Taberânî, *el-Kebîr* (nşr. Hamdi es-Selefî), Musul 1404/1983, XVIII, 12; a.mlf., *el-Evsat*, Kahire 1415, V, 86; Beyhakî, *Şu'abü'l-îmân*, Riyad 1423/2003, VII, 132; Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, Beyrut 1412, III, 586, 595; VIII, 160.

A'râf (7), 11; Hicr (15), 28-44; Sa'd (38), 71-88.

Bakara (2), 30; En'âm (6), 165; Yunus (10), 73; Neml (27), 62; Fâtır (35), 39; Sa'd (38), 26.

Râgıb, *el-Müfredât*, "h.l.f" md.

Bakara (2), 29; İbrahim (14), 32; Nahl (16), 14; Hacc (22), 65; Lokman (31), 20; Câsiye (45), 13.

Mâlik, "Cenâiz", 45; Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 60; İbn Mâce, "Cenâiz", 63; Ahmed b. Hanbel, VI, 58, 100, 105.

Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, Kahire 1327-28/1910, I, 300.

İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Kahire 1415/1994, II, 557; M. Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1981, s.90.

Kıyâme (75), 4.

A'râf (7), 179; Furkân (25), 44; Câsiye (45), 23; Tîn (95), 4-6.

A'râf (7), 176; Kehf (18), 28; Tâhâ (20), 16; Furkân (25), 43; Kasas (28), 50; Câsiye (45), 23.

Taberânî, *el-Kebîr*, III, 131; Heysemî, VIII, 344.

İsrâ’ (17), 21; Zuhruf (43), 32.

Müslim, “Zekât”, 103.

Ebû Dâvûd, “Büyû‘”, 77; Nesâî, “Büyû‘”, 1; İbn Mâce, “Ticârât”, 1, 64; Dârimî, “Büyû‘”, 6.

İsrâ’ (17), 70.

Buhârî, “Müsâkât”, 13, “Zekât”, 50, “Büyû‘”, 15; Müslim, “Zekât”, 107; İbn Mâce, “Zekât”, 25.

Ebû Dâvûd, “Zekât”, 26; İbn Mâce, “Ticârât”, 25.

Serahsî, XXX, 245.

Serahsî, XXX, 271.

İbn Mâce, “Zekât”, 26; Ahmed b. Hanbel, I, 441.

Serahsî, XXX, 245.

Mâlik, *el-Muvatta’* (Rivâyetü M. b. el-Hasen, nşrT. en-Nedvî), Dımaşk 1413/1991, II, 150; Dârekutnî, *es-Sünen*, Beyrut 1386/1966, II, 152-153; Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ* (nşrM. A. Ata), Mekke 1414/1994, IV, 175.

Hucurât (49)13.

Beyhakî, *Şu‘abü’l-îmân*, Bombay 1423/2003, VII, 130.

Buhârî, “Salât”, 72, “Cenâiz”, 5, 55, 66; Müslim, “Cenâiz”, 71; Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 34, 57; Nesâî, “Cenâiz”, 43, 76; İbn Mâce, “Cenâiz”, 31, 32.

Bezzâr, *el-Müsned*, nr6947; Ebû Ya‘lâ, *el-Müsned*, Dımaşk 1404/1984, VI, 65, 106, 194; Taberânî, *el-Evsat*, V, 356; a.mlf., *el-Kebîr*, X, 86; Kudâî, *Müsnedü’ş-Şihâb* (nşr. Hamdi es-Selefî) Beyrut 1407/1986, II, 255.

Nisâ’ (4), 1.

Serahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*, Beyrut 1417/1997, I, 70; a.mlf., *el-Mebsût*, X, 92; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, Kahire 1272-1324, II, 67; V, 420; Muhammed Hamidullah, “Hudeybiye, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 298.

Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, I, 70; IV, 76; a.mlf., *el-Mebsût*, X, 92.

Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, Beyrut 1406/1986, s. 605.

Buhârî, "Salât", 76, 82, "Husûmât", 7, 8, "Megâzî", 70; Müslim, "Cihâd", 59-60; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 114; Nesâî, "Mesâcid", 20; Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, IV, 182; a.mlf., *el-Mebsût*, X, 25; İbn Âbidîn, III, 229; Asri Çubukcu, "Sümâme b. Üsâl", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 131-132.

Bakara (2), 109, 191, 193, 217; Nisâ' (4), 75; Enfâl (8), 72.

Bk. Muhammed Hamidullah, "Hilfü'l-fudûl", *DİA*, XVIII, İstanbul 1988, s. 31-32.

Ahmed b. Hanbel, I, 190, 317.

Hucurât (49), 9.

Kehf (18), 29; Fussılet (41), 40; İnsan (76), 3.

bk. Bakara (2), 256; Yunus (10), 99; Nahl (16), 125; Kâfirûn (109), 6; ayrıca bk. Tâhâ (20), 24-44.

Neml (27), 20-44.

Ahmet Özel, *İslam Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Ankara 1996, s. 68-69.

Bk. Ahmet Özel, s. 62, 68-69.

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Haydarâbâd 1288/1968, IX, 423; Ahmed b. Hanbel, IV, 172-173; Taberânî, *el-Kebîr*, XXII, 272.

Taberânî, *el-Kebîr*, III, 218; Zeyla'î, *Nasbu'r-râye* (nşr. M. Avvâme), Beyrut 1418/1997, III, 120; Heysemî, VI, 376.

Müslim, "Cihâd", 2; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 82; Tirmizî, "Siyer", 48, "Cihâd", 14.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 172, 173.

Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, III, 218.

Vâkıdî, *el-Megâzî*, Beyrut 1966, I, 107; İbn Ebî Şeybe, XIV, 387; Beyhakî, XIV, 387.

Buhârî, "Mezâlim", 30, "Zebâih", 25, "Megâzî", 36; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 110.

İbn Mâce, “Zebâih”, 10.

Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1415/1994, VII, 404-405; Beyhakî *es-Sünenü’l-kübrâ*, IX, 132; İbnü’l-Mulakkın, *el-Bedru’l-münîr*, Riyad 1425/2004, IX, 104.

Cüveynî, *el-Burhân* (nşr. A. ed-Dîb), Devha 1399, II, 923-964; Şâtıbî, *el-Muvâfakât* (nşr. ADırâz), Kahire, ts. (el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-kübrâ), IV, 27-32; İ. Kâfi Dönmez, “Maslahat”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s82.

Ahmed b. Hanbel, V, 72.

Bu konuda bk. Saffet Köse, *İslam Hukuku Açısından Din ve Vicdan Özgürlüğü*, İstanbul 2003, tür. yer.

Ebû Dâvûd, “İmârât”, 31-33.

Bakara (2), 178, 179; Mâide (5), 33, 34, 38, 45; Nûr (24), 2, 4.

Serahsî, *el-Mebsût*, Kahire 1321-24, X, 110.

Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 29; Tirmizî, “Diyât”, 21; İbn Mâce, “Hudûd”, 21.

Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 29; Tirmizî, “Diyât”, 21.

Buhârî, “Mezâlim”, 33; Müslim, “Îmân”, 226; Nesâî, “Tahrîm”, 22-24.

Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 29; Tirmizî, “Diyât”, 21.

Nesâî, “Tahrîm”, 23.

Nûr (24), 12, 16, 23.

Buhârî, “Hudûd”, 44-45; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 34.

Doktrinde yorum farklılıkları vardır.

Nûr (24), 4.

Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 34; Ahmed b. Hanbel, VI, 34, 35.

Serahsî, XVI, 158; Kâsânî, VI, 126, 270; İbn Mâze, *el-Muhîtu’l-burhânî*, Beyrut 1424/2004, V, 425; IX, 224.

Serahsî, VIII, 6, 10, 51; XIX, 96; Kâsânî, II, 238; IV, 138, 155, 160; VI, 129.

Nisâ’ (4), 36.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 444.

Bk. Buhârî, “Îmân”, 22, “Edeb”, 44 / “Itk”, 18, “Et‘ime”, 55; Müslim, “Eymân”, 40 / 42; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 124 / “Et‘ime”, 50.

İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbâs), Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), II, 190.

Bedâi‘u’s-sanâi‘, VI, 197-198.

Bakara (2), 134, 141.

Buhârî, “Rehin”, 6; Tirmizî, “Ahkâm”, 12; İbn Mâce, “Ahkâm”, 7.

En‘âm (6), 164; İsrâ’ (17), 15; Fâtır (35), 18; Zümer (39), 7; Necm (53),38.

Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, Beyrut 1414/1994, III, 8; Muhammed Uleyyiş, *Minehu’l-Celîl*, Beyrut 1409/1989, I, 50; Zekeriyya el-Ensârî, *Esne’l-metâlib*, Beyrut 1422/2000, I, 10; Behûtî, *Keşşâfü’l-kınâ‘*, Mekke, 1994, I, 193.

Serahsî, I, 47; Alaüddîn es-Semerkandî, *Tuhfetü’l-fukahâ’*, Beyrut 1405/1984, I, 53.

Serahsî, XV, 127.

İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, II, 322.

Bakara (2), 262-264.

Bakara (2), 267.

Bakara (2), 271.

Bakara (2), 272.

Bakara (2), 273.

Bakara (2), 272.

İnsan (76), 8-9.

Müslim, “Îmân”, 171; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 25; Tirmizî, “Büyû‘”, 5; İbn Mâce,

“Ticârât”, 30.

Ebû Bekir Osman ed-Dimyâtî el-Bekrî, *Hâşiyetü İ‘âneti’t-tâlibîn*, Beyrut 1415/1995, II, 353.

Ebû Bekir Osman ed-Dimyâtî el-Bekrî, II, 353.

Buhârî, “Ezân”, 16, “Zekât”, 13, 16, “Hudûd”, 19; Müslim, “Zekât”, 91; Tirmizî, “Zühd”, 53.

Ebû Bekir Osman ed-Dimyâtî el-Bekrî, II, 350.

A. Süheyl Ünver, “Sadaka Taşları”, *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 11/35 (yıl:3, cilt:2), Aralık 1967, İstanbul, s. 12-13; Hasan Özönder, “Türk Mahallelerinde Sadaka Taşlarının Yeri ve Önemi”, *Uluslar Arası IV. Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler*, Ankara 1997, c. II; Nidayi Sevim, *Medeniyetimizde Toplumsal Dayanışma ve Sadaka Taşları*, İstanbul 2009; Mustafa Armağan, *Geri Gel Ey Osmanlı*, İstanbul 2007, s. 272.

Değerler eğitimi sadece muayyen bir dinî, felsefi ve siyasi görüşün mahsulü olmayıp, evrensel nitelikli bir eğitimdir. Onun temel amacı, evrensel insani değerlere dayalı bir eğitim sistemi oluşturarak, yeryüzünde daha yaşanır, daha adil ve daha barışçıl bir dünya inşa etmektir.

Değerler Eğitimi:
İnsan Onuru ve Sorumluluklar

Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Son birkaç asırdır, dünya ülkelerinin aşağı yukarı tümünün eğitim sistemlerinin arkasında yatan temel fikir, mevcut kültürü genç nesillere aktararak onları mümkün olduğunca bilgilendirmek, bilim ve teknoloji alanında gelişme sağlamaktı. Bu bağlamda dünya çapında hem nitel, hem de nicel açıdan çok önemli başarıların elde edildiği söylenebilir. Zira geçmiş dönemlerde eğitim genellikle, zengin ve soylu kişilerin ulaşabileceği bir alanken, günümüz dünyasında her kesimden insan eğitim imkânlarına rahat bir şekilde ulaşabilmektedir. Ancak bu durum, bir bütün olarak insanlığa ne kazandırmıştır? İnsanlık, geçmiş dönemlere göre daha mutlu ve huzurlu bir noktaya mı gelmiştir, yoksa tam anlamıyla küresel bir kriz mi yaşanmaktadır?

Çağdaş medeniyeti ve yaşam şeklini incelediğimizde, herhâlde hiç kimse, geldiğimiz bu noktanın temel nedeninin bilgi eksikliğinden ya da eğitimden kaynaklandığını söyleyemez. Zira toplumun farklı alanlarında söz sahibi olan insanlara baktığımızda, bu tür kişilerin en üst seviyede eğitim aldığını görmekteyiz. Eğer mesele eğitim meselesi olsaydı, başta endüstrileşmiş ülkelerin, bilimsel ve teknolojik gelişmelerinin yanı sıra insanî sorunları da çözmeleri gerekirdi. Oysa durum tam bir tezat teşkil etmektedir.

İşte “modern eğitim” diye adlandırılan ve bir şekilde tüm dünya ülkelerini, doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen çağdaş batı eğitim sistemi, küreselleşmeyle birlikte, *tüm insanlık adına* barış, huzur, mutluluk ve geleceğe yönelik bir ümit sağlayacağına, başta savaş ve çatışmalar olmak üzere, şiddetin her çeşidinin zirveye ulaşmasına, ülkeler içinde ve ülkeler arasında müthiş bir sosyo-ekonomik adaletsizliğin hâkim olmasına ve insanlığın büyük bir kısmının umudunu kaybetmesine neden olmuştur. Geçmiş dönemlerde bölgesel olarak görülen ahlaki yozlaşma ise, küreselleşmeyle birlikte tüm dünyaya egemen olmuştur.

Acaba tüm bu olumsuz gelişmelerin nedeni neydi? İnsanlık nasıl oldu da bu noktaya geldi? İşte biz bu bölümde, son zamanlarda pek çok ülkede farklı adlarla anılan “değerler eğitiminden” ve İslami bağlamda değerler eğitimiyle çok yakından ilgili olan “insan onuru ve sorumluluğundan” bahsedeceğiz. Bölüm temel olarak şu alt kısımlardan oluşacaktır: a) Değerler eğitiminin ortaya çıkış nedenleri, b) Değerler eğitiminin özellikleri, c) Değerler eğitimi bağlamında Müslümanların sorumlulukları, d) Sonuç ve değerlendirme.

A. Değerler Eğitiminin Ortaya Çıkış Nedenleri

Günümüz sosyal bilimcilerine göre, tüm dünya ülkelerini tehdit eden sorunların temelinde, son birkaç asırdır hâkim olan eğitim anlayışı yatmaktadır. Dolayısıyla günümüz sorunlarını çözebilmemiz için, hâlen tedavülde olan bu eğitim anlayışını tahlil etmemiz ve ona göre yeni bir eğitim anlayışı geliştirmemiz gerekmektedir. Bundan üç asır önce Newton, Bacon ve Descartes tarafından şekillendirilen ve günümüzde "modern eğitim" diye adlandırılan eğitimin ilkelerini şunlar oluşturuyordu:1) Evren, birtakım bloklardan oluşan mekanik bir sistemdir, 2) İnsan bedeni bir makine gibi işler ve insanı bir bütün olarak anlamaksızın işlem yapılabilir, 3) Toplum, varlığını devam ettirebilmek için, sürekli bir rekabet hâlindedir, 4) Farklı insan kültürleri tabii düşmandırlar, bu diğer canlılar açısından çok daha barizdir, 5) Maddi ilerlemenin sonu yoktur ve bu maddi ilerleme de ancak teknolojik gelişme ve ekonomik büyümeyle sağlanabilir, 6) İnsanoğlu, tabiatı kontrol etme hakkına sahiptir.[196] İşte on yedinci yüzyılda modern eğitime hâkim olan zihniyet bunlardı.

Yukarıda kısaca modern eğitim ve düşünce sisteminin olumsuz sonuçlarından bahsettik. Bu doğrultuda bilinçli bilim insanları da, mevcut eğitim sistemlerinin insanlığın sorunlarını çözemeyeceğini, dolayısıyla eğitim sistemlerinin ciddi bir şekilde revize edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Örneğin, Eva Norland bu konuyla ilgili olarak şunları yazmaktadır: "Artık biz şunu düşünmeye başladık ki, çocuklarımızın, torunlarımızın ve gezegenimizin geleceğini korumanın tek yolu, eğitim sistemimizi yeniden yapılandırmaktır. Biz *daha iyi* bir eğitim aramaya başlıyoruz."[197] Bu görüşü paylaşan bazı düşünürler, modern eğitim ve düşünce sistemi yerine, "birlik" ve "birbirine bağımlılık" ile karakterize edilen, değişik eğitim şekillerinden bahsetmeye başlamışlardır. Bu eğitim şekillerinden birisi de pek çok ülkede üzerinde çalışılan değerler eğitimidir.

Değerler eğitiminin temelini, yerküremiz üzerinde mevcut tüm canlı ve cansız varlıklar için insani sorumluluk bilinci oluşturmaktadır. Bu yeni anlayışta, "değer verme ve sevme yeteneği" eğitimin temeli olmalıdır. Dolayısıyla bu yeni düşüncede, önceki modern eğitim anlayışının aksine, Gregory Bateson'un ifadesiyle, parça ve kısımlar yerine birlik ve bütünlük oluşturmak, etki ve neden açısından düz bir çizginin halkaları olmak yerine, yuvarlak bir zincirin halkaları olmak vardır.[198]

Modern eğitimin iki önemli amacı vardı: Bunlardan birincisi, mevcut sistemi ve ülkeyi diğer sistem ve ülkelerden ileri tutmak, ikincisi ise, bu sistemin idarecilerini popüler destekle idarede tutmaktı. Betty Reardon'a göre bu iki amacın hiçbiri de başarıya ulaşamamıştır. Her ne kadar Batı demokrasisinin düşmanı olarak görülen komünist sistem çökmüşse de, aslında her iki sistem de sınırsız silahlanmaya ayırdıkları parayla, kendi kapasitelerini tüketmişler ve dünyanın geri kalanının da geleceğini ve kaderini manipüle etmişler, sonuçta kendi halklarının maddi ihtiyaçlarını bile karşılayamama noktasına gelmişlerdir.[199] Ayrıca, sadece maddi ihtiyaçları karşılama konusunda değil, belki bundan da önemli olan, manevi fakirliği de tecrübe ederek, sonuçta tüm gelir grupları eşi görülmemiş bir yalnızlık, geniş çapta bir boşluk ve anlamsızlık içine düşmüşlerdir. Tüm bu gelişmelerin sonucunda eğitim sistemleri, dünya çapında derin bir kriz içine girmiştir.[200]

Bireyleri mutsuz olan ülke ve milletlerin sosyal yapıları da bozulmaya başlamıştır. Başta aile yapısı olmak üzere, toplumun tüm kurumları bu olumsuzluklardan etkilenmiştir. Aile bireyleri arasındaki sadakatsizlik ve geçimsizlik boşanmalara, boşanmalar ise, sorunlu bireylerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Evlilik dışı yaşam ve kürtaj olaylarının artması, ciddi sağlık sorunları ortaya çıkarmanın yanında, dünya nüfus dengesini de bozmuş, erkek çocuk sayısında ciddi bir artış olmuştur.[201]

Günümüzdeki bu ahlaki sorunlar sadece bireysel ya da toplumsal boyutta kalmamış, tüm dünyayı kapsar hâle gelmiştir. Nasıl ki bireysel nitelikli sorunlar toplumsal nitelikli sorunlara yol açmışsa, toplumsal nitelikli sorunlar da küresel nitelikli sorunlara neden olmuştur. İşte, büyük oranda kapitalizmin bir diasporası olarak düşünülen küreselleşme sürecinde de, dünyada çok sınırlı sayıdaki insan bolluk ve refah içinde yaşarken, başta geri kalmış ülkeler olmak üzere, dünya nüfusunun önemli bir kesimi en temel insani ihtiyaçlarını bile karşılayamaz olmuş, savaş, çatışma ve şiddet olayları bölgesel olmaktan çıkıp, tüm dünya ülkelerini etkiler hâle gelmiştir. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi, ekolojik denge de alt üst olmuş, gezegenimizin hassas dengeleri bozulmuş ve sonuçta dünyanın iklimi, bitki örtüsü, canlıların yaşam tarzları ve türleri ciddi anlamda olumsuz etkilenmiştir.[202]

Acaba değerler eğitiminin özellikleri nelerdir? Burada hemen şu hususu belirtmek gerekir ki, değerler eğitimi derken, basit anlamda birkaç dinî, ahlaki ya da estetik değerin öğretiminden ziyade, daha geniş ve kapsamlı bir içerikten ve amaçtan bahsetmekteyiz. Şimdi değerler eğitiminin özelliklerinden ve temel ilkelerinden söz edebiliriz.

B. Değerler Eğitiminin Özellikleri

Değerler eğitimi sadece muayyen bir dinî, felsefi ve siyasi görüşün mahsulü olmayıp, evrensel nitelikli bir eğitimdir. Onun temel amacı, evrensel insani değerlere dayalı bir eğitim sistemi oluşturarak, yeryüzünde daha yaşanır, daha âdil ve daha barışçıl bir dünya inşa etmektir. Hedef kitlesi tüm insanlık olan değerler eğitimi, şu özelliklere sahiptir:

Değerler Eğitiminin İçeriğini Küresel Nitelikli Sorunlar Oluşturur: Böyle bir eğitimin içeriğini her şeyden önce toplumsal ve küresel nitelikli sorunlar ve temel insani ihtiyaçlar oluşturur. Değerler eğitimi, hem bir bütün olarak insanoğlunun iyiliğini, refahını ve mutluluğunu; hem de çevreyi dikkate alır. Değerler eğitimi, içerik açısından mümkün olduğunca zenginliğe önem verir, ancak bunu gerçekleştirirken de hiçbir zaman sadece bir dinin, bir kültürün ya da herhangi bir ideolojinin görüşlerini yansıtmaz. Eğer biz, küresel bir sorumluluktan bahsediyorsak, meseleye sadece bölgesel olarak ve belli bir dinin öğretilerinden hareketle bakmak yeterli olmayabilir. Bu yüzden evrensel değerleri anlamamız gerekir. Dolayısıyla değerler eğitimi, tüm bireyler için adalet ve eşitliği sağlayan insanî değerleri öğrenmeyi amaçlar ve orta ölçekli bir evrensel ahlak içeriği oluşturmaya çalışır.

Çoğulculuk Anlayışına Sahiptir: Değerler eğitimi, çoğulculuğa ve sorumluluk bilincine dayanmaktadır. Nasıl ki sistemlerin, yaşamlarını sürdürebilmeleri için

fonksiyonel işbirliğine ve farklı yaşam şekillerine ihtiyaçları varsa, adil, barışçıl ve yaşanabilir bir sosyal sistem için de, çoğulculuk ve sorumluluk esastır.[203] Aslında bu durum, tüm demokratik toplumlar için de geçerli ve önemlidir. Zira demokratik toplum demek, bir bakıma *güvenli* ve *emniyetli* toplum demektir. Güvenlik de büyük ölçüde toplumun refahına bağlı olan bir husustur. Toplumun refahı da adil, onurlu ve şiddetten uzak bir yaşam tarzına bağlıdır. Güvenli bir toplum, fiziki ve psikolojik açıdan sağlıklı bir toplumdur. Değerler eğitiminin bu çoğulculuk özelliğiyle ilgili bir diğer önemli husus da, dinî ve kültürel farklılıkların engel olarak değil, birer zenginlik olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Okullar da bu farklılıkları bir sorun olarak değil, diğer insanların din ve kültürlerinin öğrenileceği birer fırsat olarak görmelidir.

Pozitif Alternatifler Sunar: Değerler eğitiminin diğer önemli bir yanı da, sadece olumsuzluklara değinerek insanların bu olumsuzluklara dikkatlerini çekmek değil, aksine pozitif alternatifler sunmaya çalışmaktır. Dolayısıyla amaç, sadece savaşa, sosyo-ekonomik adaletsizliğe ve temel insan haklarının ihlaline karşı çıkmak değil; barış, adil bir düzen, insan haklarının anlaşılması ve korunması için nelerin yapılabileceği hakkında kafa yormaktır. Böyle bir eğitimin amacı, her şeyden önce hiçbir ayrıma tabi tutmadan insan onurunu koruyan, insan haklarına saygı gösteren, barışçıl ve adil bir toplum yaratmayı hedefleyen bireyler yetiştirmektir. Yine bu eğitimin amacı, sadece savaşın, adaletsizliğin ve çevresel yıkımın zararlarını ortaya koymak değil, barışın, adaletin ve ekolojik dengenin sağlanmasının ve korunmasının yollarını öğretmektir.

Değerler Eğitiminin Hedef Kitlesi Herkestir: Her ne kadar bazı bilim adamları değerler eğitiminin hedef kitlesinin sadece yetişkin nüfus olacağını belirtse de,[204] bu eğitimin hedef kitlesi, ister örgün, isterse yaygın nitelikli, tüm eğitim kademelerini ve her kademedeki insanları içerir. Eğer küresel sorunlar, yaş ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın tüm insanları ilgilendiriyorsa, o takdirde eğitim de hedef kitle olarak herkesi kabul etmelidir. Ancak içerik ve metot olarak bazı farklılıklar olabilir. Buna karar verecek olan da bu eğitimi sunacak olan kişilerdir.

İnsani Bir Anlayışa Sahiptir: Değerler eğitiminin temel felsefesi; dünyadaki tüm insanların "insan olduğu bilincine" vararak, bu bilincin oluşmasını engelleyen iç ve dış faktörlerin ortadan kaldırılması için çaba sarf etmektir. Öğrenciler açısından baktığımızda değerler eğitiminin amacı, öğrencilere temel insan hakları, şeref, haysiyet, onur gibi bireysel niteliklerin, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki sosyal adalet gibi konuların anlaşılmasında yardımcı olmaya çalışmaktır. Öğretmenler açısından baktığımızda, yine küresel nitelikli sorunların, örneğin geri kalmışlığın nedenlerini, bu geri kalmışlıktan kurtulmak için yapılması gerekenleri, yeni bir uluslararası ekonomi ve dünya düzeni oluşturmada yapılabilecek şeyleri öğrencilere kazandırmaktır. Değerler eğitiminin kapsamına gelince, gelişen dünyanın şartları dikkate alınarak, öğrencilerin yirmi birinci yüzyılda içinde yaşadıkları mevcut durumun gerçeklerini farklı bakış açılarından ele alıp incelemektir.

Değerler Eğitiminde Dinî Öğretilerin Önemli Bir Yeri Vardır: Değerler eğitiminin amacını gerçekleştirmede dinî ve ahlaki öğretiler önemli bir yer tutar. Birbirine

rakip, hatta düşman olarak görülen dinlere ve mensuplarına bakıldığında, aslında bunların pek çok ortak noktaya sahip oldukları görülecektir.[205] Eğer Hristiyanlar, adalet, sevgi ve barış dolu bir Tanrı krallığı özleminden; Budistler, varlıkların birbirlerine olan bağımlılıkları üzerine gerçekleşen gerçek bir barıştan; Müslümanlar, sosyal adalet ve kardeşlikten; Hindular da kozmik bir gerçeklikteki tüm varlıkların birbirlerine olan bağımlılıklarından bahsediyorlarsa,[206] o zaman farklı dinlere mensup kişilerin birlikte hareket etmeleri konusunda herhangi bir engel de yoktur. O hâlde, iyi yönde daha büyük adımlar atabilmek için, aktif olarak birlikte çalışmak ve çözüm yolları bulmak gerekir. Zira küresel ahlak sorunlarının çözümüne katkı sağlayacak olan değerler eğitimiyle ilgili olarak her dinin söyleyeceği ve önereceği bir şeyler vardır. Burada önemli olan, sadece tek bir dinin öğretilerini dikkate almaktan öte, daha kapsayıcı bir şekilde diğer dinî ve ahlaki öğretilerden de istifade etme yoluna gitmektir. Amaç, rekabet hissinden ziyade, işbirliği olmalıdır.

Değerler eğitiminde dinin olduğu kadar, din eğitimcilerinin de büyük rolü vardır. Zira din eğitimcileri, öğretimini yaptıkları dinden aldıkları ilhamla, toplumdaki kötülüklere karşı savaşma konusunda başı çekmelidirler. Hatta bu konuda, sadece inanan kişilerden değil, inanmayan veya manevi yönü zayıf olan kişilerden de yararlanma yoluna gidilmelidir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, bir bütün olarak dünya sorunlarının çözümü, yine bir bütün olarak bilinçli dünya vatandaşları yetiştirmekle mümkün olacaktır. Bunun da yolu, inanan, inanmayan; idare eden, edilen; zengin, fakir; büyük, küçük; kadın ve erkek demeden, tüm dünya insanlarının ortak bir değerler sistemine sahip olmasından ve bu yönde bir eğitim almasından geçmektedir.

C. Değerler Eğitimi Bağlamında Müslümanların Sorumlulukları

Değerler eğitiminde, diğer dinî ve felsefi görüş sahiplerinden çok, Müslümanların önemli bir yeri ve sorumluluğu vardır. Gerek Kur’an-ı Kerim’i, gerekse Hz. Peygamber’in hadislerini ve hayat tarzını incelediğimizde, İslam’ın tam anlamıyla bir sorumluluk dini olduğunu söyleyebiliriz. Bu sorumlulukları kısaca şu şekilde ele alabiliriz.

Kur’an her şeyden önce, hiçbir insanın başıboş yaratılmadığını, tüm insanların dünyadayken yaptığı iyi ya da kötü her şeyden sorumlu olacağını açık bir şekilde ifade etmektedir.[207] Eğer insanoğlu “eşref-i mahlûkat” olarak yaratıldıysa (95: 4) ve yeri geldiğinde meleklerden bile üstün bir konuma sahipse (38: 72), o takdirde onun başıboş bırakılacağı da düşünülemez.

Kur’an’ın önemle üzerinde durduğu diğer önemli bir husus da, bireysel sorumluluktur.[208] Dolayısıyla herkes, iyi ya da kötü yapmış olduğu her davranıştan bizzat kendisi sorumlu tutulacaktır. Böyle bir anlayışın sonucu olarak da, hiç kimse kendi üzerinde olan sorumluluğu bir başkası üzerine atamaz. Ancak Kur’an, bu bireysel sorumluluğa vurgu yaparken, hiçbir zaman insanlara gücünün ötesinde bir sorumluluk yüklememiş, aksine herkesi, sahip olduğu imkânlar ve fırsatlar çerçevesinde mükellef kılmıştır.

Kur’an, bir taraftan, inanç ayrımı yapmadan herkesi bireysel anlamda sorumlu

tutarken, diğer taraftan Müslümanlara ayrı bir görev daha vermiştir. O da, Müslümanların diğer inanç topluluklarına karşı olan sorumluluklarıdır. Zira Kur'an, Müslüman toplumunu, tüm insanlık içinde ortaya çıkarılmış en iyi ümmet olarak vasıflandırmaktadır. Burada dikkat çeken husus, onların üstünlüğünün sadece Müslüman olmalarından kaynaklanmayıp, üstlendikleri misyondan ileri gelmesidir. Bu da toplumda iyiliği emretmek, kötülükten men etmektir (3: 110). Bu yüzden Kur'an, müminlerin özelliklerini, "birbirlerini korumak, iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek" olarak tasvir ederken (9: 71), münafık ya da inançsız toplumların özelliklerini de yukarıda saydığımız vasıfların zıddıyla tasvir etmektedir (9: 67). Ayrıca Kur'an, sadece fertleri ve toplumları değil, onları idare eden kişileri de iyiliği emretmek ve kötülükten men etmek göreviyle sorumlu tutmaktadır (22: 41).

Kur'an'a göre, İslam ümmetinin varlığının temel amacı, iyiliğin ve güzelliğin yaygınlaştırılarak, kötülüğün ortadan kaldırılmasıdır.[209] Bu yüzden iyi işler konusunda yardımlaşma, Müslümanlar açısından isteğe bağlı bir iş olmayıp, aksine bir emirdir (5: 2). Kur'an ve hadislerde iyi ve kötü kavramları için *maruf* ve *münker* kelimelerinin kullanılması dikkate şayan bir husustur. Bu kelimelerin seçimi şuna delalet etmektedir ki, iyi ve kötü, genelde tabii olarak tüm insanlar tarafından tanınan gerçeklerdir. Bu durum, ahlaki değerler uğrunda mücadele etme konusunda diğer din mensuplarıyla geniş bir alanda iş birliği yapma imkânını göstermektedir.[210] İşte bundan dolayı Kur'an, Ehl-i Kitab'ı eleştirirken, hepsini değil, sadece bir grubu eleştirmektedir. Bu da, insani değerler için birlikte çalışacak kişilerin olduğu anlamına gelmektedir (3: 68). Bunun yanı sıra Kur'an, onlar arasında iyi işler yapanları da takdir etmektedir.[211] Bu yöndeki işbirliğine, Hz. Peygamber'in peygamber olmasından önceki dönemde de rastlanmaktadır. Hz. Peygamber Mekke-Taif-Medine üçgeni içinde kalan bölgede sulhu sağlamak üzere kurulan *Hılfü'l Fudûl* müessesine iştirak ederek, bu sulhu bozan eylemcilere karşı bizzat savaşa katılmıştır. İslam tarihinde *Hılfu'l Fudûl* olarak yer alan teşkilatta şu kararlar alınmıştı:

Allah'a yemin ederiz ki, zulme uğrayanın yanında, zalim ona gasp ettiği hakkını iade edene kadar hepimiz bir tek el gibi olacağız; bu birlik, denizin bir kıl (yün) parçasını öğütüp yok edebileceği zamana kadar ve Hira ve Sebir dağları yeryüzünde dikili durduğu müddetçe devam edip gidecek ve zulme uğrayanın mali durumunun tam bir eşitliği ile birlikte devam edip gidecektir.[212]

Hz. Peygamber'in diğer din mensuplarıyla yararlı ve faydalı işlerde işbirliği yaptığını gösteren tarihi olaylardan bir tanesi de Medine'deki Yahudi toplumuyla birlikte imzaladığı Medine Anayasası'dır.[213] Bu dokümanın şartları, Hz. Peygamber'in, kendisine karşı aktif olarak düşmanlık tasarlamadıkları sürece, kendi dinini paylaşmayan kimselerle işbirliği ve yakın ilişkiler kurma konusundaki tavrına iyi bir örnek teşkil etmektedir.[214]

D. Sonuç ve Değerlendirme

Son birkaç asırdır bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler neticesinde insanlık, kendi tarihi boyunca görmediği bir şekilde maddi refaha ulaşmıştır. Tüm bu maddi gelişmeleri sağlayan eğitim açısından da tüm ülkeler önemli başarılar elde

etmiştir. Ancak bir bütün olarak insanlık, maddi anlamda önemli gelişmeler gösterirken, ahlaki değerler açısından tam anlamıyla bir çöküş içine sürüklenmiştir.

İşte bu ahlaki bunalım ve çöküşün neticesinde bazı sosyal bilimciler, modern eğitimi ciddi olarak eleştirerek, insanlığın içinde bulunduğu bu durumdan kurtulması için yeni arayışlar içine girmişlerdir. Bu yeni arayışlardan birisi de, insanlığın özüne dönmesine imkân sağlayacak olan "değerler eğitimi"dir. Değerler eğitimi konusunda elbette her din ve inancın katkısı olabilir. Ancak bu alanda en ciddi katkının İslam'dan geleceğine şüphe yoktur. Eğer Müslümanlar, insanlık için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet ise ve İslam da evrensel bir dinse, o zaman bu konuda Müslümanlara büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Haddi zâtında pek çok ayet ve hadis de Müslümanlara bu sorumluluğu yüklemektedir. O hâlde bizlere düşen görev, değerler eğitimi yoluyla insanlığın kendi özüne dönmesini sağlayarak, daha yaşanır ve müreffeh bir toplum oluşturmaktır.

Eva Norland, "New World-New Thinking-New Education," in *Learning Peace: The Promise of Ecological and Cooperative Education*, ed. Betty Reardon and Eva Nordland, Albany, N.Y.: State University of New York Press, 1994, s.6.

Norland, *a.g.m.,* s. 10.

Bkz. Norland, *a.g.m.*, ss. 7-8.

Betty Reardon, "Learning Our Way to a Human Future," in *Learning Peace: The Promise of Ecological and Cooperative Education*, ed. Betty Reardon and Eva Nordland, Albany, N.Y.: State University of New York Press, 1994, ss. 22-23.

Reardon, *a.g.b.*, s. 23.

Bkz. Judith Baonister, "Shortage of Girls in China: Causes, Consequences, International Comparisons, and Solutions," http://www.prb.org (08.12.2003). s. 1.

Mustafa Köylü, *Küresel Ahlak Eğitimi*, İstanbul: DEM Yayınları, 2006, ss. 7-8.

Reardon, *a.g.b.*, s. 34.

Peter Jarvis, "Globalization, the Learning Society and Comparative Education," *Comparative Education*, vol. 36, no 3, (2000), s. 353.

Dinlerdeki ortak ahlaki ilkeler için bkz. Peggy Morgan and Clive Lawton. *Ethical Issues in Six Religious Traditions.* Edinburg University Press, 1999; Sumner B. Twiss and Bruce Grelle. *Explorations in Global Ethics: Comparative Religious Ethics and Interreligious Dialogue.* Boulder, Colo.: Westview Press, 2000; Mustafa

Köylü, *Dünya Dinlerinde Ahlak*, İstanbul: DEM Yayınları, 2010.

Hope S. Antone, "The Challenges of Globalization to Religious Education: Some Experiences and Reflections from Asia," *Religious Education*, vol. 73, no. 3 (Summer 2002), s. 234.

Konuyla ilgili ayetler için bkz. Kur'an: 7:172; 23:115; 29:2, 4; 75:36.

Bireysel sorumlulukla ilgili ayetler için bkz. Kur'an 6:164; 17:15; 34:25; 35:18; 39:7; 53:38.

Bkz. Kur'an 3:104, 110, 114; 9: 71, 112.

Zafar Ishaq Ansari, "Some Reflections on Islamic Bases for Dialogue with Jews and Christians" *Journal of Ecumenical Studies*, vol. XIV, no 3, (Summer 1977), s. 443.

Bkz. Kur'an 3:113, 199; 5:82; 13:36.

Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi I* (İstanbul, İrfan Yayınları, 1980), ss. 56-57.

Bkz. Hamidullah, *a.g.e.,* ss198-231.

Ansari, *a.g.m.*, s. 443.

İnsanın kendi kararlarını verebilen, kendine amaçlar belirleyebilen, aklî yeteneklerini kullanarak işlerini yürütebilen bir varlık oluşu, insan onurunun ahlaki temeli olarak kabul edilmektedir. İnsan onuru, ahlaki temelde, insanın bir araç değil amaç olarak görülmesini sağlar.

İnsan Onuru: Kaynağı, Sınırı ve Temellendirilmesi

Prof. Dr. Şaban Ali Düzgün
Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

'İnsan Onuru' Kavramsallaştırmasına Duyulan İhtiyaç

'İnsan onuru', insanın kimliğini ve kişiliğini tanımlayan, hiç kimsenin bahşetmesine bağlı olmadığı için dokunulmazlığı/mahremiyeti de kendiliğinden garantiye alınmış olan insanın verili yapısıdır. Bazı şeylerin onuru, bazılarının ise değeri vardır. Kendisine az ya da çok paha biçilebilen şeyler, **değer** kategorisi içinde yer alır. İnsanın başka varlıklardan bütünüyle farklılığını göstermek üzere onun için değer değil, **onur** terimini kullanırız.

Özellikle son yıllarda insanın bedenen ve hakları itibariyle istismar edildiğine ilişkin kanaatlerin yaygınlaşması, insan onuru kavramını, insana dair bir koruma duvarı vazifesi görmek üzere gündeme taşımıştır. Örneğin, sperm bankacılığı, taşıyıcı annelik, kök hücre, klonlama, kozmetik (estetik) cerrahi gibi alanlarda insanlık, sınır deneyimleri yaşamaya başlamıştır. Tıptaki bu gelişmelere paralel olarak insanın bedeni üzerindeki haklarının sınırı tartışmaya açılmıştır. Aynı şekilde politik bağlamda bütün insanların eşit olduğu söylemi, kendine pratik zeminde hiçbir şekilde karşılık bulamamış, insanın hiç değilse asgari seviyede yararlanacağı temel hakların garantörü olarak insan onuru kavramı, burada eşitliğin yerine ikame edilmiştir. İnsanlığa karşı işlenen suçlar, **nefret suçları** gibi, insanların birbirlerine karşı uyguladıkları maddi ve manevi her türlü şiddete karşı da artık insan onuru terimine sığınılmakta ve bu yönde yasal düzenlemelere gitmenin zorunluluğu kabul edilmektedir. Bu ve benzeri gerekçelerle kaçınılmaz olarak bu süreçte, 'insan onuru' terimi, insanın dokunulmazlığını/mahremiyetini korumayı amaçlayan kırmızı çizgi terimi olarak iş görmeye başlamıştır. Bu yönüyle de terim, bir tür savunma (*apoloji*) özelliği taşımaktadır.

Bu savunmanın tıpta nasıl çalıştığına bir bakalım. Modern söylem, bedenin insan üzerinde hakkı olduğu yönündeki kanaatin aksine, *insanın bedeni üzerindeki hakkı* olduğunu bir öncül olarak kabul eder ve beden üzerinde sınırsız tasarruf yetkisi olduğunu düşünür.[215] İnsanın kendi bedeni veya başka insan bedenleri üzerindeki haklarının sınırını belirlemek, gerçekten büyük bir sorundur. Bu noktada tıp, ahlak, hukuk, din vb. alanlar işin içerisine zorunlu olarak girmektedir. Tıbbî gelişmelerin önünü bloke etmeyecek ama aynı zamanda hukuki ve ahlaki sorunlar doğurmayacak uygulamaların önünü açmak gerekir. Bu dengeyi sağlama adına, bireyciliğin çok yüceltildiği bu yeni söylemi dengeleyecek unsurlar olarak dinî ve ahlaki standartların otoritesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu üst otoritelere başvurularak, insanın bedenine yahut başka

bedenlere her istediğini yapmasına sınır getirilmektedir.

İnsanların onurlarına dayalı dokunulamaz hakları Kur'an'da, '*Hudûdullah/Allah'ın sınırları*' olarak ifadesini bulmaktadır.[216] 'Sadaka verirken insanları incitmeme' emri, Abdullah İbn Mektum'un incinmesine sebep olan olayın ardından Hz. Peygamber'e yapılan ilahî sitem gibi, Allah'ın insan lehine yaptığı bütün müdahaleler, insan onurunun Kur'an'i çerçevesini oluşturur. Daha açık ifadesiyle *hudûdullah* (Allah'ın sınırları) ifadesi, insan onurunun korumaya alındığı sınırlardır.

İnsan onuru kavramsallaştırması, bu onuru insana bahşeden bir Varlık fikrinden hareket etmekte ve dokunulmazlığını buraya dayandırmaktadır. İnsanın onurunu koruyacak ilkelere kaynaklık eden bu otoriteler; yerine göre din, yerine göre ahlak, yerine göre de devlet olarak öne çıkar. Ama meselenin bu otoritelere başvurularak tartışılması, konuyu başka bir mecraya taşımaktadır. İnsan onurunu korumada bu kadar çok otoritenin söz sahibi oluşu, insan onuru açısından sorunlu bulunmaktadır. Buna bağlı olarak, hem otorite kullanımının önünü açtığı hem de insanın tıp üzerinden elde edeceği başarıları bloke ettiği iddia edilerek insan onuru kavramsallaştırması, bazı düşünürlerce reddedilmektedir.[217] Bunlara göre insan onuru ifadesi, sübjektif/indî/temelsizdir; totaliter eğilimlere hizmet edecek şekilde kullanılmaya müsaittir ve topluma tahakkümde bulunmak isteyenlerin eline kozlar vermektedir.[218]

İnsan Onurunun Dinî ve Ahlaki Zemini

İnsanın kendi kararlarını verebilen, kendine amaçlar belirleyebilen, akli yeteneklerini kullanarak işlerini yürütebilen bir varlık oluşu, insan onurunun ahlaki temeli olarak kabul edilmektedir. İnsan onuru, ahlaki temelde, insanın bir *araç* değil *amaç* olarak görülmesini sağlar. Bu ahlaki temele göre, insanın arzuları ve amaçları vardır: Başka şeyler de bu arzulara ve amaçlara araçtırlar. Araç olanlar bilinçsiz varlıklardır. Bu durumda hiçbir insan, doğuştan getirdiği bu onur sebebiyle, başkalarının amaçlarına hizmet edecek bir araca dönüştürülemez.

'Sana nasıl davranılmasını istiyorsan sen de başkalarına öyle davran' altın kuralı, insan onurunun uygulama zeminidir. İnsan onuruna aykırı duran uygulamalar, ancak bu zeminde anlaşılabilir. Şöyle ki, başkasına zarar veren kişi, kendisine zarar verilmesinin kapısını aralamış olmaktadır. Bu durumda kendisine yapılanın insan onuruna aykırı oluşu, onun başkasına yaptığının insan onuruna aykırı oluşuyla bağlantılıdır. İnsanın dört duvar arasına hapsedilmesi insan onuruna aykırıdır; ama böyle bir insan hapse atılmayı gerektirecek bir eylemde bulunarak zaten kendisine onursuzca davranılmasına sebep olmuştur.

Hümanizm Üzerine Mektup adlı çalışmasında Martin Heidegger, bir dünyası olmayan, aksine sadece bir çevre içinde konumlanan hayvanın aksine, insanın kendine has bir dünyasından bahsederken, aslında insanın *amaç varlığı* oluşuna işaret etmektedir. İnsanın bu dünyasını, içinde bulunduğu tabiat ve bu tabiata anlam yükleyen metafizik oluşturur. İnsana, evrende yer tutan bütün diğer varlıklardan farklı olduğunu hissettiren, bu metafiziksel kökendir. Bu köken; haysiyet, şeref, kendine saygı gibi norm ve değerlerin kaynağıdır. İnsan onuru dediğimiz şeyin kendini hissettirmesi için anılan bu normların, mücadeleyi hak

eden birer değere dönüştürülmesi gerekir. Nebîleri ve nebevî değerlerle donananları, *etkin tarih yapıcıları* olarak farklılaştıran, insana onurlu bir varlık olduğunu hissettirecek bu değerler için verdikleri mücadeledir.

Bu metafiziksel veya dinî köken, kutsal metinlerce daha açık dile getirilir ve insanın evrende tuttuğu seçkin yere sık sık referansta bulunulur. Tevrat'ın, 'Allah'ın insanı kendi imgesinde yarattığı'[219] ifadesi, Yahudi-Hristiyan gelenek içerisinde insan onurunun *dinî temeli* olarak kabul edilir ve *kevod ha-beriyot (yaratılmış olanın onuru)* ifadesiyle karşılanır. İnsan onurunun kaynağının Tanrı olduğunu göstermek üzere İbranicede *kevod ha-adam* (insanın onuru) yerine, *kevod ha-beriyot* (yaratılmış olanın onuru) ifadesi kullanılmaktadır. Kur'an'ın, insanın diğer varlıklar içindeki seçkin yerini göstermek üzere kullandığı terimler çok daha fazladır. İnsanın *halife*liği, *emanet*i yüklenmiş olması, aklî yetilerinin (*lübb*, *fuâd*, *sadr*, *kalb*, *nühâ*, *hicr*) yanı sıra sürekli vahiyle desteklenmiş olması (*lütuf* ve *fadl*)[220] bu yerin farklılığını göstermektedir.

İnsanlar Onura Eşit Olarak Sahip midirler?

Bilindiği gibi, insan onuru hukukta 'doğal hukuk' adı altında temellendirilmektedir. Doğal/fıtrî hâlimiz, insanların eşitliği fikrinin en güçlü zeminidir. Zira doğal/fıtrî olanın üzerine giydirilen her kimlik (din, mezhep, meşrep, etnisite vs.), insanların eşit olduğu savını biraz daha zedelemektedir. Dinlerin mutlak hakikat iddiaları, cennete kimin hak kazandığı gibi tartışmaları, bu çerçevede hatırlamak yeterlidir. Eşitlik fikrinin bu kabuller üzerinden zedelenmesini önlemek üzere, insanın bütün bu kabullerden önceki hâline yani fıtrî/doğal durumuna inerek insanın onurunu temellendirme zorunluluğu doğmaktadır ve bu temellendirme zorunluluğu, hangi kimlikten (din, mezhep, etnisite, vs.) olursa olsun, yapılan hak ihlalinin insan onuruna yapılmış bir ihlal olduğunu ve insan olan herkesin bu hak ihlaline karşı çıkabilmesini sağlayacak temel hakların varlığının kabulü sonucunu doğurmuştur. Can, mal (mülkiyet), nesil, akıl (düşünce) gibi temel hak ve özgürlükler söyleminin kaynağı bu zemindir.

Bu tespitten sonra, insanlar onura eşit olarak sahip midirler? sorusuna daha yakından bakabiliriz. Sorunun cevabı, insanların eşit olup olmadıkları sorusuna verilecek cevapla bağlantılıdır. Yine bu soruya cevap verirken dikkate alacağımız bir nokta da, insanların diğer varlık sınıflarıyla aralarındaki farktır. İnsanlar, diğer varlıklardan derece olarak mı sınıf olarak mı farklıdırlar? Bu sınıf farklılığı bütün insanlar için geçerlidir ve bu durum onları diğer varlıklardan farklı olmaları yönüyle eşitler. Peki, diğer varlıklardan farklılıkta eşitlik, bütün insanları birbirine de eşitler mi? sorumuzu insan onuru bağlamına alarak sorarsak, sadece insan olmak, herkesi aynı derecede saygın yapar mı? Yoksa insanı 'onurlu' yapan ve daha saygın kılan, insanlığa eklenen artı değerler midir?

Kur'an açısından bakıldığında insan, olmaklığı yönüyle herkes onurlu/saygınlığı ilahi korumaya alınmış bir varlık olarak yaratılmaktadır. İnsanın onuruna göndermede bulunan ayet, onu diğer varlıklarla da karşılaştırmaktadır. Bu durumda onurun ilk kaynağı, insanın diğer varlıklardan farklılığı ve taşıdığı artı donanımlardır:

> *"Biz insanı onurlu/saygın bir varlık olarak yarattık ... ve onu başka varlıkların çoğunda bulunmayan üstünlükler/fazlalıklar ile donattık."*[221]

İnsanoğlu, 'onurlu/saygın' kılınmıştır, bu doğru; ama saygın varlığın saygınlığını kaybettiği anların olduğu da bir o kadar gerçektir. Bu durumda onur, doğrudan kazanımlarla ve eylemlerle ilişkilendirilmekte ve insan onurunun kaynağı 'ahlak'a gömülü hâle gelmektedir. Ahlakı ortaya çıkaran ve anlamlı kılan da, insanın farklı eylemler arasında ayrım yapabilecek özgür bir iradeye sahip olması yani gerçek anlamda fail olmasıdır. Ahlak felsefecileri açısından meseleye bakıldığında, faile ahlaki eylemleri üzerinden onur kazandıran şey de, ya kötülüklerden kaçınmak (I. Kant'ta olduğu gibi) ya da iyi işler yapmak (A. Gewirth'te olduğu gibi) şeklinde tezahür eder.

Dinin insan onuruna yaptığı ek, özgür iradesi, özgür iradesiyle seçtiği eylemler ve bütün bunların onun Allah'la olan ilişkisine verdiği renktir. Bu durumda insan onuru bir potansiyel olarak ortaya çıkmakta; bunun aktüel hâle gelmesi ise iman ve eylemlerle olmaktadır. "*Biz insanı en güzel ve kalıcı değerlerle donattık. Bunun ardından onu (yaptıklarıyla sebebiyle) aşağıların aşağısına indirdik. İman eden ve salih amel işleyenlere ise kesintisiz bir ödül (onuru muhafaza ederek esfeli safilîne* düşmeme ödülü) verdik."[222]

Kur'an açısından bakıldığında onurun varlığı ve devamı şu aktlara bağlanmaktadır: İman etmek; doğruya yönelmek; değer üretmek ve hayatın üzerine oturduğu değerleri korumak için mücadele vermek. Doğru iman, insanda sorgulama kudretini ve hakikate yakın sonuçlar üretme kabiliyetini yaratır. İçinde yaşadıkları toplumsal yapıları aşma kudretini gösteren mağara arkadaşlarından (*ashab-ı kehf*) bahseden ayet, onların iman etmiş olmalarının, onlarda önce hakikat arayışını tetiklediğini sonra da bu anlayışa uygun eylemlerde bulunma cesareti yarattığını anlatır:

> "*Onlar **iman** ettiler biz de **doğruyu** bulma kabiliyetlerini (**hidayet**) artırdık"* (Kehf 18.13) *ve keşfedilebilecek hakikatlere ulaşmalarını mümkün kılacak bir irtibat imkânını onların kalplerine yerleştirdik"* (Kehf 18.14). *Kalbin irtibat gücünü artıran bu doğru bağlılık, ardından verili olmayan daha birçok doğrunun keşfini mümkün kılmaktadır. Bu keşif gücüyledir ki, mağara arkadaşları, "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir ..."*[223] hakikatini dile getirme yeteneğini ve bu hakikati açıkça dile getirme cesaretini (kıyam edebilme gücü, **iz kâmû**) gösterebildiler.

Hakikatin, insanın hem zihninde hem de kalbinde yer tutmasının getirdiği bu çifte kudret, insana en derin sorgulamaları yapabilme, bunun ardından yanlış bağlılıklardan kurtulabilme ve doğru bağlılıklar geliştirebilme yeteneği ve cesareti verir. Ayette mağara arkadaşlarıyla ilgili anılan ***iz kâmû*** ifadesi, böyle bir ayağa kalkışı ve yeni değerler (aynı kelimeden türeyen kıymet'e dayalı olarak) üretme gücünü gösterir. Hakikati bulma (*akli süreç*) ve bunu dile getirme kudreti (*kalbî* süreç), insanın yapıp ettiklerinin doğru mu yanlış mı olduğunu gösterecek bir basiret geliştirmesini mümkün kılar; zira mağara arkadaşları, bu sürecin sonunda şunu dillendirmektedirler: *Bütün bunlardan sonra biz, asla başka birine yakarmayız (**kesin inançlılar**). Yerin ve göğün yaradanının başka biri*

*olduğunu söylememiz artık çok saçma olurdu (**kesin bilgililer**).*[224]

Bu ayette, doğru iman, doğru düşünce, doğru değer üretme ve bunlar için mücadele verme azmi, insanın onurunun kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle bir arayış içinde olanlar, ölü iken diriltilen ve doğruyu bulmalarını sağlayacak bir ışıkla donatılanlar olarak ilan edilmektedir:

> *"Ölü iken (hidayetle) dirilttiğimiz, kendisine insanlar arasında yürüyecek bir nur verdiğimiz kimse, karanlıklar içinde kalmış ve ondan çıkamayan kimse gibi olur mu?"*[225]

Kur'an'ın, insanın onurunu imana, doğru düşünceye ve değer yüklü eylemlere bağlaması, varoluşçuluğun insan onuru tanımlamasıyla kesişmektedir. İnsanı, **düşüncelerinin ve eylemlerinin toplamı** olarak tanımlayan *varoluşçuluk*, içinde yaşadığı **toplumsal şartların belirlemesi**ni aşma yönündeki iradenin insanı tanımlamak için kullanılabilecek en iyi unsur olduğunu kabul etmektedir. İnsan hürriyetinin temelindeki bu iradeye yapılan vurgunun, varoluşçuluğun en büyük belirleyeni olduğunu biliyoruz. M. Heidegger, J.P. Sartre ve G. Marcel, modern zamanlardaki bu **varlık** hissinin ve anlamın kaybediliyor oluşunu eleştirmektedirler. Buna göre, varlık statik değil, dinamik bir tanım alanıdır. İnsan, tabiattaki statik sebep-sonuç kanunlarına indirgenemeyecek, yahut evrensel kavramlar altında tanımlanamayacak dinamik bir yapıya sahiptir. Böylece insandan bir varlık olarak bahsetmek, aslında ondan bir *potansiyel* yahut *oluş* olarak bahsetmek demektir.

Buradan insanın *kim*liği ve *ne*liği tartışmasına geçerek insan onurunu salt nominal bir kabulün ötesine geçirip onu aktüelleştirmenin imkânlarının yolunu aramaya devam edebiliriz.

İnsan Onurunun Kaynağı: İnsanın Kimliği ve Neliği

Kim ve *ne* sorusu, insanın doğuştan getirdikleri ve sonradan kazandıkları dikkate alınarak cevaplandırılmaktadır.

Kim sorusu, özneyle ilgilidir. Buna verilecek yanıt, insanın zihinsel ve bedensel emeğiyle yarattıklarıyla ilgilidir. İnsanın bireysel, toplumsal ve politik olaylar karşısında verdiği tepki de bunların içindedir. Dolayısıyla insan kimliği, geliştirilebilen dinamik bir yapıdır; doğumla değil, toplumsal deneyim ve eylemsel iletişim sürecinde kazanılır. Bireyin diğer bireylerle, toplumla, doğayla ve Tanrıyla iletişimi; onun kendini gerçekleştirmesini ve kendi değerini tanımasını sağlamaktadır. Bireyin kimliğinin oluşması da bu sürecin ürünüdür. İnsan bu ilişkilerinin ve kendini farklı kılabilme potansiyelinin farkında olarak birey olur. Birey olabilme yeteneği, aynı zamanda, insanın onur kaynağıdır. Dolayısıyla insan, *olmakta olan,* toplumsal etkileşim içinde özneleşen ve özgürleşen; özgürleştikçe de kendine tahakküm potansiyeli taşıyan tüm hiyerarşileri reddeden bir varlıktır.

İnsan, bireyselliğini ve kimliğini, yaratacağı yeni toplumsal ana yapıdan alır. Kimlik; toplumsal, siyasal, tarihsel, etnik, dinsel veya kültürel hiçbir kimliğin esiri olmamak, aksine onu değerlendirecek, gözden geçirecek ve aşacak yeni bir kültür yaratabilme yeterliliğidir. Bu sebeple, insanın kimliğine ilişkin sorular,

onun ürettikleri ve anlam kazandırdıkları ile cevaplandırılmalıdır. Bireyin belirlemediği ve üretmediği nitelikler, insanı sadece yaratılan değerlerin taşıyıcısı kılar. Bu durumda artık değer kaynağı bir insandan değil, araçsallaştırılmış insandan söz ediyor oluruz. Dolayısıyla insan değil, taşıdığı miras daha anlamlı hâle gelmekte ve insan, *kültür* yahut *gelenek kargoculuğu* yapmaktan öteye geçememektedir.

İnsanın **ne**liği ise, insanın dışında gelişen ve oluşan nesnel kriterlerle tanımlanan yapısıdır. İnsanı tanımlarken **ne**liğini öne çıkarmak; onu birey dışı kategorilere göre sınıflandırmak, kurulu ve verili paradigmaların esiri hâline getirmek ve yabancılaştırmak demektir. İrademizin dışında bizi belirleyen, yönlendiren veya biçimlendiren her sistem, kaçınılmaz olarak yabancılaştırmanın yeni bir yöntemidir. Bütün insanları, kendi dışında oluşturulan objektif verilerin ışığında değerlendirmek, total kimlikler oluşturmanın bir yoludur; bunu en iyi yapan da ideolojilerdir.

Değerin, kimliğin ve onurun kaynağını insandan alıp ırk, milliyet, din, kültür gibi nesnel (tamam nesnel alanlar ama buraya nesnel değil de nesne olan mı desek? bir sonraki cümleyle de bağlantı kurulmuş olur hem de nesnel daha farklı çağrışımlar yaptı bana) alanlara kaydırmak ve insanın bireyselliğini bu total kimlikler altında soluklaştırmak, en yaygın kimlik tahrifidir. İnsanı ***kim*** sorusu yerine ***ne*** sorusuna verilecek yanıtlarla tanımlama çabası, insanı nesneleştirmektedir. Bu total verilere dayalı kimlik tanımı, hegemonyalar üretmekte, insan bu hegemonyacı yapı içindeki yerine göre değerini almakta, sürgit işleyen bu süreçte insan, Kur'an'ın ifadesiyle 'yakıtı insan olan bir cehennem' yaratmaktadır. [226] Sonra Tebbet sûresinde ifadesini bulduğu gibi (***tebbet yedâ***), iki eliyle, yani maddi ve entelektüel birikimiyle, yarattığı bu dünyanın ateşinde (çatışmalarda, dünya savaşlarında) yanmaya mahkûm olmaktadır.

Niceliksel ve Niteliksel Tanım Alanı

İnsan, maddi yapısıyla, içinde yaşadığı âleme uyum gösterebilmekte, ruhsallığı/benliği ile de kendisini bütünüyle bu âlemin sonluluğuna mahkûm etmeyerek onun yok olmasından sonra bile varlığa devam edecek bir öze sahip olduğunu sezinlemektedir. İnsanda süreklilik sezgisine kaynaklık eden bu anlam dünyası, onu kendini salt *maddi yapı*sıyla ve *maddi ilişkiler ağı*yla tanımlamanın yaratacağı kısırlıktan kurtarmaktadır. Bu bağlamda, varoluşsal psikolojinin kurucularından olan Ludwig Binswanger, insanın ayak uydurmak durumunda olduğu nesneler, biyolojik güdüler ve doğal kanunlar dünyasının (*umwelt*), insanın bilincinin, zihninin ve ruhunun oluşturduğu kendi dünyasını (*Eigenwelt*) ele geçirmesine izin verilmemesi gerektiğini söylerken önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. İnsanın bilinç ve zihin üstünlüğü hâkim kılınmalıdır. Bu yaklaşım, Freud'un insanı, biyolojik içgüdüleriyle doğa gibi kabul eden ve insanın paralelliğini doğa ile kuran (*Homo natura)* görüşünü reddederek, bu paralelliği Tanrı ile kurmaya çalışmaktadır. İnsanın doğa ile ortak olan tarafları olduğu gibi, doğaüstü ile ortak olanları da vardır. Bu yönlerin birbiriyle ilişkisinde, hangi yönün ağırlık taşıması gerektiği hususu, düşünce sistemlerini birbirinden ayırmaktadır.

Din, insanın içgüdülerini değil, akıl ve sezgi yetilerini dikkate alarak tanımlar. Bu, insanın içgüdülerinin yok sayıldığı anlamına gelmez. Zira içgüdüler dâhil insanın yapısına (fıtratına) yerleştirilen her şeyin bir anlamı vardır. Bu içgüdüler bizatihi kötü değildir. Kötülük, insanın içgüdülerinin hâkim olduğu tutkular alanını kontrol edemediğinde ortaya çıkar. İnsan, aklı ve sezgileriyle bu içgüdüleri kontrol eder ve dengeli bir yaşam sürer. Kur'an, akletme yetisinin kaybedilip, içgüdülerin hâkim olmaya başladığı andan itibaren, insanın akıl hastalığına tutulduğunu göstermek üzere '*maraz'* terimini kullanmaktadır.[227]

İnsanı *antropolojik* yönden tanımlamak için onun bilinç, akıl, konuşma yeteneği gibi nitelikleri öne çıkarılır. İnsanın bu niteliklerine eklenmesi gereken bir de dinî boyut vardır. Bu boyut, insanın kendisiyle, diğer insanlarla, çevresiyle ve Tanrı ile ilişkisinde keşfedilir. Dinî ilişkide insan, şüphesiz, sadece ruhsal yönü öne çıkarılarak tanımlanan bir varlık değildir. Bu ruhsallığın dinamizm kazandırdığı maddi bir beden ve ilişkiler ağı (ahlak alanı) vardır. İnsanın kendini ve sosyal çevresindeki kuşatıcı şartları aşma ve fiziksel varlık yapısı içine hapsolup kalmama arzusu, onun Tanrısal değerlerle ilişkisinden kaynaklanmaktadır.

Kur'an, bu Tanrısal değerlerle ilişkisini devam ettirdiği sürece, insanın hayatına kaynaklık eden değer ve normlarda bir gelişmenin yaşanacağına vurgu yapmakta ve yaratılan her bir değerin, daha öncekilerden çok daha gelişmiş olacağını müjdelemektedir:

> *"Biz herhangi bir âyetin hükmünü yürülükten kaldırır veya onu unutturur (ya da ertelersek), yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz."*[228]

> *"Onlara gönderdiğimiz her ayet,* önceki *kardeşlerinden daha büyüktür"*[229]

Daha sonra gelen peygamberin, kendinden öncekilerden daha mütekâmil bir din getirdiği bu ayetten anlaşılmaktadır. Bu tekâmül, dinin gittikçe yerel karakterden kurtulup daha evrensel ilkeler getirme eğiliminden kaynaklanmıştır.

İnsanın Anlam Arayışı: Anlamlı Evrenin Anlamlı Sakini

İnsan onurunun dinî ve ahlaki zeminde temellendirilmesine imkân veren bir başka soru, insanın bir anlam dünyasına sahip olup olmadığı yahut anlamlı bir dünyanın sakini olup olmadığıdır. İnsanın, anlamlı bir evren içinde yaşamadığı, dolayısıyla onurlu bir varlık olarak burada hayat sürme çabasının beyhude olduğu seslerinin varoluşçu cepheden geldiğini ve insanın nasıl bir anlama sahip olduğunun ***varoluşçuluk*** zemininde 20. yüzyılda sorgulandığını biliyoruz. Bu çerçevede, varlığın anlamsızlığı üzerinde düşünerek kendi varlığının anlamsızlığına nasıl ulaştığını anlattığı eseri *Nausea* (Bulantı) ile J.P. Sartre'ı; *Rebel (Asi)* romanında, saçma bir hayata karşı sürekli isyan hâlinde olduğumuzu seslendiren Albert Camus'yü; yine, evrenin bir bütün olarak saçmalığını, düşüncesinin nirengi noktası yapan ve saçma bir evrende anlamlı bir hayat sürmenin ne kadar mümkün olduğunu sorgulayan F. Kafka'yı hatırlamak gerekir.

Varoluşçuluk, varlıkların yaşam ilkelerinin kendi yapılarında birer öz olarak bulunmadığını, aksine bunların sonradan insanlar tarafından yaratıldığını iddia etmektedir. Buna göre varoluş (existence), özü (essence) öncelemektedir. Bu

sebeple de, uyum göstermemiz gereken hiçbir doğal kanun, hiçbir ilahi amaç, hiçbir objektif önem yahut değerler hiyerarşisi yoktur. Aksine varoluş sürecinde bütün bu değerleri biz yaratırız. Bütün bunları değerli kılan da sadece onları seçmiş olmamızdır, yoksa kendilerinde bir değerleri yoktur.

B. Russell bu anlamsızlığı şöyle betimlemektedir:

> *"İnsan, önceden ulaşacakları amaçları bulunmayan sebep-sonuç zincirinin bir ürünüdür; kökeni, büyümesi, ümitleri, korkuları, aşkları ve inançları, atomların tesadüfi birlikteliğinin yarattıklarından ba* şka *şeyler değildir; hiçbir ateş, hiçbir kahramanlık, hiçbir düşünce ve his yoğunluğu, insan hayatını mezarın ötesine geçiremez; bütün çağların işleri, bütün adamalar, bütün ilhamlar, insan dehasının gün-ortası parlaklığı, güneş sisteminin engin ölümlülüğü içinde yok olmaya mahkûmdur.* İnsan başarılarının bu büyük mabedi, kaçınılmaz olarak, kalıntılar içindeki evrenin enkazı altında yok olacaktır..."[230]

Russell, insanın bu kapasitesiyle değerler yarattığını, onları idealleştirdiğini ve peşine takıldığını söylemektedir. Ona göre, mutlak madde olan evrenin nihai yaratıcısı maddeye tapmaktansa, kendi yarattığımız ideallerimize tapmamız daha iyidir:

> *"Kısa ve güçsüzdür insanın yaşamı; insanın ve bütün insan ırkının üzerine yavaş ve emin bir şekilde çöker acımasız ve karanlık felaketler.* İyi ve kötüye kör olan, durmadan yıkan, her şeye *gücü yeten madde, durmadan dinlenmeden hükmünü sürer; bugün en sevdiklerini kaybetmeye, yarın ise karanlığın kapısından kendisi geçmeye kaçınılmaz bir şekilde yazgılanan insana düşen, bütün esip gürlemelerine rağmen, bu kısa zamanını şereflendiren gururlu düşüncelerle değer bulmaya çalışmak, kader'in* kölesinin korkak terörüne burun kıvırmak ve kendi elleriyle inşa ettiği mabette ibadete dalmaktır..."[231]

Aynı şekilde, objektif değerlerin olmadığını söyleyen ***nihilist postmodernism***, bir ahlaki görecelik yaratmış ve dünyanın anlamsızlığını ileri sürmüştür. Evrenin anlamsız bir alan olduğu konusunda varoluşçularla nihilist postmodernistler aynı görüşü paylaşmakla birlikte, bu anlamsızlığa karşı geliştirdikleri tepki birbirinden oldukça farklıdır. Bu anlamsız alan içinde insanın otantik bir '*ben*'inin olduğunu ve bu '*ben*'iyle anlamsızlığa isyan etmesi gerektiğini söyleyen varoluşçulara karşı nihilistler, insanın otantik bir '*ben*'inin de olmadığını, dolayısıyla herhangi bir hakikat yahut doğruluk değerini dikkate alarak bir isyan yahut mücadelenin başlatılmasının da imkânsız olduğunu iddia etmişlerdir. Bu nihilist yaklaşım, 'bütün dünya görüşlerine karşı olma' durumunu yaratmıştır.

B. Russell başta olmak üzere varoluşçuların betimlediklerinin aksine, varlıklarda bir anlam vardır ve anlamlı bir şekilde var olabilmek, varlıklardaki bu anlamlılığı dikkate alarak var olmaktan geçer. İnsan, kendini içinde bulduğu bu varlık yapısına ya uyum gösterecek ya da isyan edecektir. Kör tesadüflerin sonucu var olduğuna inanılan bir varlık alanına uyum göstermek, insanı daha anlamlı kılmaz. Eğer evrende olup biten, kör tesadüflerle oynanan bir oyun ise ve bu oyuna biz de kendimizi katacaksak, yaratacağımız bütün değerler ve katkılar bu anlamsızlığın bir parçası olmaktan öteye gidemez. Orwell'in *1984'*ü ve Huxley'in *Brave New World*'unda olduğu gibi yapacağımız yegâne şey, sosyolojik

mühendisliklerle iyi vatandaşlar yetiştirmeye çalışmaktan ibaret olur. Modern dünyanın gidişatı, varoluşçuların anlamsız saydıkları bir dünya ile mücadele etme ve ona anlam katmaktan daha ziyade, bu anlamsızlığa katkıda bulunmaktan ibaret gibi görünmektedir.[232]

Paul Tillich, *The Courage to be*' (Varolma Cesareti) adlı eserinde, bütün objektif anlamsızlığına rağmen insanın anlamlı bir hayat yaratmaya çalışarak var olması gerektiğini savunmaktadır; ama modern yaşam biçimi içinde, kendine bir anlam alanı yaratmak için isyan etmesi istenen insanı mumla arıyoruz. İşin daha ilginci, Tanrı ve objektif değerleri inkâr eden nihilist dünya görüşü içinde, anlamsızlığa isyan ederek değerini kazanacak bir 'ben'e de yer kalmamıştır. ***Nihilist*** düşünce içinde, belli öz değerleri dikkate alarak, kendi kaderini kendisi tayin eden insan görüşü, yıkılması gereken bir illüzyon olarak görülmüştür. Buna göre, sözde 'ben' sadece dilsel alışkanlıklar ve gelenekler gibi kişisel olmayan güçlerin bir ürünüdür. Anlamsız bir evren içinde bir anlam ve hakikat yaratmak için mücadeleyi öngören varoluşçuların aksine nihilistler, bir anlam ve hakikat kavramının varlığını da reddetmekte ve bütün dünya görüşlerine karşı durmaktadırlar.

İnsan Onurunun ve Benlik Şuurunun Aktüelleşmesi
Doğru Bilgi ve Doğru Eylem

Benliğin gelişmesinde düşünce kadar eylem de önemlidir. Benlik, hem düşünmek (Descartes, *cogito*) hem de 'eylemek' (Kant, *categoric imperative*) şeklinde tezahür eder. Düşünce eyleme dönüştüğü zaman ancak gerçek kudretini göstermiş olur. Dünya sadece kavramlar aracılığıyla görülen, tanınan bir idealar alanı değil, aksine sürekli faaliyetle tekrar tekrar inşa edilmesi gereken bir eylemler alanıdır. Bunun için de doğru düşünce kadar doğru eyleme ihtiyaç vardır.

Tanrı tek taraflı yaratmaz, aksine içlerine bir önem duygusu yerleştirerek yarattıklarının da yaratma sürecine katılmalarını sağlar. Yaratılmış varlık alanının kendi amacına uygun davranış sürekliliği, doğal sürecin zorunlu bir parçasıdır; dışarıdan anlık müdahalelerle gerçekleşmez. Bunu şu Kur'an ayetlerinden takip edelim:

> *"Allah her şeyi yaratmış ve yarattığı her şeyi de kendi amacına uygun olarak belirlemiştir."*[233]

> *"Allah, her şeye gerçek doğasını veren ve kendi amaçlarına yönlendirendir."*[234]

İnsan, tarih içinde öğrenebilir. Bu da önceden belirlenmişliği (determinizmi) değil, bilimde, ahlakta, sanatta ve dinde ifadesini bulduğu şekliyle, insanın yaratıcılığını gösterir. Burada insan tabiatının gelişmekte ve genişlemekte olduğuna işaret eden bir antropoloji söz konusu edilmektedir.[235]

İnsan *olmuş bitmiş bir varlık* değildir, aksine hür olduğu için, nasıl olması gerektiğine kendisi karar verebilen *sonsuz, esnek bir varlık*tır. İnsanın sahip olduğu bu esneklik ve potansiyel durum, bir süreç dâhilinde kendini açığa vuran bir *oluş* durumudur.

Bu oluş durumu Hegelci-Marx'çı diyalektiği andıran ve insanı tarihin bir kuklası

hâline getiren 'oluş'tan farklıdır. İnsan, ne olması gerektiğine kendisi karar verir ve bu karar aynı zamanda tarihi oluşturur. Diyalektik, tersten işler; insan, tarihi evirip çevirir ve tarih salt tarih olmanın ötesinde insan(ın) tarihi de oluverir. Böylece insan, kaçınılmaz (iyi ya da kötü) bir sona giden sürece eşlik eden edilgen bir varlık değil, aksine, bu sürecin gidişini sağlama sorumluluğunu omuzlayan özgür bir varlıktır.

Sonuç

İnsanlık, evreni keşfederek, dünyada daha iyi yaşamanın imkânlarını araştırarak daha güvenli ve müreffeh bir yaşam sürmek için elinden geleni yaptı. Maddi dünyayla olan bağlantımızdaki bu hassasiyetimiz ve orayı kendimiz için güvenli bir alana çevirme gayretimiz, maddi dünyada yaşayan diğer dinler, ırklar, mezhepler hülâsa başka 'ben'ler söz konusu olunca tam bir başarısızlık hikayesidir. Savaşların, etnik temizliklerin, haçlı seferlerinin, sömürge dönemlerinin inkâr ve imha politikalarının tamamı, insanın başka insanlarla dünyada bir arada yaşamadaki beceriksizliğinin teknik ifadesiyle '**insanlığa karşı işlenen suçlar**'ın sicil kayıtları durumundadır. Geldiğimiz noktada '**nefret suçları'** adı altında insanları birbirine karşı korumak için yasa çıkarmak zorunda oluşumuz bile insanlığımızın sınıfta kaldığının resmidir. Bir Arap atasözü '*sevginin olmadığı yerde adalet onun vekilidir*' der. İnsanlığın sınıfta kaldığı yerde artık işimiz yasalara ve kanunlara kalmış görünüyor. Sırf belli bir dine yahut ırka ait olduğu için bir insandan nefret etmeyi veya ayrım yapmayı artık 'nefret suçu' kapsamında yasalaştırmaya başladık. İnsanı insandan korumaya çalışan bütün bu çabaların ortak paydası, 'insan onuru' kavramsallaştırmasıyla önümüze gelmektedir. Unutulmaması gereken şudur; mesele insan olunca konuyu sadece hukukî düzenlemelerle çözmek mümkün değildir. Özellikle mücadele verilerek elde edilen hakların sadece yasa ile korunması mümkün değildir. Bu tür meseleler çok katmanlıdır ve bunlarda insanın derununa hitap eden din ve ahlak mekanizmasının etkin bir şekilde işletilmesi zorunludur.

İnsanın bedeni üzerindeki haklarının kontrolsüzlüğün ne tür ütopyaları tetikleyip insanlığı bir drama sürükleyeceğini Nisâ sûresi 119. ayetten takip edebiliriz: "Allah şeytanı lanetlemiş; o da: "*Yemin ederim ki, kullarından belli bir pay edineceğim; onları saptıracağım, onları ütopyalar peşinde koşturacağım, onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar ve Allah'ın yaratmasını değiştirecekler" dedi. Kim Allah'ı bırakır da şeytanı dost edinirse elbette apaçık bir kayba uğramıştır"*(Hayvan klonlamasında kök hücrenin *hayvanların kulağı yarılarak* alındığını burada hatırlamakta yarar var.)

Bkz. Bakara 2/187; Talâk 65/1.

Bkz. Steven Pinker, "The Stupidity of Human Dignity", *The New Republic*, 2008.

Totaliter kullanımlara karşı insanı korumak üzere felsefi ve dini temelde **insan onuru** terimini ilk kullananlardan biri olan İtalyan düşünür Pico della

Mirandola'yı burada anmak gerekir. Düşünürün, ölümünden sonra *Oration on the Dignity of Man* (İnsan Onuru Üzerine Söylev) adıyla yayımlanan çalışması, insan felsefesi olması ve Hristiyanlığın temel kabulleriyle çatışması yönüyle önemsenmektedir. Pico della Mirandola (1463-1494), Hristiyan düşünürler içinde Yahudi teolojinin mistik eğilimlerini içinde barındıran Kabala öğretisini en iyi bilen ve kendi doktrini içinde eriten bir isimdir. Teolojik olarak Allah'ın isimleri, sıfatları ve teslis meselesini Yahudi teolojisini dikkate alarak yeniden yorumlamaya da çalışmıştır. Pico'yu bizim açımızdan önemli kılan şey ise, hümanizmin kaynağı olarak referans alan bu önemli ismin hocasının İbn Rüşt'çü Yahudi düşünür Elia del Medigo olmasıdır. İbn Rüşd, Siger de Brabant üzerinden Fransa'yı; Spinoza üzerinden Hollanda'yı etkilediği gibi Elia del Medigo üzerinden de İtalyan rönesansını tetiklemiş görünmektedir. Batı'da insan onuru kavramsallaştırmasını yapanların, İbn Rüşt'ün tilmizleri olduklarını dikkatten kaçırmamak gerekir.

Tekvin 1/26.

Nisâ 4/83.

İsrâ 17/70.

Tîn 95/4-6.

Kehf 18/14.

Kehf 18/14.

En'âm 6/122.

Detay için bkz. Osman Can, Kimsiniz? Nesne, Yalnızca Bir Nesne! *Radikal 2,* 3 Aralık 2006.

Bakara 2/10.

Bakara 2/106.

Zuhruf 43/48.

Bertrand Russell, "A Free Man's Worship", *The Basic Writings of Bertrand Russell 1903-1959,* Robert Enger ve Lester Dennon, ed. (New York: Simon and Schuster, 1961), 67.

Russell, *age*, 72.

Detay için bkz. David Ray Griffin, *God and Religion in the Postmodern World*,

(State Univ. of New York Press, 1989), 19.

Furkân 25/2.

Tâ-Hâ 20/50.

Bkz. Ludwig Binswanger, “Freud’s Conception of Man in the Light of Anthropology”, *Meaning-in-the-World. Selected Papers of Ludwig Binswanger,* Jacob Heedleman (terc.) Basic boks, New York, 1963.